

ISSN № 1728-9572

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім.
ШЕВЧЕНКА

ДОНЕЦЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

*До 150-річчя
Наукового товариства імені Шевченка в Україні*

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА
ІСТОРІЯ
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
МОВОЗНАВСТВО
ОСВІТА
ТЕХНІКА І ТЕХНОЛОГІЇ

Том 52

Харків – Запоріжжя
2024

Засновано в 2001 р.

Д-67 Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – т. 52. – ХАРКІВ–ЗАПОРІЖЖЯ, 2024. – 151 с. – ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА, ІСТОРІЯ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО, ОСВІТА, ТЕХНІКА І ТЕХНОЛОГІЇ

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їхні автори.

© Донецьке відділення НТШ, 2024
© Автори текстів

ЗМІСТ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

*Дмитро Твардовський, Вікторія Борщенко, Софія Дяченко,
Ульяна Пилипенко, Софія Зикун*
**ЧОМУ ВІКІПЕДИСТИ ПЕРЕСТАЮТЬ РЕДАГУВАТИ
ВІКІПЕДІЮ (АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ).....5**

ІСТОРІЯ

Володимир Білецький
**ПІВДЕННО-СХІДНИЙ ЦЕНТР НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА21**

Володимир Сергійчук
**ГАЛИЧАНИ В КИЄВІ:
БОРОТЬБА ЗА СТОЛИЦЮ Й ДЕРЖАВУ.....37**

Володимир Сергійчук
**УЧОРА МИ НІМЦЯМ – І ХЛІБ, І ПІСНЮ,
А ЩО Ж ВОНИ СЬОГОДНІ НАМ.....50**

Катерина Торопчинова,
ЕЛІТА УКРАЇНИ: ВІКТОР ГЛУШКОВ.....55

Віталій Орловський
ГОРІШНІ ПЛАВНІ60

Володимир Сергійчук
УКРАЇНЦІ КРИМУ ХОЧУТЬ ДОДОМУ.....66

Сергій Гайдук
**ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ БОГОЯВЛЕНКИ Й
НОВОУКРАЇНКИ
(Волноваський р-н, Донецька область).....72**

Віталій Орловський
ЛЕВ ПАДАЛКА – ІСТОРИК, ЕТНОГРАФ,
КРАЄЗНАВЕЦЬ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛТАВЩИНИ.....79

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Тетяна Єщенко
КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ МІЛІТАРНОЇ ПОЕЗІЇ.....86

МОВОЗНАВСТВО

Олександр Кіцера, Романа Кіцера
ПРО СУРЖИК, АБО ЧИ ДІТИ МЕРІ
РОЗМОВЛЯТИМУТЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ?.....97

ОСВІТА

Ганна Онкович
ПРОФЕСОРСЬКІ ЧИТАННЯ
В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ НА КІНБУРНІ.....118

ТЕХНІКА І ТЕХНОЛОГІЇ

*Леонід Шпильовий, Володимир Білецький,
Костянтин Шпильовий*
ОТРИМАННЯ МЕТАЛІВ ВИСОКОЇ ЧИСТОТИ.....128

Володимир Білецький
ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ
ГРАНУЛЯРНОГО ГАЗУ ДО СИПКИХ СЕРЕДОВИЩ.....146

До уваги авторів.....150

УДК 37.001.7

*Дмитро Твардовський^{1,5}, Вікторія Борщенко^{2,5},
Софія Дяченко^{3,5}, Уляна Пилипенко^{4,5}, Софія Зикун⁵*

ЧОМУ ВІКІПЕДИСТИ ПЕРЕСТАЮТЬ РЕДАГУВАТИ ВІКІПЕДІЮ (АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

¹ Університет Альберти, Едмонтон, Альберта, Канада

² Одеський національний морський університет, Одеса, Україна

³ Нікопольський ліцей № 4, Нікополь, Україна

⁴ Варшавський університет, Варшава, Польща

⁵ Волонтерська організація «New Ukrainian Astronomy Renaissance» (NUAAR)

***Анотація.** Будь-який великий та амбітний проєкт не може розвиватися без проблем, які виникають у процесі його еволюції. І Вікіпедія не є винятком із цього правила. За понад 22 роки існування Вікіпедії та майже 20 років з моменту створення українського розділу цей проєкт пройшов шлях від маленької групи ентузіастів до найбільшої у світі онлайн-енциклопедії. Цей шлях був і продовжує бути тернистим, особливо для великих мовних розділів. У значній кількості з них сповільнюється ріст, а подекуди розділ може роками перебувати в стані стагнації. Зокрема, протягом щонайменше 2022-2023 років це стосується і україномовного розділу. Також ні для кого не є секретом, що репутація Вікіпедії в українському суспільстві є здебільшого негативною.*

***Метою** цього дослідження було виявити основні проблеми україномовного розділу Вікіпедії, встановити взаємозв'язки між ними, знайти причини виникнення та подальшого існування проблем і врешті-решт запропонувати можливі варіанти вирішення.*

Проблеми української Вікіпедії та причини їх виникнення

Очевидно, що проблем в українській Вікіпедії безліч, і всі вони мають різний ступінь впливу на загальний розвиток проєкту: від глобальних – малої кількості новачків або що – до дуже дрібних (наприклад, якийсь вандал видалив текст однієї статті). Вплив подібних дрібних проблем дуже малий – на рівні втрати кількох статей

на рік в межах однієї окремо взятої проблеми. А ось глобальні впливають дуже сильно – потенційно на рівні десятків тисяч не створених або не покращених статей за рік. У цьому дослідженні ми проаналізували винятково великі проблеми, негативний вплив яких ми приблизно оцінюємо на рівні від 1000 статей на рік. Їх можна згрупувати у 3 великі категорії:

Кількість замість якості	«Юридичні» та кадрові проблеми	Токсичність і комунікаційні проблеми
Великий відсоток статей-заготовок.	Вкрай повільне ухвалення рішень та голосування.	Невдала комунікаційна і маркетингова кампанія від «Вікімедіа Україна».
Майже 300 000 неперевірених статей та понад 60 тисяч неперевірених сторінок інших типів.	Обговорення, які тривають місяцями і часто архівуються до досягнення консенсусу.	Структура Вікіпедії є вкрай складною, громіздкою та інтуїтивно незрозумілою для новачків.
«Пекельні борошна» машинного перекладу.	Наявність неписаних правил.	Величезна кількість деструктивних дискусій між користувачами.
Малий відсоток якісних статей.	Критичний брак адміністраторів, значний брак патрульних.	У голосуваннях значний відсоток голосів «на емоціях».
Непрацездатність номінації статей на поліпшення.	Мала кількість нових користувачів, які системно редагують Вікіпедію.	Наявні довготривалі конфлікти між користувачами.
	Неефективність та низька якість роботи.	

Всі вони без винятку є системними та довготривалими, тобто існують щонайменше декілька років і негативно впливають фактично на всю українську Вікіпедію. Тепер детальніше проаналізуємо кожну проблему та її найбільш ймовірні причини.

Статті-заготовки

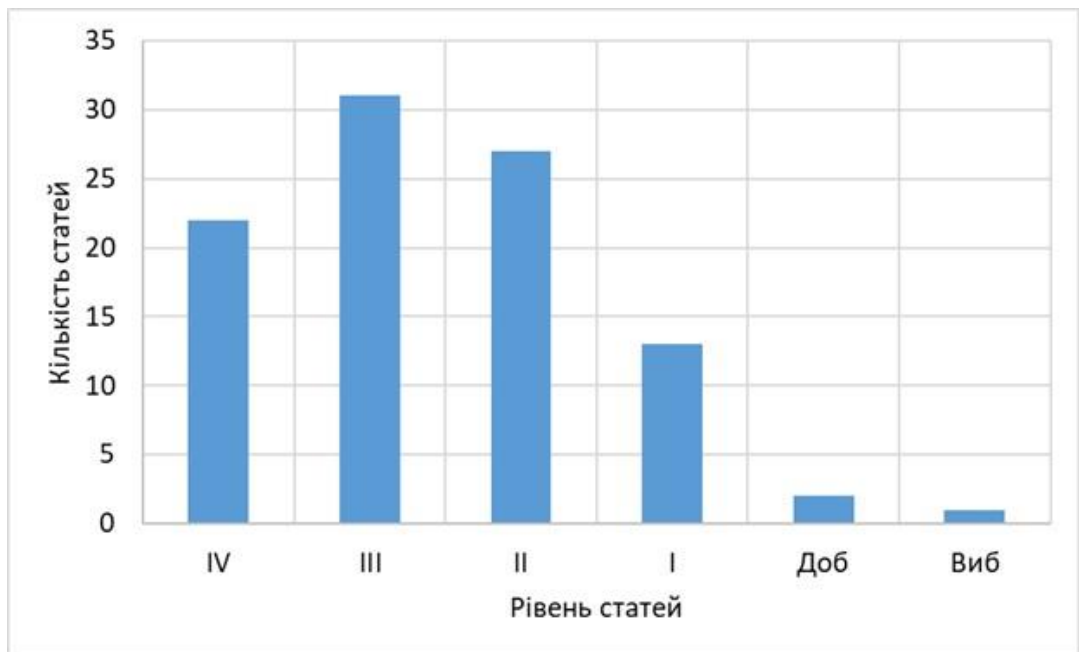
Як відомо, статті у Вікіпедії поділяються на 6 рівнів якості: 4, 3, 2, 1, Добра, Вибрана. Причому статті 1 рівня можуть мати таку

саму якість, що й Добрі статті, але їх просто не номінували на отримання статусу. Статтями-заготовками в цій класифікації називають статті 4 (і іноді 3) рівня якості. Здебільшого це статті, які містять декілька абзаців тексту, 1-2 зображення, часто без джерел або з одним джерелом. Частина таких сторінок створена шляхом проведення бото-залівок, коли велика кількість однотипних статей створюється програмою; інші створені живими користувачами. Значна кількість заготовок була створена декілька років тому і за цей час так і не отримала покращення. Основні причини:

1. Відсутність об'єктивного показника якості окремих статей у Вікіпедії, який можна чисельно визначити. Самі шкали оцінок якості мають суб'єктивний характер, а єдиний кількісний показник – це узагальнений коефіцієнт, який називається «глибина», і він показує лише середнє значення для усіх статей в мовному розділі.
2. Відсутність розуміння, що первинною є якість статей, а їхня кількість – вторинною.
3. Загальна тенденція до акцентування на створенні нових статей замість покращення наявних. Переважна більшість тематичних проєктів орієнтована на створення нових статей.
4. На головній сторінці кнопки «Покращити статтю» немає, проте є можливість «Створити статтю».
5. Існування перегонів між мовними розділами Вікіпедії, які акцентують увагу винятково на кількості статей.
6. Якщо взяти найбільші 30 мовних розділів Вікіпедії за кількістю статей і розділити кількість статей на кількість зареєстрованих користувачів, то українська Вікі буде за цим показником (1.83 статті на людину) на другому місці в списку після шведської (2.96). Для порівняння – в англomовному розділі цей показник становить всього 0.15, у франкомовному – 0.54, а в німецькому – 0.68. Іншими словами, українській Вікіпедії не вистачає людей для системної і послідовної роботи над такою кількістю статей.

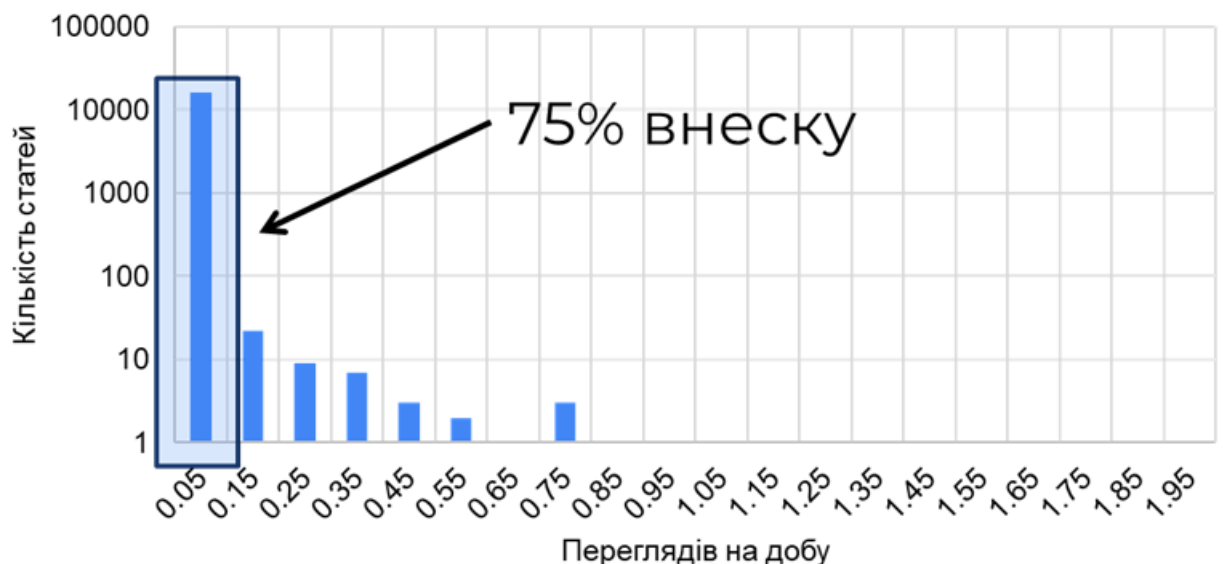
Малий відсоток якісних статей

Ця проблема, як і великий відсоток заготовок, є наслідком акцентування на вторинному і нехтування головним. Дуже яскравою ілюстрацією для цього є розподіл топ-100 статей категорії «Астрономія» за кількістю переглядів за рівнем якості.

Чітко видно, що 53% статей є малоінформативними заготовками. При цьому лише дві статті мають статус Добрих і одна – Вибраної. Тобто статті, які мають десятки і сотні переглядів на добу, здебільшого неякісні.

При цьому величезна частина – близько 75% редагувань – припадає на статті, які мають не більше 0.1 перегляду за добу. Кількість статей з малим значенням переглядів за добу настільки велика, що графік був побудований в логарифмічному масштабі, інакше решту стовпців, окрім першого, не можна було побачити.

Основні причини – ті самі, що перелічені в пункті «Статті-заготовки».

Неперевірені сторінки

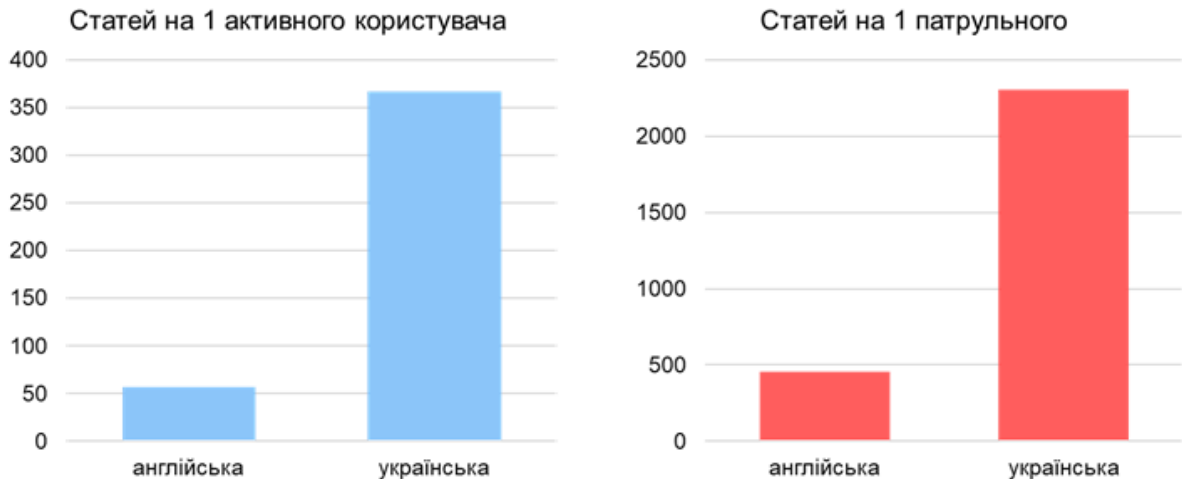
Патрулювання статей у Вікіпедії відбувається здебільшого патрульними і рідше – адміністраторами. Процес патрулювання полягає у перевірці відповідності статті певним базовим вимогам якості. Якщо стаття не відповідає цим вимогам, додаються відповідні шаблони про наявні недоліки. Якщо кількість недоліків дуже велика, стаття номінується на покращення або вилучення. Кількість неперевірених статей станом на початок листопада 2023 року складає 146.5 тисячі (тобто ті статті, які з моменту створення ніколи не перевірялися), і ще є 137 тисяч статей, які мають неперевірені зміни.

Загалом це 283.5 тисячі статей, і ця кількість збільшується із майже сталим темпом – приблизно 58 статей за добу. На додачу до цього є майже 69 тисяч неперевірених сторінок інших типів. Основні причини:

1. Нестача патрульних для такої кількості статей. Українські патрульні – одні з найбільш завантажених у світі. На одного нашого патрульного припадає понад 2300 статей, у той час як в англomовному розділі – лише 470.
2. Більшість патрульних не перевіряє статті інших користувачів, а використовує ці права тільки для перевірки своїх власних статей. Тобто фактично є автопатрульними. Це є наслідком відсутності зобов'язань при отриманні прав.
3. Відсутність повноцінної і масової системи навчання, що додатково знижує ефективність.

4. Відсутність оптимізації роботи патрульних.

«Пекельні борошна» машинного перекладу

Прекрасна назва однієї з доповідей Вікіконференції-2023. Більшість статей, зміст яких – невчитаний машинний переклад іншомовної версії, публікуються новачками. Подібні статті або залишаються у вигляді невчитаних заготовок протягом років (що псує імідж Вікіпедії), або номінуються на вилучення. Основні причини:

1. Недосконалість системи перевірки якості перекладу.
2. Відсутність системи навчання новачків.

Непрацездатність номінації на поліпшення

Статті, які номінуються на поліпшення, подекуди перебувають номінованими протягом трьох років без суттєвих виправлень проблем перед номінацією на вилучення. При тому, що йдеться саме про термінове поліпшення, на яке за правилами відводиться два тижні. Здебільшого це старі статті або статті новачків. Основні причини:

1. Відсутність акцентування на якості статей.
2. Відсутність системи навчання новачків.
3. Необізнаність користувачів про існування сторінки ВП:ПОЛ.
4. Значний відсоток номінованих сторінок є вузькоспеціалізованими і потребують уваги фахівця.
5. Частина спільноти користувачів виступає різко проти номінації навіть украї низькоякісних сторінок на вилучення.

Виправлення перших двох пунктів призвело б до того, що сторінок, номінованих на поліпшення, стало б значно менше. А наступних двох – до виправлення проблем у вже номінованих статтях.

Вкрай повільне ухвалення рішень і голосування та обговорення без підсумків

Більшість голосувань і обговорень у Вікіпедії відбуваються на різних відведених для цього сторінках. Усі вони відбуваються вкрай повільно: зазвичай темп складає близько одного повідомлення на тиждень. Це стосується абсолютно різних типів обговорень: пропозицій, правил, заявок на отримання прав патрульного, номінації статей-списків у Вибрані. Наприклад, були номінації на отримання прав патрульних, які тривали чотири місяці (і це було одним з факторів, який відбив бажання в частини нашої команди подаватися на права патрульних); номінації списків у Вибрані, які тривають понад два місяці. Подекуди взагалі складається абсурдна ситуація, коли бот автоматично архівує обговорення як неактивне до досягнення якого-небудь консенсусу. Наприклад, критерії значущості астрономічних об'єктів пропонувалися мінімум двічі, і обидва рази затвердження критеріїв не відбувалося. І при цьому у Вікіпедії всі доповнення правил та інші важливі рішення приймаються винятково консенсусом спільноти.

Спочатку була висунута гіпотеза, що більшість користувачів взагалі не знає про існування обговорень. Але вона була спростована, зокрема експериментальним шляхом – проведенням проєкту «Доповнення критеріїв значущості», який був поданий на загальне оголошення. Також на загальне оголошення подаються і звичайні обговорення. У процесі більш детального вивчення питання й аналізу були виявлені такі причини:

1. Система, зав'язана на прийнятті рішень винятково шляхом досягнення демократичного консенсусу, за умови низької активності спільноти і наявності обмеження за часом є непрацездатною.
2. Переважна більшість користувачів не зацікавлена в участі в обговореннях нових правил, пропозицій, «статусних» статей тощо.
3. Частина обговорень переростає в деструктивні дискусії, що спричинено токсичністю аудиторії (про це детальніше в наступних пунктах).
4. Як наслідок попередньої причини, частина користувачів боїться висловлювати свою думку, особливо якщо вона суперечить більшості вже висловлених голосів.

5. Частина пропозицій є точковими (або вузькоспеціалізованими) і глобально не впливають на функціонування Вікіпедії, забираючи час та відволікаючи від важливіших обговорень.

Наявність неписаних правил

Це велика проблема для новачків, оскільки незнання цих правил призводить до зауважень від адміністраторів, а дізнатися про ці неписані правила можливо винятково шляхом отримання зауважень. У комбінації з токсичністю частини користувачів (зокрема самих адміністраторів) подібний негативний досвід призводить до втрати новачками бажання в подальшому працювати над покращенням Вікіпедії.

Ця проблема також має й інше відгалуження – заміну деяких пунктів прописаних та затверджених правил на їхні неписані версії. Наприклад, мінімальна вимога для надання користувачеві прав патрульного становить 200 редагувань та два місяці з моменту реєстрації. Однак фактична (неписана) межа становить близько 500, і тим користувачам, у кого менше, майже завжди відмовляють. Доволі часто ця відмова не є справедливою і обгрунтовується винятково «недосвідченістю» користувача при формальній відповідності всім критеріям.

Основні причини:

1. Неписані правила в принципі існують як явище.
2. Частина з цих правил насправді є не правилами, а особистою думкою або принципом того чи іншого досвідченого користувача. І подекуди виникають абсурдні та курйозні ситуації, коли один з адміністраторів вимагає від новачка робити щось одним чином, а інший пише, що те саме має робитися іншим, діаметрально протилежним способом.

«Дефіцит кадрів», неефективність та низька якість роботи

Як уже зазначалося, українській Вікіпедії не вистачає користувачів для ефективної роботи над тією кількістю статей, які існують. Особливо критичним є брак адміністраторів, яких усього 51 і з яких дійсно займаються адміністративною діяльністю близько 15. Основні причини малої кількості адміністраторів:

1. Адміністратором вкрай важко стати не стільки через високі вимоги, скільки через токсичність спільноти. Докладніше в пункті «Голосування на емоціях».

2. Токсичність продовжується і після отримання прав. Майже кожне рішення, навіть повністю коректне з точки зору правил Вікіпедії, супроводжується негативною реакцією з боку частини спільноти.

3. Відсутність «делегування» і некоректна розстановка пріоритетів. Адміністратори часто займаються написанням статей та патрулюванням, при тому що далеко не всі адміндії (їхня першочергова задача) виконуються.

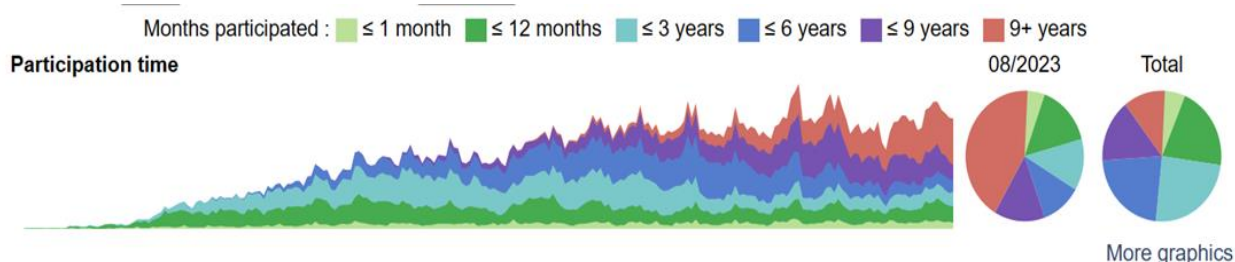
4. Відсутність відповідальності за пряму відмову від виконання або неналежне виконання обов'язків. Ба більше, саме поняття «обов'язки» відсутнє в офіційних правилах.

Майже такі ж причини призводять до недостатньої кількості патрульних.

Перейдімо до неефективності. Вона має безліч різних проявів, але всі вони мають декілька спільних основних причин:

1. Відсутність системи навчання.
2. Некоректна розстановка пріоритетів
3. Наявність технічної можливості створення статей, які не відповідають навіть мінімальним вимогам якості. Наприклад, можна без будь-яких перепон створити статтю без джерел.
4. Низький рівень автоматизації та оптимізації значної кількості процесів.

При цьому більше половини всіх редагувань Вікіпедії робиться саме досвідченими користувачами, які присвятили проєкту 9+ років. Саме тому принципи спільноти мають сприяти збереженню ефективності таких досвідчених користувачів.

Невдала комунікація та маркетинг

Почнімо з зовнішньої комунікації. Одразу зазначимо, що наша команда не є спеціалістами з маркетингу, однак деякі речі очевидні і пересічному читачеві. Зокрема це мала кількість підписників на сторінках Вікіпедії та ГО «Вікімедіа Україна» відносно кількості переглядів. Усі ці сторінки мають щонайбільше декілька тисяч під-

писників. Кількість переглядів дописів ще менша за кількість підписників. Водночас, згідно з даними статистичної платформи *wmcloud.org*, середня кількість переглядів української Вікіпедії перевищує три мільйони за добу. Якщо детальніше переглянути контент сторінок, одразу стають зрозумілими основні причини:

1. Виходячи з опублікованого контенту переважної більшості сторінок, цільова аудиторія – люди, які вже є активними користувачами Вікіпедії.

2. Проєкти, які проводяться у Вікіпедії, доволі однотипні, що в свою чергу призводить до однотипності і зниження охоплення дописів.

3. Майже відсутня взаємодія, співпраця та партнерські проєкти з іншими волонтерськими ініціативами, громадськими організаціями, лідерами думок тощо.

Внутрішня комунікація у Вікіпедії також не є досконалою, однак виявити причини проблем з нею виявилось значно складніше, ніж очікувалося. Тому це потребує більш детального і тривалого дослідження з нашого боку, яке буде опубліковано згодом.

Громіздкість структури Вікіпедії

Це, мабуть, проблема, яку неможливо виправити, але можна намагатися знизити її вплив. Вікіпедія – найбільша в історії людства онлайн-енциклопедія. Це її величезна перевага, але це і такий же величезний недолік. Через велику кількість різних правил, сторінок, інструментів і можливостей новачкові вкрай важко орієнтуватися в цьому. Відповідно, тривалість навчання новачка суттєво збільшується.

Токсичність і срачі

Спочатку введемо визначення. Срач – деструктивна дискусія між користувачами, яка супроводжується порушеннями ВП:НО (неприпустимість образ) та ВП:Е (етикет) та не сприяє досягненню консенсусу. Саме комбінація деструктивності та розповсюдженості робить срачі найбільшою проблемою Вікіпедії. Вони забирають багато часу, а подекуди через них користувачі покидають проєкт, іноді назавжди. Причини:

1. У нас як у суспільства відсутнє розуміння та постановка пріоритетів таким чином, що спочатку ми відстоюємо загальні інтереси (у даному випадку розвиток Вікіпедії), а вже після цього – індивідуальні.

2. Більшість срачів залишаються безкарними, тобто непрацездатною є система покарань. А це, у свою чергу, спричинено відсутністю відповідальності адміністраторів за невиконання покарання там, де воно було доречним.

Голосування на емоціях

Частина голосів завжди є суб'єктивною і некоректною. Однак тут ідеться саме про голоси, які базуються винятково на особистих образах, приязні або неприязні тощо. Здебільшого це стосується голосувань за надання прав адміністраторів. Без абсурдів теж не обійшлося. Наприклад, у нещодавньому голосуванні за отримання прав адміністратора деякі користувачі голосували проти, аргументуючи це некоректними діями кандидата, які відбулися понад 15 років тому. Також частина голосів «проти» базувалася на тому, що користувачі були заблоковані кандидатом під час його попереднього терміну тимчасового адміністрування. Подекуди подібні голоси супроводжуються срачами. Такі ірраціональні голосування відбуваються в номінаціях не тільки користувачів, але й статей, правил, пропозицій тощо.

Основна причина – відсутній механізм та критерії скасування окремих голосів, які базуються на особистих образах або приязні/неприязні.

Наявність довготривалих конфліктів

На жаль, не рідкісним явищем є наявність довготривалих конфліктів між користувачами. Це періодично призводить до провокацій одного користувача іншим, які, у свою чергу, переростають в черговий срач. Основна причина – безкарність та відсутність відповідальності адміністраторів за непризначене відповідне покарання.

Узагальнення результатів та висновки

Незважаючи на величезну кількість проблем, які ще й пов'язані між собою, наразі ситуація в українській Вікіпедії однозначно не є критичною. Тим не менш, якщо ці проблеми не виправляти, рано чи пізно вона такою стане.

Головний висновок: Ми не можемо діяти так, як діяли раніше, і сподіватися на кращий результат. Ми маємо шукати нові, можливо, нестандартні шляхи вирішення проблем.

Підсумовуючи аналіз, проведений в попередньому розділі, доходимо висновків:

- Під час проведення дослідження одразу стало зрозуміло, що воно розділяється на дві частини: «Чому нові користувачі майже не приходять?» і «Чому наявні користувачі покидають проєкт?».

- Основні причини малої кількості новачків:

- Низький рівень репутації Вікіпедії в суспільстві;

- Невдала маркетингова кампанія;

- Громіздкість і складність Вікіпедії в комбінації з відсутністю системи навчання.

- Основні причини покидання Вікіпедії:

- Відсутність системи навчання для патрульних, адміністраторів тощо;

- Наявність неписаних правил;

- Токсичність спільноти, зокрема постійні срачі і конфлікти;

- Акцентування на вторинному, що призводить до відсутності видимих результатів і ще швидшого вигорання.

Шляхи вирішення проблем

Враховуючи те, що проблем у Вікіпедії багато, вони доволі масштабні і пов'язані між собою, підхід має бути комплексний. Відповідно, це потребуватиме залучення щонайменше декількох десятків активних і мотивованих користувачів. Також невід'ємною складовою має бути максимальне сприяння з боку «Вікімедіа Україна». Навіть при виконанні вище вказаних умов повне виправлення розглянутих великих проблем триватиме за оптимістичного сценарію 2-3 роки, а за більш реалістичного – 4-5 років.

Існує два підходи для вирішення проблем: **централізований і децентралізований.**

Централізований підхід

Основа підходу – створення доволі великої (10-20 учасників) ініціативної групи з досвідчених та мотивованих Вікіпедистів, проведення загального планування, створення чіткої вертикалі управління всередині групи. Всі учасники групи концентрують свої зусилля на одночасному вирішенні однієї або максимум 2-3 задач.

У випадку вибору цього підходу послідовність змін (після створення і злагодження команди) повинна бути такою:

1. Має бути створена повноцінна система навчання, в першу чергу для патрульних. На основі якісно навчених патрульних в

процесі здобуття досвіду будуть формуватися майбутні адміністратори.

2. Процес патрулювання має бути частково автоматизований та оптимізований, зокрема шляхом автоматичної постановки шаблонів відсутності джерел, категорій, інтервікі, а також збільшенням кількості автопатрульних.

3. Зміна маркетингової стратегії Вікіпедії та «Вікімедіа Україна». Потрібно орієнтуватися на ширшу цільову аудиторію, а також розширити взаємодію з іншими організаціями, навчальними закладами, лідерами думок.

4. Створення об'єктивного, чіткого та арифметично обчислювального показника якості статті.

5. Внутрішня комунікація повинна бути більш активною й агітувати користувачів покращувати наявні статті, насамперед ті, які мають велику кількість переглядів.

6. На головній сторінці має з'явитися опція «Покращити статтю», яка пропонуватиме різні способи підвищення якості статей.

7. Неписані правила як явище мають припинити існування. Усі ті, які є правилами, мають бути сформульовані в явному друкованому вигляді і затверджені офіційно. Ті, які є особистою думкою окремих користувачів чи невеликої частини спільноти та не пройшли затвердження, також можуть бути записані, подані у вигляді есе і відмічені відповідним шаблоном.

8. Незатвердженні пропозиції правил та змін мають стати затвердженими або відхиленими.

9. Збільшення строків прогресивного блокування для багатократних порушень ВП:НО та ВП:Е. Також потрібно ввести відповідальність для адміністраторів за відсутність блокування користувача там, де це було необхідно згідно з правилами. Випадок, коли через навмисну діяльність одного користувача хоча б один інший активний користувач покинув Вікіпедію, потрібно вважати підставою для довготривалого блокування.

10. Права адміністратора мають перестати бути лише правами: на них повинні накладатися певні обов'язки. Зокрема це передбачає збільшення мінімальної кількості адміндій на рік для адміністраторів. Це призведе до того, що користувачі, які отримали права адміністраторів «просто так» і не займаються адмініструванням, або почнуть робити те, для чого вони отримували права, або автоматично втратять статус. Завдяки цьому в короткостроковій перспективі

адміндії будуть виконуватися вчасно, тому припиниться неадекватно довге очікування простих рішень тривалістю в декілька місяців. А в довгостроковій – зменшиться середнє навантаження на адміністраторів. У цьому правилі, однак, мають бути прописані певні винятки.

11.Зміна форматів проєктів. Вони повинні містити не тільки створення нових статей, а ще й покращення вже наявних у різних співставних пропорціях (70% до 30%, 60% до 40% або 50% на 50%).

12.Має бути проведена медійна кампанія для суттєвого підвищення довіри українського суспільства до Вікіпедії. Зокрема, потрібно акцентувати увагу на тому, що статті здебільшого перевіряються.

13.Реалізація партнерських проєктів, зустрічей, лекцій, які мають на меті збільшення кількості нових користувачів Вікіпедії.

14.Паралельно з медійною кампанією –розширення системи навчання і створення відгалуження на новачків, оскільки внаслідок попередніх двох пунктів очікується поява великої кількості новачків.

Подібний підхід буде швидшим, матиме більші результати в середньостроковій перспективі. Однак він потребуватиме значно більше зусиль щодо організації роботи. Також на початку подекуди доведеться приймати нові правила не консенсусом спільноти, а консенсусом ініціативної групи, яка домовляється між собою, а потім одногосно висловлюється «за». З одного боку, це порушення правил, а з іншого – одним з головних правил Вікіпедії, яке написав її засновник Джиммі Вейлз, є «ігноруйте всі правила». Тобто якщо правило заважає покращувати Вікіпедію, його можна сміливо ігнорувати. Саме для таких ситуацій воно і було придумано.

Децентралізований підхід

Цей підхід полягає у створенні значної кількості (щонайменше 10) окремих невеликих груп, кожна з початковою чисельністю 3-5 користувачів. Кожна з груп обирає власний напрямок роботи і починає працювати над покращенням Вікіпедії в цьому напрямку. Формат роботи в кожній групі може бути свій, однак кожна команда має дотримуватися декількох базових принципів, які були сформульовані в процесі роботи Вікіпедійного відділу команди NUAAR

протягом 10 місяців та сотень написаних статей з моменту його створення:

1. У кожній команді має бути визначений керівник. Ця людина не обов'язково мусить бути найбільш досвідченим користувачем у команді. Першочергова і обов'язкова вимога: керівник повинен мати навички роботи в команді та організації роботи, а також бажати це робити.

2. Обов'язкова наявність хоча б одного досвідченого користувача, який буде проводити навчання всередині команди.

3. Робота в команді на початкових етапах не може бути повністю демократичною. Думки учасників команди мають враховуватися, однак остаточне рішення завжди приймає керівник команди. Задачі учасникам також призначаються або пропонуються списком, з якого кожен учасник сам обирає задачу. Коли досвід учасників команди є достатнім для «самостійного плавання», подальша робота і приймання рішень стають менш контрольованими. Якщо так не робити, то буде як із першою ітерацією нашого Вікіпедійного відділу, який припинив своє існування, оскільки всі 18 його учасників мали 0 редагувань протягом кількох тижнів при повній свободі вибору. Після цього було прийнято рішення розформувати відділ та створити новий.

4. Якщо учасник втрачає інтерес і перестає редагувати статті протягом місяця, він вилучається зі складу команди. Інакше ті, хто нічого не робить, будуть знижувати мотивацію інших. Повернення в команду теоретично можливе, хоча на практиці відбувається вкрай нечасто.

5. Діяльність команди обов'язково повинна мати якесь медійне висвітлення для підтримки мотивації.

6. Робота (окрім початкового етапу навчання) повинна бути винятково на проєктній основі. Рекомендована тривалість тематичного проєкту становить два тижні.

7. Повинна бути комунікація та здорова конкуренція між різними командами.

Подібний підхід значно простіший в реалізації і масштабуванні, однак його результати (оскільки відсутня загальна чітка вертикаль управління) буде складніше систематизувати і перетворити на повноцінну системну реформу Вікіпедії. Інакше кажучи, перехід від тактичних успіхів до стратегічного рівня в кінцевому результаті вимагатиме створення єдиної системи управління.

Подальше дослідження

У подальшому ми плануємо розширити дослідження шляхом проведення соціологічного опитування та аналізу його результатів. Незважаючи на те, що нам вдалося виокремити ключові фактори, наразі невідомий відсоток користувачів, які не починають або покидають редагування Вікіпедії через кожен з цих причин. Також існує ймовірність, що вплив деяких інших проблем та чинників був нами недооцінений. Тому потрібний детальніший аналіз кожного з них, щоб переконатися у відсутності «прогалин» в дослідженні.

Наступним кроком буде більш детальне прогнозування потенційної ефективності, переваг і недоліків гібридної – частково централізованої – системи, яка і стане ймовірним сценарієм розвитку та реформи Вікіпедії. Цей потенційний варіант міститиме деякі елементи централізованого та децентралізованого підходу. Наша задача – спрогнозувати, які саме елементи матимуть найбільш ефективну комбінацію в довгостроковій перспективі.

Наразі вже почалася системна робота над реформуванням Вікіпедії. Зокрема, наша команда спільно з ГО «Вікімедіа Україна» створила «Школу патрульних» – перший елемент системи навчання. Наразі триває перша ітерація – передача досвіду групі з десяти користувачів, яке завершиться 10 листопада 2023 року. Після цього буде проведений аналіз успіхів та невдач першої ітерації проєкту і будуть внесені відповідні зміни.

Наостанок. У майбутньому наша команда планує публікувати значну кількість коротких аналітичних записок формату «1-page» з рекомендаціями щодо точкових змін у Вікіпедії, які шляхом докладення мінімальних зусиль будуть чинити значний позитивний вплив на її розвиток.

ІСТОРИЯ

УДК 016

Володимир Білецький

*доктор технічних наук, професор, дійсний член НТШ,
голова Донецького відділення НТШ*

ПІВДЕННО-СХІДНИЙ ЦЕНТР НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

У статті подано інформацію з історії утворення і розвитку Донецького обласного відділення НТШ, показано доробок членів Відділення НТШ в галузі гуманітарних та природничих наук за період 1997-2023 рр. Описано наукові експедиції та творчі відрядження членів Відділення НТШ, закордонні контакти.

Ключові слова: Донецьке відділення Наукового Товариства імені Шевченка, Донбас, наукове товариство, історія.

Загальна характеристика Донецького відділення НТШ

Донецьке відділення Наукового Товариства імені Шевченка — громадська організація, структурний підрозділ Наукового Товариства ім. Шевченка. В кінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст. виконувало до Російської збройної агресії проти України (з 2014 року) роль Південно-Східного Центру НТШ.

Склад Донецького відділення НТШ

У різні періоди налічувало від 20 до 75 членів НТШ, зокрема 7 дійсних члени НТШ (на 2023 р):

- Д.т.н., проф. Білецький Володимир Стефанович (1998),
- Д.х.н., проф. Опейда Йосип Олексійович (2010),
- Д.філолог.н., проф. Загнітко Анатолій Панасович (2011),
- Д.філолог.н., проф. Соболь Валентина Олександрівна (2015),
- Д.філолог.н., проф. Просалова Віра Андріївна (2015),
- Д.т.н., проф. Гайко Геннадій Іванович (2022)

Колишні дійсні члени НТШ:

- Д.і.н., проф. Пірко Василь Олексійович (2009), (народ. 1935 — пом. 2012).
- К.ф.н., проф. Пасько Ігор Трохимович (2008), (народ. 1940 — пом. 2021 року)
- К.і.н., проф. Козловський Ігор Анатолійович (2019)

З історії утворення і розвитку Донецького відділення НТШ

Донецьке відділення НТШ починає свій відлік з 24.05.1997, коли за ініціативи донецьких науковців відбулися установчі збори Донецького осередку НТШ, на яких були присутні науковці донецьких вузів та відділення НАН України (20 осіб). Головою Донецького НТШ було обрано д.т.н., головного наукового співробітника Донецького державного технічного університету Володимира Білецького, вченим секретарем — к.ф.н., професора, керівника Донецького відділення Центру гуманітарної освіти НАН України Ігоря Паська.

У 2005 р. Донецьке відділення НТШ, яке з 1997 р. було структурною одиницею НТШ в Україні, *зареєстроване як юридична особа «Донецьке відділення Наукового Товариства імені Шевченка»* зі своєю печаткою.

Донецьке відділення НТШ поставило перед собою завдання поступової розбудови організації, створення і зміцнення постійно діючих секцій (Цикл гуманітарних наук: історія, філософія, мовознавство, літературознавство, економіка, психологія та соціологія, культурологія; Цикл точних наук: гірництво, хімія, математика і фізика, медицина) власної поліграфічної бази. Діяло у співпраці з науковцями вузів, НДІ, зокрема Донецького відділення НАН України. Залучало до своєї діяльності відомих вчених Кубані та Східної Слобожанщини.

Донецьке відділення НТШ стало базовим при створенні осередків НТШ у містах Слов'янську (Донецька область), Луганську, Краснодарі, Воронежі. Головна мета організації — розвиток і координація на міжгалузевій основі наукових досліджень, які будуть сприяти збагаченню духовної та матеріальної культури українського народу, розбудові Української держави.

Рада Донецького відділення НТШ: [Ігор Пасько](#) (вчений секретар, дійсний член НТШ), [Валентина Соболев](#) (дійсний член НТШ), [Володимир Білецький](#) (голова, дійсний член НТШ), [Віра Просалова](#) (дійсний член НТШ), [Василь Пірко](#) (дійсний член НТШ), 2007 р., Офіс ГО «Український культурологічний центр» та Донецького відділення НТШ, м. Донецьк

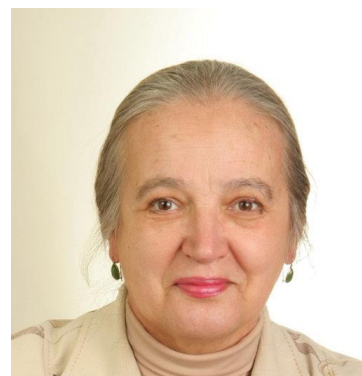
Інші провідні діячі Донецького відділення НТШ:

Білий Дмитро Дмитрович (нар. 25 липня 1967) — український письменник, науковець, дослідник Кубані, доктор історичних наук, професор, Член Донецького відділення НТШ (1998). Член Національної Спілки письменників України (2019). Завідувач відділу історичних досліджень Голодомору-геноциду Інституту дослідження Голодомору. Автор фундаментального видання:

Українці Кубані в 1792—1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. Донецьк: Східний видавничий дім, 2009, 544 с. ISBN 978-966-317-043-5.

Онкович Ганна Володимирівна (нар. 1944 р.) — український науковець, доктор педагогічних наук, професор, у 2000–2015 рр. — завідувач відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук (Київ), відомий український лінгводидакт, медіапедагог, дослідник у галузі медіаосвіти. Автор багатьох публікацій з тематики медіаосвіти, лінгводидактики, українознавства, педагогіки вищої школи. Учасниця і організатор ряду міжнародних наукових конференцій з педагогіки, медіакультури, журналістики та медіаосвіти. Член Донецького відділення НТШ (2018). З 2013 р. член Постійного оргкомітету від України European Conference on Information Literacy (ECIL).

Суярко Василь Григорович (нар. 1949 р.) — український геолог, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України та Української нафтогазової академії. Громадсько-політичний діяч. Член Донецького відділення НТШ (2000). Лауреат премії імені В. Н. Каразіна. Учасник проєкту «Гірнична енциклопедія» (провідний автор і член редакційної колегії). З 2012 р. — професор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, кафедра мінералогії, петрографії та корисних копалин. З вересня 2021 р. — завідувач кафедри «Мінералогія, петрографія та корисні копалини» ХНУ ім. В. Н. Каразіна. З листопада 2021 р. — головний редактор «Вісника університету ім. В. Н. Каразіна», серія «Геологія. Географія. Екологія» (WoS).

Башун Олена Володимирівна (нар. 1958 р.) — український науковець, бібліотекознавець, кандидат педагогічних наук, член Донецького відділення НТШ (2002), до 2010 р. — перший заступник директора Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки, 2010—2014 р. — менеджер тренінгових центрів Міжнародної Ради наукових досліджень і обмінів (International Research&Exchanges Board (IREX)), програма «Бібліоміст» («Глобальні бібліотеки України» Фонду Білла і Мелінди Гейтс) м. Київ; до липня 2015 р. — випусковий редактор журналу «Бібліотечний форум України»; з грудня

2015 р. — головний редактор журналу «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика».

Єщенко Тетяна Анатоліївна — українська мовознавиця, доктор філологічних наук, доцент, членкиня Донецького відділення Наукового товариства імені Шевченка (2005), Національної спілки краєзнавців України. Із квітня 2014 — завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. Лауреатка III-ї премії конкурсу «Краще видання року-2019» у номінації «Монографії» НАН Вищої освіти України.

За період 1997—2007 рр. Донецьке НТШ виросло до 70 осіб, увібравши в себе відомих вчених, провідних фахівців регіону з історії, філософії, мовознавства, літературознавства, хімії, медичних наук, гірництва.

Специфікою Донецького НТШ було те, що воно виникло і функціонувало до 2014 р. у тісній співпраці з базовою ресурсною дослідницько-видавничою громадською організацією «Український культурологічний центр» (заснований 1994 р.).

З 2014 р. члени Донецького відділення НТШ (на 2014 р. – 75 членів) розпорошені по Україні та закордону (США, Польща).

Але організація не припинила своєї діяльності, зокрема, завдяки сучасним технологіям ІТ-комунікацій. Продовжується дослідницька, публікаційна, редакційна, видавнича діяльність, контакти з НТШ-Україна, НТШ-США

Конференція Донецького відділення НТШ. 2000-і роки. Виступає професор Ігор Пасько . Конференцзал «ЕкспоДонбас», м. Донецьк. Фрагмент бібліотечних полиць Українського культурологічного центру – Донецького відділення НТШ. Донецьк, 2014 р. (близько 1000 книг втрачено у 2015 у зв'язку з окупацією).

Доробок Донецького відділення НТШ

Дослідно-видавничий доробок Донецького відділення НТШ включає: енциклопедії та словники, монографії та науково-практичні видання, підручники та посібники (загалом книг понад 400 назв: з літературознавства, педагогіки, філософії, історії, технічних наук тощо), періодичні та серійні видання (загалом понад 300 чисел). Більша частина з них підготовлена і випущена разом з «Українським культурологічним центром» (м. Донецьк), ТОВ «Східний видавничий дім», Донецьким національним університетом, Донецьким національним технічним університетом, Донецьким відділенням Центру гуманітарної освіти НАН України, Донецьким відділенням Товариства «Україна-Світ», Донецьким обласним Товариством української мови ім. Т. Г. Шевченка та іншими науковими установами і громадськими організаціями.

Зокрема, за активної творчої та організаційної і фінансової підтримки НТШ-Америка у 2001–20013 рр. випущено «Гірничий енциклопедичний словник» (12 700 статей, понад 100 авторів) та «Малу гірничу енциклопедію» (17 350 термінологічних та номенклатурних одиниць, близько 150 авторів). Ці видання створили українську термінологічну базу в гірництві.

Донецьке відділення НТШ виступило засновником та співзасновником серійних і періодичних видань:

- «Донецький вісник НТШ» (ISSN 1728-9572, засновано 2001 р., до 2023 р. випущено 50 томів, частина з яких тематичні)
- Науково-практичний збірник «Проблеми підручника середньої і вищої школи» (ISSN 1810-4126, засновано 2001 р., до 2023 р. випущено 4 томи),
- «Хроніка Донецького відділення Наукового товариства Шевченка» ([ISSN 1814-1617](https://doi.org/10.26907/1814-1617), засновано 2007 р., до 2023 р. випущено 2 томи).
- Біобібліографічні покажчики «Науковці України: Донбаський вимір»

У 1997-2018 рр. Донецьке відділення НТШ підтримало аналітично-інформаційний журнал «Схід» (заснований ГО «Український культурологічний Центр» у 1995 р., журнал фаховий і наукометричний, спеціалізація — історія, філософія, до 2018 р. випущено понад 170

чисел). З 2018 р. підготовкою журналу опікується Київський університет імені Бориса Грінченка та УКЦентр.

У видавничому секторі. Ліворуч – директор ТОВ «Східний видавничий дім» Галина Тимофєєва (член Донецького НТШ).

Крім того, Донецьке відділення НТШ у 1998 році заснувало серію брошур «Біобібліографія вчених Донбасу» (до 2023 р. випущено понад 10 брошур).

Книжково-видавничий доробок (понад 400 назв книг) Донецького відділення НТШ включає видання з гуманітарних та точних наук. Найбільш значимими з них є такі роботи:

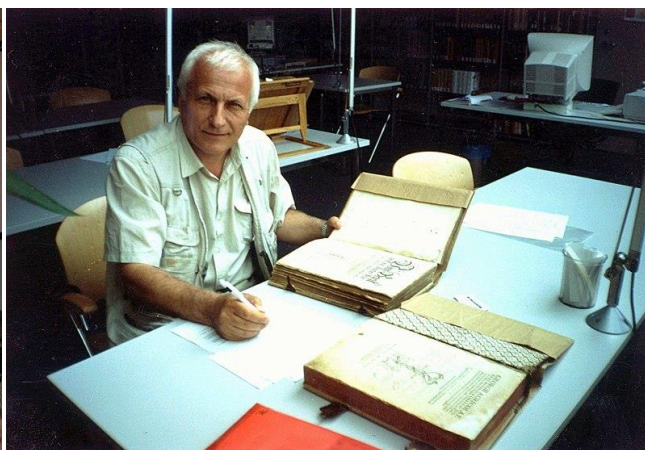
- **У галузі гуманітарних наук:**

1. Цикл робіт **І. Т. Паська та Я. І. Паська** «Громадянське суспільство та національна ідея», Донецьк: НТШ, НАН України, 1999. 184 с.; GEMEINSCHAFT US GESELLSCHAFT До питання про суб'єкт історичного процесу. Київ, 2023.

2. Цикл робіт **В. Пірка** по заселенню і освоєнню степової України, зокрема Донеччини в XVI—XVIII ст. (1998—2005 рр.). Цикл робіт **В. Оліфіренко і Св. Оліфіренко**. Посібники з української літератури для шкіл Кубані «Козак Мамай» (В. Оліфіренко та В. Чумаченко) і Східної Слобожанщини «Слобожанська хвиля»; Барвінок Донбасу: Читанки з народознавства і літ-ри рідного краю. 2000; Уроки правди і добра: Посіб. за творчістю письменників-донеччан, 2001; Підручник з української літератури: історія і теорія, 2003. Універсальний літературний словник-довідник, 2006. Всі видані у Донецьку.

3. Цикл робіт **В. Просалової**: Поезія «Празької школи», навчальний посібник (2000); Празька школа: хрестоматія прозових творів (2004); «Текст у світі текстів Празької літературної школи». Монографія. (2005); Празька літературна школа: Ліричні та епічні твори (2008); Письменники української діаспори: Донбаський вимір (2010); Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості (2012).

4. Цикл робіт **Валентини Соболю**. «Не будьмо тінями зникомими» (навч. посібник для студентів філологічних спеціальностей), 2006.
«12 подорожей в країну давнього письменства». Донецьк, 2003.
5. Цикл біографічних статей про видатних людей Донбасу
6.1.В.Терещенка: Золото у кожного в душі. 2010. 296 с.; Золоті полотна. 2013. 196 с.
6.2.Групи авторів Донецького відділення НТШ: Постаті. Нариси про видатних людей Донбасу, 2011. 216 с.
6. Цикл робіт **Єщенко Т.А.** «Лінгвістичний аналіз тексту» (2009); «Українська мова професійного спілкування» (2011); «Практична стилістика української мови» (2009); «Тестові завдання з історії української культури» (2011); «Тестові завдання з теорії та історії української літератури» (2012).
7. Цикл робіт **Гайка Г.І., Білецького В. С.** з історії гірничої справи в Україні і світі: Нарис історії гірництва в Україні. Київ : ТОВ Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2022; **Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я.** Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії), 2009; **Гайко Г. І., Білецький В. С.** Історія гірництва. Київ-Алчевськ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 542 с.; **Г. Гайко, В. Білецький.** Гірництво в історії цивілізації. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 488 с.
8. **Башун О. В.** Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек: монографія, 1999. 238 с.
9. **В. Біляїв.** «На неокраїнім крилі...» (Штрихи до літературних портретів західної діаспори), 2003.
10. **Задніпровський О. І.** Хроніка голоду 1946—1947 років у Донбасі. 2007. 372 с.
11. **Д. Білий.** Українці Кубані в 1792—1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей, Монографія. Львів – Донецьк: Східний видавничий дім, 2009. 543 с.
12. **В. Боднарук, В. Білецький.** Українські вечори в Українському Інституті Модерного Мистецтва Чикаго, 1973—2006, 2006.
13. **Загнітко А. П.** Подих рідного слова, 2014. 236 с.
14. **Білецький В. С., Гайко Г. І., Орловський В. М.** Історія та перспективи нафтогазовидобуванн (навч.посібник). Київ, 2019. – 302 с.
15. Донецька Шевченкіана у датах і подіях: 1851-2014 / Укладач: **Т. Г. Пішванова.** 2014. 176 с. (2019 р. перевидана у Харкові ТОВ «ПЕТ» накладом 1000 примірників)

*Проф. Ігор Пасько виступає на конференції, Донецьк, 2008 р.
Проф. Володимир Білецький у відділі стародруків бібліотеки Варшавського університету (Польща), робота із твором Г.Атріколи «De re metallica libri XII». 2008 р.*

*Виступ голови Донецького відділення НТШ професора
Володимира Білецького від наукової громади Донбасу на зустрічі з
Президентом України Віктором Ющенком у Донецьку, 2000-і роки*

*14 січня 2008 року у м.Костянтинівці за участю багатьох відомих на
Донбасі літературо- та краєзнавців відбулися перші літературні чи-
тання про творчий та життєвий шлях донбаського українського пись-
менника Василя Андрійовича Гайворонського. Почесна президія читань
під керівництвом проф. Віри Просалової
(поряд – члени Донецького відділення НТШ: ліворуч – к.п.н., доц.. Ва-
дим Оліфіренко, праворуч – к.п.н., доц.. Валерій Романько)*

Д.х.н., проф. Йосип Опейда за обговоренням експериментальних даних з аспірантом Андрієм Романцевичем.

К.і.н. Ігор Козловський у своєму робочому кабінеті.

Д.т.н., проф. Геннадій Гайко в Науковій бібліотеці «Дніпровської політехніки». Праця зі стародруками. Дніпро, травень 2019 року.

• **У галузі природничих наук:**

1. Енциклопедичні видання з гірництва: «Гірничий енциклопедичний словник», тт. I–III. Донецьк: Східний видавничий дім. За ред. В. С. Білецького. 2001—2004. 514, 632, 752 с.; Мала гірнича енциклопедія. т. I–III (за ред. В. С. Білецького). Донецьк: 2004-2013. 640, 652, 644 с.

2. Енциклопедичні видання з хімії: Опейда Й. О., Швайка О. П. Тлумачний термінологічний словник з органічної та фізико-органічної хімії. Київ: Наукова думка, 1996. 532с.; Опейда Й., Швайка О., Ніколаєвський А. Тлумачний термінологічний словник з хімічної кінетики. Донецьк: Юго-Восток, 2003. 274с.; Опейда Й., Швайка О. Глосарій термінів в хімії. Донецьк: Вебер, 2008. 758 с.

3. Цикл посібників і монографій (понад 50 книг — видані у Донецьку, Кривому Розі, Києві, Львові, Маріуполі) з переробки твердих корисних копалин — вугілля і руд (В. О. Смирнов, В. С. Білецький, В. М. Самилін, Ю. Л. Папушин, В. Л. Шпильовий, Т. А. Олійник 2002–2020 рр.); Сергєєв П. В., Білецький В. С. Селективна флокуляція вугілля. 1999, 136 с.; Нікітін І. М., Сергєєв П. В., Білецький В. С. Селективна флокуляція вугільних шламів латексами. 2001. 152 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С. Проектування збагачувальних фабрик, 2002. 296 с.; Самилін В., Білецький В. Спеціальні методи збагачення корисних копалин (курс лекцій). 2003. 116 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С. Фізичні та хімічні основи виробництва (навч. посібник). Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. 48 с. Смирнов В. О., Білецький В. С. Гравіта-

ційні процеси збагачення корисних копалин. (навч. посібник). Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. 300 с.; Білецький В. С., Смирнов В. О. Переробка і якість корисних копалин (курс лекцій). 2005. 324 с.; Папушин Ю. Л., Смирнов В. О., Білецький В. С. Дослідження корисних копалин на збагачуваність (навч. посібник), 2006.; Світлий Ю. Г., Білецький В. С. Гідравлічний транспорт (монографія). 2009. 436 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С. Флотаційні методи збагачення корисних копалин. 2010. 496 с.; Сергєєв П. В., Білецький В. С. Селективна флокуляція вугільних шламів органічними реагентами. (монографія), 2010. 240 с. Смирнов В. О., Сергєєв П. В., Білецький В. С. Технологія збагачення вугілля (навч. посібник). 2011. 476 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С. Підготовчі процеси збагачення корисних копалин (навч. посібник). 2012. 284 с.; Смирнов В. О., Білецький В. С., Шолда Р. О. Переробка корисних копалин (монографія). 2013. 600 с.; Сокур М. І., Білецький В. С. та ін. — всі попередні книги — Донецьк; Підготовка корисних копалин до збагачення: монографія / Сокур М. І., Білецький В. С., Єгурнов О. І., Воробйов О. М., Смирнов В. О., Божик Д. П. Кременчук, 2017. 392 с.; Сокур М. І. Рудопідготовка: дроблення, подрібнення, грохочення: монографія / Сокур М. І., Білецький В. С. Ведмідь І. А., Робота Є. М. Кременчук, 2020. 494 с.; Сокур М. І. Екологічна безпека та економіка: монографія // Сокур М. І., Шмандій В. М., Білецький В. С., Бабець Є. К., Мельникова І. Є., Харламова О. В., Шелудченко Л. С. / Кременчук: ПП, 2020. 238 с.; Білецький В. С., Олійник Т. А., Смирнов В. О., Скляр Л. В. Основи техніки та технології збагачення корисних копалин (навч. посібник). Київ: Ліра-К, 2020. 634 с. Мінералогічний словник / Укл. Білецький В. С., Омельченко В. Г., Горванко Г. Д. Маріуполь, 2016. 488 с.; П. В. Сергєєв, В. С. Білецький. Комп'ютерне моделювання технологічних процесів переробки корисних копалин (практикум). Маріуполь, 2016. 119 с.; Мінералого-петрографічний словник. Книга перша. Мінералогічний словник / Укл.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків — Київ, 2018. 438 с.; Білецький В. С., Смирнов В. О., Сергєєв П. В. Моделювання процесів переробки корисних копалин (навч. посібник). Львів: Новий Світ-2000. 2020. 399 с.

4. Цикл посібників і монографій (понад 30 книг — видані у Полтаві, Харкові, Києві, Львові) з видобування і переробки нафти, газу та конденсату (Проектування бурового і нафтогазопромислового обладнання : посібник / [Білецький В. С., Вітрик В. Г.,

Матвієнко А. М., Орловський В. М., Савик В. М., Рой М. М., Молчанов П. О, Дорохов М. А., Сизоненко А. В., Проскурня М. І., Дегтярьов В. Л., Шумейко О. Ю., Кулакова С. Ю., Ткаченко М. В.]. – Полтава : 2015. 192 с.; Основи нафтогазової справи / В. С. Білецький, В. М. Орловський, В. І. Дмитренко, А. М. Похилко. Полтава — Київ . 312 с.; Основи нафтогазової інженерії (навч. підручник) / В. С. Білецький, В. М. Орловський, В. Г. Вітрик. Харків — Київ, 2019. – 416 с.; Історія та перспективи нафтогазовидобування : навч. посіб. / В. С. Білецький, Г. І. Гайко, В. М. Орловський. Київ—Львів, 2019. 302 с.; Основи транспорту природних вуглеводнів : навч. посіб. / В. С. Білецький, М. І. Фик ; за ред. І. М. Фика. Харків. 2019. 274 с.; Основи хімії і фізики горючих копалин : підруч. для студ. вищих навч. закладів / В. І. Саранчук, М. О. Ільяшов, Ошовський В. В., Білецький В. С. Львів : Новий Світ-2000, 2019. 372 с.; Інженерна геологія (з основами геотехніки): підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів: В. Г. Суярко, В. М. Величко, О. В. Гаврилюк, В. В. Сухов, О. В. Нижник, В. С. Білецький, А. В. Матвеев, О. А. Улицький, О. В. Чуєнко; за заг. ред. проф. В. Г. Суярка. Харків. 2019. 278 с.; Орловський В. М., Білецький В. С., Вітрик В. Г. Технологія розробки нафтових родовищ. навч. посіб. для студ – Полтава, 2020. 243 с. Орловський В. М., Білецький В. С., Вітрик В. Г., Сіренко В. І. Технологія розробки газових і газоконденсатних родовищ. Харків — Львів: Новий Світ-2000, 2020. 311 с.; Орловський В. М., Білецький В. С., Вітрик В. Г., Сіренко В. І. Бурове і технологічне обладнання інженерії (навч. посібник). Харків — Львів: Новий Світ-2000, 2021. 319 с.; Білецький В. С. Моделювання у нафтогазовій інженерії (навч. посібник). Харків, 2021. –300 с. та ін.); Орловський В. М., Білецький В. С., Вітрик В. Г., Сіренко В. І. Технологія видобування нафти (навч. посібник). Львів — Харків — Полтава: Новий Світ-2000, 2022. 308 с.; Орловський В. М., Білецький В. С., Сіренко В. І. Нафтогазовилучення з важкодоступних і виснажених пластів (навч. посібник). Харків — Львів: Новий Світ-2000, 2023. 312 с.; Орловський В. М., Білецький В. С., Сіренко В. І. Технологія видобування газу і газового конденсату (навч. посібник). Львів — Полтава: Новий Світ-2000, 2023. 359 с.;

5. Цикл словників з гірництва (Манець І. Г., Білецький В. С., Яценко Ю. П. Російсько-український словник із техногенної безпеки та екології. 2004. 576 с.; Манець І. Г., Коваль А. Н., Киро-

касян Г. И. Русско-украинский горнотехнический словарь. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. 482 с.; Манец И. Г., Кравченко В. М. Русско-украинский словарь по горному делу. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд». Тт.1-2. 2006. 472, 420 с.).

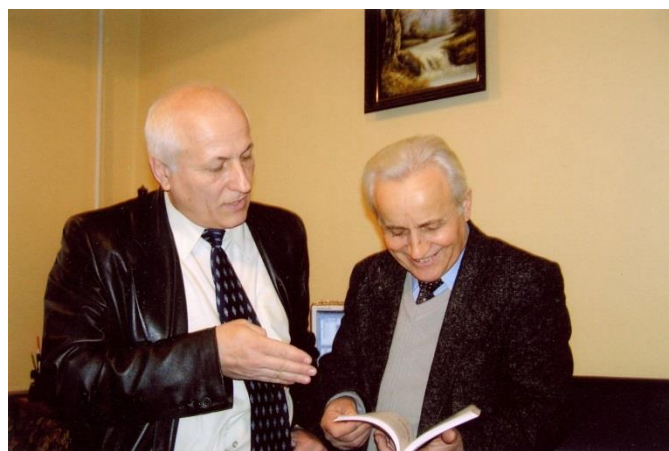
6. Світлий Ю. Г., Білецький В. С. Гідравлічний транспорт (монографія). Донецьк: Східний видавничий дім, Донецьке відділення НТШ, Редакція гірничої енциклопедії, 2009. 436 с.

7. Світлий Ю.Г., Круть О. А. Гідравлічний транспорт твердих матеріалів. Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. 268 с.

8. За 2008-2023 рр. В. С.Білецький та Г. І.Гайко переклали і видали друком наукову пам'ятку середньовіччя «De Re Metallica» (1556 р.) Георга Аґріколи:

- Аґрікола Г. Про гірничу справу в дванадцяти книгах (книги I—VI)/ Переклад і редакція В. Білецького, Г. Гайка. Донецьк: Східний видавничий дім, 2014. 226 с.

- Аґрікола Г. Про гірничу справу XII книг : (кн. VII-XII) = De Re Metallica Libri XII / Георгій Аґрікола ; порівняльний пер., наук. ред. й комент.: В. Білецький, Г. Гайко. —Львів : Новий Світ-2000, 2023. 343 с.

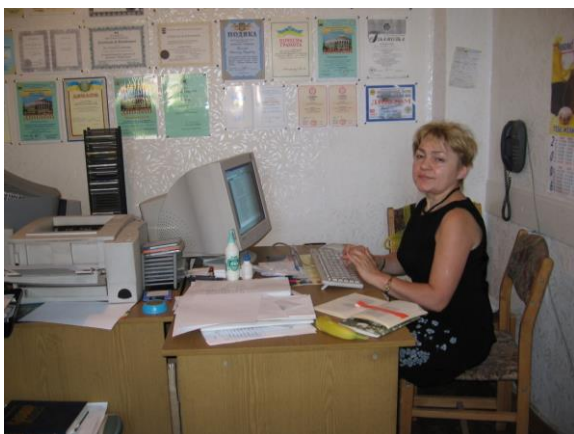

*Проф. В.С.Білецький, Голова НТШ проф. О. М. Романів та член
Донецького відділення НТШ, випусковий редактор журналу «Схід»*

Галина Сімченко

на 6-му Конгресі МАУ у Донецьку, 2005 р.

*Проф. В. С. Білецький та проф. В. О. Пірко у офісі Донецького
відділення НТШ. Обговорення нового видання проф. В. О. Пірка,
2010 р.*

*Проф. Валентина Собо́ль у офісі Донецького НТШ, 2010 р.
Конференція «Українська мова в культурному просторі Східної України». Співорганізатори — ДонНТШ і ДонГУМ. Крайній праворуч — А. П. Загнітко. Донецьк. 17 листопада 2010 р.*

Наукові експедиції та відрядження з науково-дослідницькими цілями

9. У 1998, 2000, 2006 і 2008 рр. — ряд творчих поїздок, наукове стажування голови НТШ-Донецьк проф. **В. С. Білецького** у США (Міссісіпський Консорціум вищих навчальних закладів з інтернаціонального розвитку (Mississippi Consortium for International Development), Міссісіпський університет (Джексон, США, 1998), Інститут публічно-приватного партнерства, The Institute for Public-Private Partnerships, «Heritage Foundation» (Вашингтон), Університет Іллінойсу в Урбана-Шампейн та Університет Іллінойсу (Чикаго), Інститут Брукінгс, САТО-Institute, Інститут міста Вашингтон) і Польщі (Варшавський університет, Ягеллонський університет, Гірничо-металургійна академія імені Станіслава Сташиця, Гданський інститут ринкової економіки). У 2009 р. — стажування **В. В. Оліфіренка** у США (збір матеріалів для видань Донецького відділення НТШ).

10. 2004 р. Наукова експедиція до Північної Слобожанщини — міста Белгород, Воронеж, Старий Оскол, Розсош та ін. (**В. В. Оліфіренко та С. М. Оліфіренко**) — збір матеріалів для посібника-хрестоматії з літературного краєзнавства «Слобожанська хвиля» для середніх шкіл РФ та України.

11. 2004–2005 рр. Наукова експедиція по історичних копальнях Польщі і Чехії (за грантом Каси М'яновського, Польська Академія наук) — збір матеріалів для монографій: **Білецький В. С., Гайко Г. І.** Хронологія гірництва в країнах світу (2006); Гайко Г., Бі-

лецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (2009).

12. У 2019 р. у рамках Грантової програми НТШ-А здійснено Наукову експедицію до гірничих промислів і університетів з природничих наук Галичини, Подніпров'я та Центральної і Східної України та виконано дослідження: «Історія гірництва в Україні: від первісних спільнот до здобутків індустріальної епохи» (**Білецький В. С., Гайко Г. І.**) — збір матеріалів для монографії «Нарис з історії гірництва в Україні».

Професори Геннадій Гайко і Володимир Білецький. Донбаський державний технічний університет, Алчевськ, 2012 рік

Проф. Ігор Пасько у президії конференції, Донецьк, 2012 р.

Зустріч у Римі з Папою Римським Павлом II.

У складі делегації — Козловський І. А. (крайній праворуч) 2004 р.

Закордонні контакти

Донецьке відділення НТШ має творчі контакти з науковцями Польщі, США, Канади та ін. Презентації видань Донецького відділення НТШ відбулися у Польщі (Краків, Варшава), США (Вашингтон, Чикаго), Росії (Москва: бібліотека української літератури у Москві).

Література

1. Хроніка Донецького відділення Наукового товариства Шевченка. Т. 1 (1997-2007). Донецьк: НТШ, 2007. 212 с.

2. Хроніка Донецького відділення Наукового товариства Шевченка. Т. 2 (2008-2012). Донецьк: НТШ, 2012. 192 с.

3. Донецьке обласне відділення Наукового Товариства ім. Шевченка / До 150-річчя Наукового товариства імені Шевченка в Україні / Укладачі: Білецький В.С., Ковбуз М.О. Львів: НТШ, Київ: Халіков Р. Х. 2023. 78 с.

Додаток

За вагомий особистий внесок у розвиток Товариства з нагоди 150-річчя НТШ нагороджені члени Донецького відділення НТШ:

Білецький В.С.

- Нагрудний знак «За професійні здобутки» (НАН України) — постанова Президії НАНУ від 15 листопада 2023 р., № 1305.
- Пам'ятна Медаль НТШ-Україна з нагоди 150-річчя Наукового товариства ім. Шевченка (грудень 2023).

Соболь В.О.

- Нагрудний знак «За професійні здобутки» (НАН України) — постанова Президії НАНУ від 15 листопада 2023 р., № 1305.
- Пам'ятна Медаль НТШ-Україна з нагоди 150-річчя Наукового товариства ім. Шевченка (грудень 2023).

Гайко Г.І.

- Пам'ятна Медаль НТШ-Україна з нагоди 150-річчя Наукового товариства ім. Шевченка (грудень 2023).

Єщенко Т.А.

- Почесна Медаль 125 років Лікарській комісії НТШ». Протокол Президії Лікарської комісії НТШ від 25 листопада 2023 року
- Подяка Наукового Товариства імені Шевченка за вагомий особистий внесок у розвиток Товариства, з нагоди його 150-річчя. 16 грудня 2023 р., Львів.

Онкович Г.В., Орловський В.М., Просалова В.А., Тимофєєва Г.В., Башун О.В., Суярко В.Г., Світлий Ю.Г., Пішванова Т.Г.

Подяка Наукового Товариства імені Шевченка за вагомий особистий внесок у розвиток Товариства, з нагоди його 150-річчя. 16 грудня 2023 р. Львів.

*Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, завідувач кафедри історії світового українінства Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ГАЛИЧАНИ В КИЄВІ: БОРОТЬБА ЗА СТОЛИЦЮ Й ДЕРЖАВУ

За останні три десятиліття років досить часто чується в українському політикумі про галицький П'ємонт. На початках відродження незалежності це було на вустах у багатьох, зрештою, й на всіх майданах, починаючи з Революції на граніті, кияни масово переймали той «дух, що тіло рве до бою», відтак здобували перемогу за перемогою...

Ключові слова: Україна, галицький П'ємонт, Львів, Галичина, Київ, Наддніпрянщина.

Видатний мислитель Любомир Гузар до таких відносив і поширення впливу Української греко-католицької церкви, яку багато хто й досі вважає за галицьку, на Наддніпрянщину. І саме він наполіг спорудити Патріарший собор на лівому березі Дніпра в Києві, аби таким чином було засвідчено присутність цієї загальнонаціональної інституції в центрі нашої держави.

Так, уже не раз траплялося в нашій історії, коли в найтяжчі її періоди Велика Україна звертала увагу на Галичину як П'ємонт власного національного відродження. Згадаймо «Слово про Ігорів похід», де Боян українського слова в трагічний для українства час, після погрому Києва 1169 року суздальським князем Андрієм Боголюбським й невдалого походу проти половців Ігоря Святославовича, сподівається саме на галицького князя Ярослава Осмомисла: «Високо сидиш ти на своїм золотокованому престолі, підперши Гори Угорські (тобто Карпати) своїми залізними полками, заступивши королеві дорогу, зачинивши ворота Дунаю, справляючи суди аж до Дунаю! Гроза твоя по землях тече! Ти одчиняєш ворота київські; стріляєш з батьківського золотого стола салтанів по далеких землях!».

І галичани відгукнулися: об'єднані волинським князем Рома-

ном Мстиславовичем у відроджену державу українського народу вони 1202 року увійшли до Києва. Саме після цього новий правитель відновленої Русі ухвалить звернення: «Це, браття, знаєте, що в Києві є найголовніший престол у Руській землі й належить княжити на ньому найстаршому й найрозумнішому серед братії, щоб міг добре керувати й землю Руську всюди боронити й утримувати порядок серед братії, щоб не ображав один одного і не нападав на чужу волость. А се нині бачим, що не те нині робиться ... Разом добре: коли небагато князів у Руській землі було і старішого слухали, тоді всі навколишні боялися й шанували і не сміли воювати, як бачимо нині. І якщо вам любо, то зійдемося до Києва і, подумавши, встановимо закон».

Відтак це планували обговорити на з'їзді князів, де «діявол довів до великого замішання». Виявилось, що місцева знать не готова до нового розвитку подій. Відтак Роман Мстиславович, володіючи Києвом, після Трипільського з'їзду князів змушений був його залишити й повертається до Галича.

Звідси, як йому здавалося, можна ефективніше вирішити проблеми утвердження відродженої державності, що були більш загрозливими на той час на заході. Саме тому Роман Мстиславович наступає до Вісли, де і гине, поховавши всі свої плани.

Підтримати наддніпрянців узявся його син Данило, котрий пішов захищати Русь у битві на Калці. Своєю кров'ю там він засвідчив відданість ідеї відродження соборної держави, за що боровся його батько. Тож цілком зрозуміло, що скріпивши свої тили на заході перемогою над ятвягами в 1237 році, Данило Галицький наступного року вступив до Києва, який знову включається до складу Галицько-Волинської держави. Однак він, як і його батько, не переніс столицю до Києва, а повернувся на захід, залишаючи в золотoverхому свого посадського воєводу Дмитра.

Зрозуміло, що Київ у цей час був не той, яким його знали до варварства Андрія Боголюбського. Тому й не дивно, що коли в 1240 році Батий з високого пагорба над тоді ще повноводою Либіддю дивився на місто, то перед ним уже не підносився легендарний град «матері городів руських», а лише тінь його колишньої величі.

Її могла повернути лише власна збройна сила, яка почала розростатись з розвитком запорозького козацтва в другій половині XVI століття. Однак це занепокоїло Москву, що вже натягувала на себе

тогу Третього Риму. Тож вона через східних патріархів, що їздили до неї за милостинею через українські землі, намагалася посилити свій вплив на козацтво, засновуючи далекоюсяжні політичні проекти в регіонах нашого західного розселення.

Зрештою, цей план втілювався через заснування братств, де помітно поширюється московфільство. З його рядів висунуться особливо здібні, яких просуватимуть на схід, а там уже панує українська вольниця. Якраз нею й намагаються оволодіти через православ'я, що водночас уособлюється з московою, бо там сидить на троні єдиновірний цар, якого саме галичани вже з 1592 року величали повелителем «всієї московії-росії» за те, що дав гроші на ремонт православної Успенської церкви.

Так, починали галицькі московфіли зі Львова, а коли вони, зокрема Іов Борецький та Ісає Копинський за підтримки свого земляка Петра Сагайдачного перебралися до Києва, то вже «завопили» про одвічну єдність з москвинами й проситимуть їхнього царя взяти Україну під свою опіку. При цьому в листах до «білокам'яної» згадані владики визнавали за московськими князями, а потім і царями право на Київ й українські землі.

Тож 15 серпня 1632 року митрополит Копинський, виступаючи на козацькій раді в Черняхівській діброві, заявив: «и он де духовный их чин, говаривали им, что де оне поедут на твое государево имя». І вже через два місяці цю тезу повторює гетьман Андрій Діденко, який зібрав у Корсуні раду, на кшталт Переяславської 1654 року: «И собралось черкас в Корсуне з гетманом с Ондриушком Деденком з 2000 человек, а были из городов лутчие люди: от Белые Церкви полковник Дацко, а с Чегрина полковник Тараско, ис Корсуни полковник Миско Пивоваренков, из Переясловля полковник Олихвер, из лубен полковник Лавринко, ис Черкас войсковой судья Яцына, из Жолнина же войсковой судья Гиря, ис Киева сотник Кизим и изо всех городов. И приговорили в раде, что им от крестьянские (християнської. – В. С.) веры не отступить; будет на них ляхи наступят, а их мочи не будет и им бить челом государю и великому князю Михаилу Федоровичю всеа Руси, чтоб государ их пожаловал, велел принять под свою государскую руку, а они, белорусцы и черкасы, учнут за свою веру стоять по Днепр».

Відтак українське духовенство через посильних монахів намагалася чимдуж повідомити про це царя. З цього приводу Пантелеймон Куліш тонко підмітить, що «монахи перші возвістили

стремління малоросів до нового центру русского світу». Саме вони, мовляв, надавали в Україні «православно русское направление».

Греко-католиків, до речі, православні не пустили на ту Корсунську раду, «чтоб они про их думу не ведали». За великим рахунком, аби не знали, що та рада дала добро на переселення українського населення до московщини, що обезкровлюватиме Україну. Вже з 1633 року спостерігається тенденція до переходу окремими козацькими родинами під владу московського царя, яким позитивно сприймається цей виснажуючий нашу націю процес.

Це не могло бути порівняним до втечі селянства чи городян на межу Дикого поля чи в пониззя Дніпра, коли витворювалося українське козацтво. Тоді втікачі ставали вільними людьми. Тепер же перехід під владу московського царя означав повне підпорядкування йому з наступною асиміляцією українських біженців, тобто остаточною втратою їх для рідного народу.

Чи розуміли наставлені за ініціативою Петра Сагайдачного владики відновленої Київської православної митрополії, що вони задля задоволення своїх амбіцій, які вимірюються кількістю одержаних у москві соболів, ведуть свою паству в пастку, з якої буде неможливо вибратися? Це в москві добре розуміли, як можна використати українське духовенство, котре закликатиме свою паству кидати рідну землю і йти на чужину працювати на єдиновірного православного.

Занесене холодними вітрами з півночі насіння москвофільства, хоч і кволо, але проростало в Галичині і в наступні роки. Щоправда, в умовах Австрійської імперії, де уніати не зазнавали утисків, з їхнього середовища вилонюється ідея українського національного відродження, що поширюється славнозвісною «Руською трійцею». Вона, а згодом і потужний революційний здвиг українства, який розростався з початком «весни народів» 1848 року, змогли приглушити чуже нашіптування щодо нібито спільного походження двох різних народів. А лояльність австрійської влади до демократичних перетворень дала можливість відродити традиції нашої державності через створення Головної Руської Ради у Львові, що протягом трьох років координувала дії проукраїнських політиків Галичини, Буковини й Закарпаття.

Згодом це розвинеться в діяльність «Просвіт», Літературного, а потім і Наукового Товариства Шевченка, до голосу яких прислухатимуться українці не лише в Австро-Угорщині, а й на

Наддніпрянщині. Це дасть потужний імпульс і розвитку української політичної думки. «Україна ірредента» галичанина Юліана Бачинського передуватиме остаточній викристалізації ідеї національного відродження, що найбільш осяжно буде висловлена в «Самостійній Україні» наддніпрянця Миколи Міхновського.

Там, у Львові, остаточно формуватиметься світогляд і наукова концепція Михайла Грушевського щодо походження українства, туди час від часу прибуватимуть молоді політики з-під російського впливу, аби розглядати плани боротьби за визволення рідної землі. Крім того, в Галичині відроджується власна збройна сила, що бере за основу традиції козаччини – через «соколи» й «січі», якими зарясніли тамтешні міста й села.

Ось тут і постала перед галичанами, за словами Івана Франка, «велика історична задача — допомогти російській Україні в тяжких переломових хвилях і потім, у початках, у закладах великої праці — здвигнення нашої національної будови в усій її цілості» — це головний лейтмотив у його статті «Отвертий лист до гал. української молодіжи» від 1905 року.

При цьому Великий Каменяр напучував своїх молодих земляків: «Ми мусимо навчитися чути себе Українцями — не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіційних кордонів. І се почуте не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні — всі без виємка — поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім етапі, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знане твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожний її частковим, льокальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його».

А ще Іван Франко застерігав галичан: «... коли на російській Україні не сьогодні то завтра повстануть десятки таких центрів, якими тепер являються Львів та Чернівці, ся наша передова роля скінчила ся. Ми мусимо почувати себе не піонерами, але рядовими в великім ряді і не сьміємо своїх дрібних, льокальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу».

Ця постава видатного галичанина була належно оцінена наддніпрянцями. Зокрема, в статті «Поет національної чести» пол-

тавець Симон Петлюра зазначав: «Франко не тільки співець прекрасного і не тільки віщун національного оновлення. Він — „муж світла“, мудрий, бо знає людську душу взагалі і зокрема українську душу. Він зрозумів цю душу і в минулій долі українського народу, і в виявах її в сучасності. Через це Франкові ідеї висловлені в художніх формах, особливо цінні, бо почуваш, як глибоко продумав він їх та усвідомив, і як палкість та пристрасність настроїв гармонійно злилися зі зрілістю та психологічною обґрунтованістю думки».

Слово Івана Франка впливало і на формування січового стрілецтва, що з початком Першої світової війни під синьо-жовтим прапором піде «визволяти братів-українців з московських кайдан».

А як це конкретно зробити, підказав галичанин Андрей Шептицький, приїзд котрого уже в травні 1917 року до Києва порівнювався в Центральній Раді «з в'їздом гетьмана Хмельницького...». І він з найвищої тоді української трибуни поставив завдання перед нами: «Та якою не була б ця «нова» Росія, все одно вона добровільно не зречеться своєї влади над Україною. Україна занадто ласий кусок для Росії, тому вона так легко не зречеться його. Якщо Україна хоче жити вільним життям, то мусить обов'язково відокремитись від Москви. Вона мусить стати **незалежною державою**, шукати собі союзників між іншими вільними народами і державами, які піддержали б її слушні вимоги та допомогли б в боротьбі проти московської агресії...».

Уже в травні 1917 року військовополонений галичанин Євген Коновалець звернувся з російського Царицина до Центральної Ради про готовність стати на службу Україні. Він і очолить січове стрілецтво, яке першим прийшло на допомогу з Галичини до Києва в 1917 році, залишалось воно там і в наступному, коли підтримало повстання проти гетьмана Скоропадського за його союз з білою росією. Коли ж Директорія УНР під ударами червоної москви не втрималася в столиці, відступили звідти з важкими боями й січові стрільці.

Треба відзначити, що поряд з січовим стрілецтвом у Києві тоді активними були галицькі студенти й гімназисти. Це особливо проявилось в січні 1918 року, коли галичанин Король найбільш активно агітував на зібранні студентів Університету Святого Володимира за створення бойового куреня, що піде захищати Україну від агресії російських більшовиків.

У лютому 1919, Головний отаман військ УНР Симон Петлюра,

під керівництвом якого, за логікою, після Акта злуки 22 січня 1919 року мали бути і збройні формування її Західної області, прибув до Ходорова для переговорів з представниками Антанти. Від її імені французький генерал Бартелемі пропонував тимчасово розмежуватися з поляками по лінії Сокаль – Львів – Миколаїв – річка Стрий – Дрогобич. За таких умов Антанта визнавала УНР і допомагала їй збройною силою вигнати російських окупантів з українських теренів.

Це був тимчасовий вихід із ситуації на зразок того кроку, який вчинили російські більшовики, коли в березні 1918 року підписали важкий для себе Брестський договір з німцями, рятуючи свою владу, за що Леніна його соратники також називали зрадником. (Цей договір тодішні московські правителі негайно зламали, як тільки Німеччина програла в Першій світовій війні).

Про ймовірність такого підходу до вирішення української проблеми завчасно передбачав у згаданій вище статті й Іван Франко: «Нам треба ясно зрозуміти і відчутти і мати на тямці, що польсько-українське питанє не буде від тепер рішати ся у Львові, але обхопить боєву лінію безмірно ширшу і кожний його етап буде рішати ся і у Львові і в Чернівцях і в Каменці Подільській і в Житомері і в Києві».

Однак галичани не пристали на пропозицію Антанти. Вони не дослухалися аргументів Петлюри про те, що Українська держава тільки тоді постане, коли вона утвердиться на Наддніпрянщині. Заявляли про власну спроможність розгромити поляків, мовляв, нас розсудить вогонь і залізо.

Закінчилося це тим, що у червні 1919 року Українська галицька армія під натиском поляків змушена була перейти Збруч і влитися до складу війська УНР. Тепер Симон Петлюра доручив відділам УГА брати Київ. Вони його і взяли. За словами Олександра Лашенка, з'єднана армія – «обідрана, голодна, боса – здобула 31 серпня 1919 року Київ і освятила його; Київ перестав бути збіговищем крамарів і блудниць! – за Київ і в Києві знову пролилась українська кров, і Київ пролив свою кров за Україну, і Київ став знову щитом, заборолом муром, городищем, Городом України, і став Столицею України. І став столицею Київ, бо через століття несе благословенство Столицею бути! А ставши Столицею, пов'язує свій простір, поле вже не розбігається в безкрає, і хаос формується, з безодні небуття виступає земна твердь, обновлюється українська земля, і небо

піднімається в гору «блакитними вежами».

А далі цей автор додавав, що «Днем 31. Серпня народ викупив свою Столицю, запричастився її кров'ю і духом! Дня 31. Серпня на балкон київської ратуші скеровано рушниці, все затихає, і на балкон виходить козак й тріскає держало і падає вниз прапор ворожий; прапор підхоплює сотник Божко й, спинивши раптово коня, що він аж сідає на задні ноги, кидає ворожий прапор під ноги коневі отамана, а з натовпу вибігають дві жінки й простягають прапор поперек вулиці, і через ворожий прапор входить з'єднане військо в Столицю; і Столиця одягається в славу своїх прапорів, і тоді слава Столиці наповнюється».

Здавалося, все, з «низького» народу стаємо поступово в горінні й муках знову суверенним народом – нацією, що вже має під собою власну землю, а над собою власне небо, й що несе в самому собі свій власний авторитет, що чує в самому собі своє право і свою правду ...Київ здобуто не парламентськими теревенями, а збройним чином».

Але одразу ж і здали – якимось командування колишньої УГА не подумало про першочергову необхідність узяти під контроль мости через Дніпро, через які денікінці без проблем зайшли в місто з лівого берега. Тобто, повторилася ситуація із задачею полякам Львова в листопаді 1918 року, коли місто та його околиці парадували на честь проголошення Західно-Української Народної Республіки, і ніхто не подумав узяти під контроль залізничний міст через Сян у Перемишлі, через який ешелони польських стрільців без проблем проїхали з Кракова.

І ось там, «де срібнолентий Сян пливе, – писав учасник подій 1918 року Яким Ярема, – отам і першопочатки нашої невдачі. .. Найважливішою задачею нашої стратегії в перші дні листопада повинно було бути створення міцного кордону більш-менш по лінії, яку означає ріка Сян. Усі зусилля мусили б бути спрямовані на Перемишль, Ярослав, Сянік. Уперед треба було забезпечити за собою ці найдалі на захід висунуті стратегічні пункти. Львів мав другорядне значення до хвилі небезпеки лінії Сяну».

Та оскільки події розвивалися швидкоплинно, «кожна закутина чи повіт уважали себе окремими й самостійними в своїх межах, і навіть на гадку їм не приходило, що їхній успіх залежний від успіху всієї країни». Зрештою, «у краю очі всіх були звернуті на Львів. Що діється в Перемишлі, над Сяном, мало хто цікавився. За-

гальне переконання було, що справа наша залежить від висліду боротьби за Львів. А наслідок того такий, що ми слухний час прогаяли, й лінію по Сяну майже без бою втратили. Тим долю Східної Галичини вже в перші листопадові дні якби втрачено».

Коли ж відділи УГА за спиною Уряду УНР восени 1919 перейшли на бік Денікіна, й українська державність опинилася в так званому чотирикутнику смерті, тоді для її збереження розпочалися переговори з поляками про збройну підтримку та визнання, але вже не по лінії Сокаль – Львів – річка Стрий – Дрогобич, а по Збручу – на майже 200 кілометрів східніше...

Провід відновленої ЗУНР на чолі з Петрушевичем розірвав усі відносини з УНР, добиваючись визнання власної самостійності з боку Заходу. В еміграційному центрі цього державного утворення тоді так і не зрозуміли роз'яснення Симона Петлюри, що українська держава тільки тоді постане, коли вона утвердиться по лінії Дніпро – Чорне море. Тобто тоді, коли її центр буде в Києві, а не у Львові.

Проте галицька група Петрушевича воліла брати з москви гроші на своє існування, як колись львівські братчики від «єдиновірного, православного царя». І закінчилося це тим, що впала як УНР, так і ЗУНР...

Першими з галичан цю помилку зрозуміли колишні січові стрільці, котрі воювали за УНР на Наддніпрянщині. Засновуючи Організацію українських націоналістів, вони в її основоположних завданнях записали боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. І в 1939 році відрядили Романа Шухевича допомагати утверджувати Карпатську Україну, а в червні 1941, проголосивши відродження Української держави у Львові, послали похідні групи на схід відновлювати її на всіх етнічних теренах нашого народу, а центром визначили саме Київ, де планували передати державну владу законно обраному соборному представництву.

Гітлерівці не дозволили втілити цього задуму в життя, відкривши «справжнє полювання на українських націоналістів». Однак передові групи ОУН таки добралися до Києва і розпочали тут націоналістичну роботу. Зокрема, сюди прибув Дмитро Мирон, призначений на Крайового провідника Осередньо-східних земель (ОСУЗ), а також інші галичани.

Вони тоді по-справжньому усвідомили значення цього міста, про що Тарас Шевченко колись чітко висловився лише однією фра-

зою: «Святий Київ наш великий». Ось як описав свої враження Дмитро Мирон у листі до дружини від 14 жовтня 1941 року: «В зелені й бронзі дерев достойно і величаво розсівся Київ на горбах, немов Володар на престолі. Робить враження другого Риму і своєю красою, і величчю, і сивою давниною. Так і відчуваєш благословенство святого Андрія... Словами не опишеш усієї краси й багатства вражінь. Варто було все найважче перетерпіти, щоб бути в Києві та його здобути. А таки здобудемо його колись, бо він наш, органічно наш, як і Дніпро... Краса, велич, достойна задума й культура Києва надихає людину новими думками. В Києві відчуваєш, що дивляться на тебе віки й великі, незнані предки. Як оглядаєш, або ходиш святими місцями Києва, так і чуєш, як росте у тобі якась нова сила. Так мусіли колись відчувати ті, що йшли до Святої Землі й Єрусалиму... Для величавого, всеоновлюючого, незнищимого міту Києва варто жити, працювати й віддавати всі сили...».

Галичанин Дмитро Мирон віддав в ім'я цього навіть своє життя, застрілений у Києві гітлерівськими окупантами. На його смерть наказом крайового провідника ОУН на східноукраїнських землях у вересні 1942 року проголошувалося «а ні на хвилину не зупинятися, а ні трошки здригнутися під ударами ворога, а йти безстрашно, впевнено, безупинно вперед шляхом розбудови ОУН на СУЗ, шляхом боротьби за соборність українських земель, шляхом боротьби за Українську державу...».

У роки Другої світової проявилися й інші риси в середовищі галичан. Видатний син цього краю Микола Шлемкевич одну з них назвав галичанством: «Вона виявила себе і в організованості Українського Центрального Комітету підчас війни, що признають і американські знавці тих часів; вона виявилася і в дивізійних формаціях підчас і після війни. Це ж завдяки тій готовості до масової, солідарної і дисциплінованої постави, впродовж одного року виросла та – в ширій інтенції її учасників – українська бойова сила. Та риса жила далі в Українській Повстанчій Армії, в якій галицька молодь, раз повіривши, далі боролася за Україну навіть тоді, коли її провід здобув собі вже нові «держави» по таборах Німеччини...».

У цей повоєнний час провідник воюючої України галичанин Роман Шухевич, не пігмей, як хотілося б його представити декому, відмовився йти на Захід. Цей видатний державник, котрий в умовах невимовно важкого підпілля зумів не тільки вистояти п'ять жорстоких років, а й накреслити план збереження повстанських кадрів

через впровадження їх у різні легальні структури на сході України. Він чітко зрозумів, що доля України буде вирішуватися не в Галичині, а на Наддніпрянщині, тож заповідав, аби там розгорнули широку національно-освідомчу працю, насамперед серед молоді.

Інший галичанин, з ім'ям якого тоді пов'язувалася боротьба за відновлення власної держави, – Степан Бандера навіть був переконаний, що це відродження буде освячуватися голосами українських комуністів. Зокрема, з центральних, південних і східних регіонів.

Ті ж з молодих патріотів, хто залишався в Галичині, мали за мудрою порадою вчителів і батьків, вступати до технічних вишів, де ідеологічний контроль з боку репресивних органів радянської влади був меншим, опановувати науку управління народним господарством, аби в слушний час бути готовим до розвитку економіки відродженої української державності.

На інше галицька молодь не могла розраховувати. Кар'єрний ріст їй був обмежений, а виявлений патріотизм жорстоко карався. Скажімо, геніальний композитор-пісняр Володимир Івасюк 1979 року був фізично знищений московським режимом, а відомий поет Ростислав Братунь, який заявив про це на похороні, на другий день був увільнений з посади голови Львівської письменницької організації й дуже довго поневірявся без роботи.

Але як тільки повіяли вітри свободи з початком горбачовської перестройки, молоді галичани одразу ж прибули до Києва піднімати столицю на боротьбу. Це вони першими принесли знання про національну символіку, а найбільш активним у їхньому поширенні був Богдан Якимович¹.

У ХХІ столітті галицька молодь поряд з досвідченими вже життям земляками була на Київському Майдані. Серед них були й ті, котрих мені довелося супроводжувати пізнім вечором 19 лютого 2014 року зі Святошинського передмістя до Хрещатика. Вони прибули до столиці окремою сотнею з Львівщини, аби забрати владу в узурпатора Януковича, який розпорядився стріляти в мирних маніфестантів.

Владу у втікача-зрадника таки тоді забрали. Історія зафіксувала при цьому політичну волю заступника Голови Верховної Ради

¹ **Богдан Зіновійович Якимович** (29 січня 1952, с. Серафінці, Городенківський район, Івано-Франківська область — 27 червня 2022, Львів) — український вчений-історик, доктор історичних наук, професор кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

галичанина Руслана Кошулинського, котрий тоді зумів зібрати парламент для ухвалення доленосних рішень, зокрема, припинення кровопролиття на Майдані. А-от чи по-справжньому розпорядилися тоді одержаною владою? Чи не занадто довго ділили посади, що призвело до трагічних подій у Криму й Донбасі, які й підштовхнули росію розпочати агресію проти незалежної Української держави.

Справжні галичани серед перших пішли на схід збройно захищати Україну, на передовій вони й досі, де з українцями з різних регіонів, а також добровольцями з інших країн, багато з яких російськомовні (через це у них немає непорозумінь), захищають Україну від спільного ворога. Один з них – мій студент Юрій Сиротюк, заступник голови політичного об'єднання «Свобода», поряд з ним перебував під Бахмутом і аспірант нашої кафедри Володимир Кременський...

А от ті, хто залишився в Києві, чи завжди вони до кінця усвідомлюють справжню роль Галицького П'ємонта для утвердження Української державності в нинішній час. «Щастя усміхається до людини, а так само до народів дуже рідко й то тільки на короткий час, – наголошував відомий теоретик української військової доктрини Михайло Колодзінський. – Хто вміє його схопити обидвома руками, той переможець, а хто прогавить відповідний момент, пізніше буде виправдувати свою непорадність наріканням на брак зброї, лихі обставини, брак союзників...».

Так уже було в нашій історії. Але сьогодні йдеться не лише про бойові дії проти росії на півдні й сході України. Адже москва хоче забрати в нас не тільки території, а й позбавити історичної пам'яті. Тож з якого доброго дива революційні галичани погоджуються на московські наративи щодо «всесоюзного голоду», в якому Україні виділено ще компартійним кремлем квоту втрат лише в 3,5 мільйона осіб, хоч історико-криміналістичною експертизою в рамках досудового розслідування Служби Безпеки України встановлено, що ця кількість сягає 10,5 мільйона? І чому це так палко оту московську цифру підтримали патріотичні інституції й окремі особи з числа нинішньої еліти Галичини, які не мають жодного відношення до підрахунку жертв Голодомору-геноциду 1932 – 1933 років?

Після перемоги виникнуть й інші питання щодо збереження історичної пам'яті, бо не годиться, коли її національні традиції бездумно розмиваються чужими стандартами, які дозволяють відмовитися від рідної мови, історії, культури. Не за це галичани з над-

дніпрянцями тримають важкий фронт на півдні й сході України.

Бо ж усе більше рясніють державні прапори біля свіжих могил на сільських і міських цвинтарях за Збручем, Дністром, карпатськими перевалами, як і на Волині, Київщині, Слобожанщині – по всій Україні...

Могили героїв-галичан з'явилися і на Аскольдовій могилі в Києві. Першим там став на вічну вахту біля Меморіалу Крутянців уроджений у Нью-Йорку Марко Паславський, мати якого походить з Тернопільщини. Там упокоївся і Герой України лейтенант Дмитро Коцюбайло з Прикарпаття, перед труною котрого став на коліна Головком Валерій Залужний. До речі, поряд на цьому святому місці упокоївся легендарний пілот Андрій Пільщиков з Харкова, пам'ять про якого пов'язується з образом «Привид Києва».

Важливо, що всім серцем з українцями й ті галицькі кривняки, котрі народилися на чужині. Такі допомагають морально й матеріально нашим Збройним Силам. Скажімо, колишній Президент Світового Конгресу Українців, уродженець Нью-Йорка Аскольд Лозинський не тільки щоденно атакує американських політиків, аби прискорювали збройну допомогу нашим захисникам, але своєю родиною передав у фонд оборони землі своїх предків майже 300 тисяч доларів.

Тож хочеться дуже вірити в одне: якщо знову у Львові протече дах якоїсь церкви, то на його ремонт галичани зможуть зібрати кошти на місці. Щоб не просили їх на стороні, як це було понад п'ять століть тому. За що й досі платимо кров'ю всіх українців.

*Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

УЧОРА МИ НІМЦЯМ – І ХЛІБ, І ПІСНЮ, А ЩО Ж ВОНИ СЬОГОДНІ НАМ...

На початку 1918 року в Німеччині була вкрай важка економічна ситуація – тоді виснажена Першою світовою війною ця країна вкрай потребувала продуктів харчування. Їх могла поставити Українська Народна Республіка в обмін на військову допомогу. Відтак після визнання останньої в Бересті 9 лютого 1918 року незалежною Центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина), між Києвом і Берліном було укладено відповідну угоду, якою передбачалося поставити близько мільйона пудів хліба, велику кількість цукру, олії й м'яса живою вагою.

Згідно з підписаним у квітні 1918 року додатковим торговельним договором між Німеччиною і УНР Україна зобов'язалася поставити це продовольство в обмін на мануфактуру і сільськогосподарські машини, оскільки німецька валюта тоді нічого не вартувала через галопуючу інфляцію – буханець хліба коштував мільйон марок. Тож Українська держава змушена була виділити величезний кредит із своїх резервів, завдяки чому у своїх власників аграрної продукції закупилися всі вказані продовольчі товари для транспортування їх до Німеччини.

До кінця жовтня 1918 року до Німеччини було відправлено значну кількість збіжжя, цукру, олії, м'яса в живій вазі тощо. У зустрічному порядку Україна одержала певну частину передбачених угодою промислових товарів. Але коли після виходу німців з України підбили баланс взаємних розрахунків, то виявилось, що німецький уряд заборгував 444.747.000 марок. Ця сума була переказана німецьким урядом в Райхсбанк, який 3 лютого 1919 року видав уповноваженим представникам УНР перший транш на суму 8.400.000 марок.

Однак у другій половині лютого 1919 року німецький уряд наклав арешт на всю суму, що залишалася до виплати. Таке рішення

мотивувалося тим, що, мовляв, ніхто не знає, який уряд тепер в Україні, є кілька претендентів на ці гроші, різні німецькі фірми мають претензії за поставлені товари тощо. Зрештою, згодом з'явилося таке виправдання німецького уряду: не видавати грошей до того часу, поки в Україні не буде встановлено законної влади.

Насправді ж, серед тодішнього політичного істеблішменту цієї країни утвердилася думка, яку висловила газета «Берлінер Тагблат» ще 16 травня 1918 року: «Буде помилкою німецьку політику заснувати на тривалому прив'язаному відношенні до самостійної, незалежної України, бо український народ не має національної середньої верстви, ніякої національної інтелігенції, ні робітництва — всі ці елементи щодо мови, традиції і почувань є великоросійські, а середня верства по часті також польська; в тих обставинах вірити, що Україна вже тепер у стані творити тривало незалежну державу є ілюзією».

Тобто, розрахунок тепер був на те, що Україна не утвердиться незалежною державою, відтак можна й не поспішати повертати їй борги за поставлені продукти харчування. Тож тільки 31 липня 1920 року міністр фінансів УНР Барановський був прийнятий міністром фінансів Німеччини Сімонсом, який «повторив старі мотиви: претензії та невияснення питання влади на Україні. Головно покликався він на Версальський договір і заявив, що коли б німці тепер гроші видали б комусь, то ... мусіли б на ухвалу Антанти ці гроші ще раз звертати. Аргументи Міністра Барановського, що Австрія і Угорщина помимо цього договору гроші Україні виплачують, не допомогли, і Сімонс лишився при своїм становищі: що по мирнім договорі властиво Антанта розпоряджає цими грішми. При кінці заявив він, що роздумує собі цю справу, чи не можна би тепер якимсь другим шляхом ці гроші обернути на користь Україні: іменно створенням кредиту».

Українським урядовцям тоді було зрозуміло, що німці цих грошей з рук не випустять. Бо вони, писав радник Посольства УНР, «є економічно-фінансовий ключ до найбагатішої частини бувшої Росії — України, і що Антанта пізніше чи скоріше буде мусити на цім зостановитися. Німці сподіваються, що з цього фінансового konta буде також зброя для присилування Антанти запрохати німців до наради над східним питанням, і гроши, отже, належать у комплекс цілої справи німецького пляну ревізії мирного договору, і їх ніякими аргументами тепер не вибудемо».

До речі, визволення українських коштів з Райхсбанку стало предметом і більшовицьких спекуляцій. Так, 3 липня 1920 року народний комісаріат закордонних справ УСРР спеціальною нотою заявляв німецькому уряду, що він буде розкладати користування «400-мільйонним українським золотим фондом, що перебував у німецькому банку», як замах на надбання українського народу, і вважає не маючим сили розпорядження німецького уряду про видачу грошей будь-кому, крім Радянського Уряду України”.

Зрозуміло, що боротьба за українські гроші між різними представниками України також була тільки на руку німцям, бо це був привід зовсім не повернути їх.

Коли ж Уряд УНР опинився у вигнанні, німецькі дипломати зовні ставилися до українських колег співчутливо. Так, 7 жовтня 1921 р. німецький консул у Данцігу Людке заявляв, «що зараз Україна переживає кризу, яка безумовно розвернеться в користь нашої державности, що зараз ціла майже Європа має звернені очі на Україну як на «санаторію... всходу Європи».

Оцінюючи тоді події 1918 року, цей дипломат визнав, що «в результаті винною залишилась німецька дипломатія, яка хотіла ревалізувати на ґрунті України з Клемансо всю політику відбудови «єдиної неділимої Росії».

Після підписання в квітні 1922 року Раппальського договору з більшовицькою росією уряд Німеччини на деякий час ще утримував дипломатичні зв'язки з Урядом УНР. Але вже в січні 1923 року берлінська влада зажадала від Повіреного в справах УНР Романа Смаль-Стоцького звільнити приміщення посольства, пославшись на те, що відтепер визнають українську державність у формі УСРР. У розвиток цього ультиматуму 6 березня 1923 року українські більшовики разом з німецькою кримінальною поліцією вдерлися до будинку посольства УНР й змусили Смаль-Стоцького, «представника законного Українського Уряду, впустити його».

У подібний спосіб тодішня німецька влада вчинила не тільки з офіційними дипломатами УНР. Кількома роками раніше вона фактично виштовхала з Німеччини і своєрідних наших народних представників – Український національний хор під керівництвом Олександра Кошиця. Той колектив, який з 28 квітня по 15 червня 1920 року уже дав у Берліні й передмістях 23 концерти, про які німецький поет і музикант Роберт Прехтль писав: «Одне запитання не полишало мене, коли я повертався додому: чому ми, німці, не маємо

такого народного хору, який плекав би незмірні багатства музично найобдарованішого народу?»).

Ці концерти справді «усунули вал, який ділив нас дотепер від Заходу». Але коли бюджет капели вичерпався й Уряд УНР не мав змоги його поповнити, німецьку владу попросили підтримати матеріально українських співаків – відгуку не було.

Місцева преса, як засвідчують архівні матеріали, тоді «бідкалася, що світ не пробачить Німеччині загибелі хору, й закликала громадськість своєї країни вплинути на власний уряд... Паспорти з дозволом на перебування в Німеччині мали ось-ось втратити свою чинність, грошей на прожиття не було, польське консульство не дозволяло хористам повернутися на батьківщину через свою країну, а тут ще й Кошиця звалила малярія».

На початку липня 1920 року одна з німецьких газет навіть звернулася до громадськості з проханням підтримати фінансово наших співаків: «Хор мусив би внаслідок нужди бути замкнений у таборі для полонених. Ця небезпека вже стоїть перед дверима, бо всі засоби вичерпалися».

Не допомогло – українським хористам довелося виїхати до США, де вони виступали з великим успіхом. Він, зокрема, був увічнений ось такою оцінкою американського критика: «Зжалься, боже, над тими, хто не чув натхненного і дивовижного вокального ансамблю з-поміж усіх, які коли тільки збиралися для концертів перед американською аудиторією! Український національний хор, що співав у «Гай скул аудиторіум», було названо вокальним симфонічним оркестром. Але він заслуговує порівняння лише з сонцем, зорями й вітром. Це є вокальне втілення волі, гніву, любові й ніжності. Це сенсація, втілення дисципліни й краси! Там є голоси, що висять на вершинах гір або збігають з них потоками. Там є голоси, що шукають правди, голоси суворі, наче вирок, боязкі, мов дитинство, голоси палкі, гарячі любов'ю та надією... О. Кошиць створив не людську симфонію, не людський орган, ні – його хор є рукою вічності, яка грає на струнах життя, подих любові через сопілки журливості».

А перед цим свідками описаного дива, нагадуємо, були мешканці й гості Берліна, в тому числі президент Фрідріх Еберт й канцлер Герман Мюллер, але виділення не так уже й значної навіть як для того часу суми грошей на підтримку наших співаків не сталося.

Відтак, українцям тоді – у 1920-тих – не заплатили за їхній хліб, як і не підтримали за їхню пісню...

Понад сто років минуло з того часу. В Німеччині, як і після Першої світової, – тихо та мирно. Але знову Берлін нав'язливо атакують своїми проханнями українці – тепер вони не вимагають грошей за свій хліб чи за захоплюючі концерти своєї народної пісні. Дякуючи за прийом величезної маси наших біженців від російської агресії, просять посприяти вимушеним вигнанцям зі своїх рідних місць пошвидше повернутися додому, що, зрозуміло, негайно відчують на собі німецькі платники податків, які нині підтримують знедолених українців.

А щоб ми змогли вийти на визнані ФРН, як і всім демократичним світом, кордони нашої держави, їй вкрай необхідні німецькі ракети «Таурус» та інша сучасна зброя. І як тільки канцлер Олаф Шольц зважиться передати все це Збройним Силам України, він після цього увійде в історію як мудрий і рішучий політик, бо ж гарантуватиме своїм громадянам не тільки постійну можливість смакувати запашний хліб від українських фермерів, а й зачаровуватися українською піснею, яку не дослухали в Німеччині понад сто років тому.

Відтак українці вже й не згадуватимуть німцям за колишні борги...

Катерина Торончинова,
науковий співробітник Державної наукової установи
«Енциклопедичне видавництво»

ЕЛІТА УКРАЇНИ: ВІКТОР ГЛУШКОВ

Еліта – наукова, військова, духовна, мистецька, письменницька, бізнесова, спортивна, адміністративна та ін. – це кістяк, стрижень, хребет нації, її репрезентант у світовому просторі. Саме по еліті, її яскравих представниках у «всі часи, всі народи» як друзі так і недруги оцінювали потенціал народу-нації-держави. Саме еліта вирішальним чином впливає на «глибинний народ», є архітектором образу свого народу, носієм і хранителем культурних, наукових, духовних цінностей, а окремі (кращі) її представники – зразком для наслідування. Отже, знати і поважати своїх «кращих людей» – це, по суті, – обов'язок кожного. А хто їх не шанує, – за відомим виразом, – «сам не годен пошани».

Сьогодні наша розповідь про Віктора Глушкова – визначного українського науковця-кібернетика. Звернемося до «Великої Української Енциклопедії»: **Глушків, Віктор Михайлович** (24.08.1923, м. Ростов-на-Дону, тепер Росія — 30.01.1982, м. Москва, тепер Росія; похований у м. Києві, тепер Україна) — український вчений у галузі кібернетики, громадський діяч, доктор фізико-математичних наук (з 1955), професор (з 1957), академік Академії наук УРСР (з 1961), академік Академії наук СРСР (з 1964), член Німецької академії дослідників природи «Леопольдина» (з 1970), іноземний член Болгарської Академії наук (з 1974), Академії наук Німецької Демократичної Республіки (з 1975), Польської Академії наук (з 1977), почесний доктор Дрезденського технічного університету (з

1975), почесний іноземний член Кібернетичного товариства Польщі (з 1975), заслужений діяч науки і техніки УРСР (з 1978).

Народився Віктор Михайлович в сім'ї гірничого інженера. У 1928 році родина переїхала до м. Шахти Ростовської області, де 1941 Глушков закінчив середню школу. На початку німецько-радянської війни подав документи для вступу до артилерійського училища (не прийняли через короткозорість). У 1941 році вступив на фізико-математичний факультет Ростовського-на-Дону державного університету імені В. М. Молотова (тепер Південний федеральний університет). Навчання перервано у зв'язку з німецькою окупацією. Після деокупації працював на відновленні шахт Донбасу чорноробом, інспектором з якості та техніки безпеки. У 1944 році вступив на теплотехнічний факультет Новочеркаського індустріального інституту імені Серго Орджонікідзе (тепер Південно-Російський державний політехнічний університет імені М. І. Платова). Пізніше повернувся до Ростовського-на-Дону державного університету, заочне відділення якого закінчив у 1948 році і був направлений до м. Свердловська (тепер м. Єкатеринбург, Росія).

Працював в Уральському лісотехнічному інституті (тепер Уральський державний лісотехнічний університет). З 1949 року навчався в аспірантурі Уральського державного університету імені О. М. Горького (тепер Уральський федеральний університет імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина, м. Єкатеринбург), де 1951-го захистив кандидатську дисертацію.

Від 1952-го — доцент, від 1953-го — виконуючий обов'язки завідувача кафедри теоретичної механіки Уральського лісотехнічного інституту.

У 1955 році закінчив докторантуру при Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова і захистив докторську дисертацію «Топологічні локально-нільпотентні групи». Того ж року його обрали членом Московського математичного товариства.

У 1956 році за запрошенням математика, академіка АН УРСР Бориса Володимировича Гнеденка переїхав до м. Києва і очолив лабораторію обчислювальної техніки й математики, де співпрацював із майбутніми академіками АН УРСР Володимиром Сергійовичем Михалевичем, Володимиром Семеновичем Королюком, членом-кореспондентом АН УРСР Катериною Логвинівною Ющенко та іншими.

У 1957 році на базі лабораторії створено Обчислювальний центр АН УРСР, у 1962-му — Інститут кібернетики АН УРСР (тепер Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України), директором якого вчений працював до кінця життя.

Одночасно від 1957 року — професор Київського державного університету імені Тараса Шевченка (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Викладав курс вищої алгебри та спецкурс із теорії цифрових автоматів на механіко-математичному факультеті. Від 1966-го очолював кафедру теоретичної кібернетики. У 1969 році на базі кафедри з ініціативи Глушкова та академіка АН УРСР Івана Івановича Ляшка створено факультет кібернетики.

З 1962 року — віцепрезидент АН УРСР.

Від 1975 року — голова Наукової ради з обчислювальної техніки та систем керування Державного комітету Ради Міністрів СРСР з науки і техніки та Президії АН УРСР. Депутат Верховних Рад УРСР (1967–1971) та СРСР (1971–1982). Похований у м. Києві на Байковому кладовищі.

Наукова діяльність

Віктор Михайлович Глушков — фундатор вітчизняної наукової школи кібернетики. Приділяв увагу популяризації кібернетики як науки. Автор фундаментальних праць з теоретичної та прикладної кібернетики, штучного інтелекту, теорії цифрових автоматів, з питань застосування кібернетичних методів в економіці.

За керівництва Глушкова збудовано комплекс корпусів Інституту кібернетики (кількість співробітників зросла до кількох тисяч). На базі інституту створено Кібернетичний центр, до якого, крім інституту, входили 2 конструкторські бюро, науково-навчальний центр, дослідний завод, центр мікроелектроніки. Науковці Центру розробили електронну обчислювальну машину «Київ» і першу в СРСР напівпровідникову керуючу машину широкого призначення «Дніпро», машини для інженерних розрахунків «Промінь» (1963), «Мир-1» (1966), «Мир-2» (1969), що стали попередниками персональних комп'ютерів.

У 1965 році під керівництвом ученого завершено створення алгоритмічної мови «АЛМІР-65». У 1968-му на базі «АЛМІР-65» розроблено нову мову програмування «Аналітик».

За ініціативою і безпосередньою участю Глушкова створено Загальнодержавну автоматизовану систему обліку та оброблення інформації, призначену для цілісного автоматизованого керування економікою СРСР. Для цього вчений розробив систему алгоритмічних алгебр і теорію керування розподіленими базами даних.

Був радником Генерального секретаря ООН із кібернетики і членом Державного комітету СРСР з науки і техніки та Комітету з Ленінських та Державних премій при Раді Міністрів СРСР.

Під його керівництвом Головна редакція «Української радянської енциклопедії» видала першу в світі «Енциклопедію кібернетики» у 2-х томах українською (1973) та російською (1974) мовами. Автор понад 800 наукових робіт, серед яких 30 монографій.

Відповідні науковим здобуткам визнання та нагороди вченого:

Ленінська премія (1964). Премія АН УРСР імені М. Крилова (1967). Орден Леніна (1967; 1969; 1975). Державна премія СРСР (1968; 1977). Герой Соціалістичної Праці (з 1969). Державна премія УРСР (1970; 1981). Ордени Жовтневої революції (1973), Народної Республіки Болгарії I ступеня (1973), «Прапор Праці» (Німецька Демократична Республіка, 1976). Премія АН СРСР імені С. Лебедева (1979). Премія РАН імені О. Крилова (1980). Премія Ради Міністрів СРСР (1981).

На честь Глушкова АН УРСР заснувала премію його імені «За видатні досягнення в галузі кібернетики, загальної теорії обчислювальних машин і систем» (1982–2007 — щорічну, від 2007 — раз на 3 роки). Премію присуджують науковцям, які опублікували кращі наукові праці, здійснили винаходи і відкриття, що мають важливе значення для розвитку науки та економіки України.

Ім'я Глушкова присвоєно створеному та очолюваному ним Інституту кібернетики НАН України.

На честь вченого названо проспект у м. Києві.

ОСНОВНІ ПРАЦІ В. М. Глушкова:

1. Керуючі машини автоматизованого виробництва. Київ: Знання, 1960. 39 с.

2. Теория алгоритмов. Киев : Киевское высшее инженерное радиотехническое училище, 1961. 167 с.
3. Введение в теорию самосовершенствующихся систем. Киев : Киевское высшее инженерное радиотехническое училище, 1962. 112 с.
4. Вычислительная машина «Киев». Киев : Гостехиздат, 1962. 184 с.
5. Синтез цифровых автоматов. Москва : Физматгиз, 1962. 476 с.
6. Введение в кибернетику. Киев : Академия наук УССР, 1964. 324 с.
7. Гносеологические основы математизации науки. Киев : Наукова думка, 1965. 25 с.
8. Кібернетика і розумова праця. Київ : Знання, 1965. 50 с.
9. Мышление и кибернетика. Москва : Знание, 1966. 32 с.
10. Кибернетика. Вопросы теории и практики. Москва : Наука, 1986. 488 с.

Література

1. Сто найвідоміших українців. Київ : Орфей ; Москва : Вече, 2002. 576 с.
2. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт.-упоряд.: О. Матвійчук, Н. Струк. Київ : Світ Успіху, 2005. С. 228–229. URL: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/glushkov/>
3. Національна академія наук України. Керівництво. 1918–2018 / Відп. ред. В. Л. Богданов. Київ : Фенікс, 2018. С. 45–47.

ГОРІШНІ ПЛАВНІ

Історія міст і сіл України – вирішальна складова історії заселення і освоєння теренів нашої країни. Ця стаття про колишнє село Горішні Плавні, яке знаходилось на лівому березі Дніпра, на південний схід від Кременчука, у межиріччі Псла та Сухого Кобелячка, біля Кам'янського водосховища.

Ключові слова: Історія міст і сіл України, Лівобережжя Дніпра, Піддубне, плавні, Горішні Плавні.

У давнину майже все Лівобережжя Дніпра вкривали малопридатні для рільництва плавні – низинні, заболочені або занесені пісками землі [1].

Горішні плавні – це, по суті, верхнє болото. Спочатку у 1845 році з'явилося село Піддубне, звідки люди почали розселятись далі. Так з'явилися села Горішні Піддубні і Нижні Піддубні. Потім село Горішні (верхні) Піддубні стали називати Горішніми Плавнями. Щовесни річки Дніпро і Псел розливались і вода йшла потоками, які доходили аж до Горішніх Плавень, тобто до верхніх плавень. Село Горішні Плавні нанесено лише на радянських картах з 30-х років ХХ століття [2].

У 1954 році плавні у цій місцевості були частково затоплені після будівництва на Дніпрі дамби Дніпродзержинської ГЕС [1].

Перші люди у цій місцевості з'явилися наприкінці кам'яної доби (палеоліту) 15–13 тис. років тому [1].

Упродовж нового періоду кам'яної доби – неоліту (5–3 тис. років до н. е.) на цій території, переважно на берегах річок, широко розселяються люди дніпро-донецької археологічної культури. Їх поселення виявлені біля Низів [1].

Кілька поселень доби бронзової доби відкрито понад озером Барбара, на території сучасного міста Горішні Плавні [3].

У пониззі Псла виявлена група поселень і місцезнаходжень з культурними нашаруваннями зрубної та білозерської культур, окремі поховання, а також рештки частково збереженого городища скіфського часу поблизу колишнього села Золотнишине [3].

Поселення племен багатоваликової кераміки середини 2 тис. до н. е., що займалися переважно тваринництвом та рибальством виявлено поблизу озера Барбара, а фрагменти їх посуду знайдені у Низах та Дмитрівці [1].

Пам'ятки племен черняхівської культури (III – кін. IV ст. н. е.) знайдені на березі озера Барбара, а також сліди їх культури знайдені біля Дмитрівки, Золотнища, Низів, Піддубного [1].

В урочищі Барбара II відкрито багат шарове поселення із залишками нашарувань ямної, катакомбної, бабинської (культури багатоваликової кераміки), сабатинівської і білозерської культур, археологічними об'єктами давньоруського і післямонгольського часу [3].

Після монгольського розгрому Русі у 1240 року, яке супроводжувалось значним спустошенням краю, через малопривабливі для хліборобства землі та безлюдні простори Дикого поля, до початку XVII ст. він використовувався населенням тільки для полювання, рибальства і бортництва [1].

До окупації України більшовицькою Росією наприкінці 1919 – на початку 1920 років у Горішніх Плавнях була церква, будівлі священників, парафіяльної школи. До села належали всі хутори в радіусі кількох кілометрів [4].

Після окупації, з 1920-х років існувала Горішньоплавнівська сільська рада яка об'єднувала хутори, що носили, переважно, назви своїх власників-селян: Базавлуки, Бурдеї, Васици, Гарагулі, Дзюби, Дмитрівка, Дробецьківка, Дуканичі, Єрастово, Жилівка, Карпенки, Зірка, Іскра, Киценки, Колісники, Коноплянка, Компанійці, Крисани, Кушки, Лавриківка, Махнівка, Михайлики, Мотрино, Небоги, Овчаренки, Павлівка, Паньки, Пашки, Святодухи, Стогніївка, Сторожи, Тищенки, Шамури, Шведівка, Золотнишине (назва від місцевої поміщиці, графині Золотницької) [5].

На радянська мапі 1931 року значаться усі ці поселення колишньої Горішньоплавнівської сільської ради. Центром цієї хутірської агломерації були Горішні Плавні – єдине серед хуторів село (чи сільце), у якому від 1898 року існувала Миколаївська церква, єдина на всю округу (на радянській мапі 1931 року видно, що церква тоді ще існувала) [6].

У Горішніх Плавнях з 1930 року був колгосп ім. Чапаєва, який об'єднав хутори з боку Дмитрівки: Фидрі, Бабичі, Борщики, Бейгули, Сажки, Рудну (або Малу Чирвівку) тощо. Часто це село потім називали іменем колгоспу – Чапаївка. У 1938 – 1940 роках усі хутори були перенесені на одну вулицю, яка розміщувалась мінімально ближче до центру Горішніх Плавнів. Село Чирвівка залишилось не переселеним. Всі села були підпорядковані центру – Горішнім Плавням [4].

Після укріплення російсько-більшовицької окупаційної влади церква і церковний клір уже не існували, а в церковних будівлях були клуб, школа, сільська рада, магазини, пошта тощо. В інших будівлях жили працівники освіти. На землях колишніх хуторів сіяли зернові, будували ферми для тварин [4].

Під час штучного голодомору-геноциду української нації 1932 – 1933 років, організованого російською більшовицькою владою люди помирали від голоду. Про загиблих у Горішніх Плавнях інформація не збереглась, але в сусідніх селах у «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років» значиться велика кількість загиблих [7].

У роки Другої світової війни село знаходилося в зоні жорстоких боїв. У жовтні – листопаді 1943 року між Келебердою і Горішніми Плавнями відбувалось форсування Дніпра радянськими військами. У районі Горішніх Плавнів намагалися переправитись на правий берег Дніпра 252-а і 299-а Харківські Стрілецькі Дивізії. Переправа була погано підготовлена і дуже невдала оскільки радянське командування поспішало звільнити територію, Київ, Україну до певних дат і не переймалося людськими втратами. У дивізіях було обмаль особового складу де половина, де третина і тому польові військкомати призивали місцевих жителів – окруженців, білобілетників, молодих хлопців призовного віку. Потім цих ненавчених, необстріляних майже цивільних людей кинули на форсування високого правого берега Дніпра, на якому були позиції німецьких кулеметників. Позаду наступаючих військ стояли загороджувальні загопи НКВС, які з кулеметів розстрілювали тих, хто не витримував і відступав. Так молодих бійців на самому початку наступу просто перемололи. І не випадково цю місцевість між Келебердою і Горішніми Плавнями бійці 252-ї дивізії радянських військ назвали «долиною смерті», оскільки тут проходили дуже криваві бої [1, 8].

Люди похилого віку, які жили в цій місцевості під час війни, кажуть, що тоді вся вода у Дніпрі була червоною від крові радянських

солдатів, що загинули під час переправи. Ще й сьогодні рибалки дивуються, скільки кісток можна зустріти в руслі річки.

У 1957 – 1958 роках усі колгоспи (Зірка, ім. Чапаєва, Іскра та ін.) об'єднали в один колгосп ім. Ватутіна. Правління колгоспу було у селі Пришиб, а сільська рада залишилась у Горішніх Плавнях, хоча деякі пункти (Іскра, Зірка) були віднесені до Пришибської сільської ради. У Горішніх Плавнях залишились школа та деякі інші установи [4].

Горішньоплавнівська сільська рада існувала до 15 серпня 1959 року, а потім село перейшло у підпорядкування Пришибської сільської ради [6, 9].

У 1960 році на місці колишніх хуторів та сіл Горішні Плавні (Горишняки), Бурдеї, Пашки, Тищенки поблизу Горішньоплавнівського та Лавриківського родовищ залізистих кварцитів виникло робітничє селище при Дніпровському гірничозбагачувальному комбінаті, яке одержало назву Комсомольське [10, 11].

Дніпровський, пізніше Полтавський гірничозбагачувальний комбінат, разом з яким збудували і м. Комсомольськ, споруджувався на базі Горішньоплавнівського родовища залізистих кварцитів і залізняка, своєю інфраструктурою (видобувні кар'єри, відвали, відстійники тощо) поширився майже на всю територію колишньої Горішньоплавнівської сільської ради [5, 6].

Макет міста «Горішні Плавні»

11 квітня 1972 року село Горішні Плавні було виключене з облікових даних як неіснуюче а в 1978 році воно взагалі зникло із карти

України [6, 9]. Всі інші поселення сільської ради були виключені з облікових даних раніше (крім Золотнишиного, яке включили до міської території Комсомольська), оскільки на місці більшості з них розмістилися видобувні кар'єри глибиною близько 300 метрів та відстійники [6].

У 1972 році селище Комсомольське в якому налічувалось 24 тис. мешканців одержало статус міста – місто Комсомольськ [1, 10].

У 2015 році населення міста вже складало 54,7 тис. жителів [11].

У 2016 році місто Комсомольськ перейменували на Горішні Плавні [11] зваживши на те, що село Горішні Плавні було центром хутірської агломерації де була сільська рада, церква. Також, цей топонім єдиний з цілої агломерації не походить від імен-прізвищ, що вказує на його давніший вік. За розповідями місцевих жителів, плавні біля Дніпра ділили на нижні і верхні (горішні), від цього і назви сіл: Горішні Плавні та Нижні Плавні [5].

Місце, на якому розташовувалося колишнє село Горішні Плавні, знаходиться на відстані приблизно 3 км від центру сучасного міста Горішні Плавні. Зараз там розташована інфраструктура Полтавського гірничо-збагачувального комбінату [6].

У 2019 році місто Горішні Плавні стало центром створеної Горішньоплавнівської міської територіальної громади Кременчуцького району Полтавської області, яка включає місто Горішні Плавні та села Келеберду, Салівку, Карпівку, Махнівку, Петрашівку, Дмитрівку, Базалуки, Кияшки, Кузьменки, Солонці, Гору, Григоро-Бригадирівку, Солошине, Мотрине [1].

Поблизу міста знаходиться Кременчуцький залізорудний район, що має друге місце в Україні за запасами залізорудної сировини (4,5 млрд т). Він простягається в меридіональному напрямку на 45 км. Серед розвіданих 10 родовищ переважають залісті кварцити (вміст заліза в середньому 34 %). Ще тут є великі запаси гранітів, мігматитів, гнейсів, кварцитів, мармурів, кристалічних сланців, прояви руд кольорових металів, напівкоштовного каміння, діабазів, пісків, суглинків, мінеральних фарб, глин, мінеральних вод [1].

У місті є вантажний річковий порт.

Станом на 2020-ті роки економіка Горішніх Плавнів ґрунтується на видобутку залізної руди і роботі української гірничодобувної компанії Фертехро (раніше Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат).

ДЖЕРЕЛА

1. Горішні Плавні. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96_%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%96
2. Горішні Плавні чи Комсомольськ. Як так вийшло? URL:
https://lb.ua/blog/oleksandr_rudomanov/337100_gorishni_plavni_chi_kom_somolsk_yak.html
3. Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Комсомольська міська рада. – Київ–Полтава: Полтавський літератор, 2008. – 148 с. URL:
<http://pkm.poltava.ua/books/library/2008/Svod-Komsomolsk.pdf>
4. Село Горішні Плавні. Історія на фото // Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах. – Книга X. – С. 20 – 21. URL:
https://www.academia.edu/32835898/_%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%B0%D0%B4%D0%BE_%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%B2_%D1%8F_%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85_%D0%93%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96_%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%96_2016_%D0%92%D0%B8%D0%BF_%D0%A5_315_%D1%81
5. Інтернет видання «Полтавщина». Горішні Плавні (Комсомольськ) з висоти пташиного польоту 29 травня 2016. URL:
<https://poltava.to/photo/836/>
6. Історія Горішніх Плавнів. Час віддавати борги. URL:
https://antikor.com.ua/articles/105981-istorija_gorishnih_plavniv._chas_viddavati_borgi
7. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Полтавська область. – Полтава: Оріяна, 2008. – 1200 с.
8. Микола Стахів. Спеціальний репортаж с. Келеберда 17.08.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dZDe9GVzxKM>
9. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–2012 рр.): Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / редкол.: Білоус Г. П., Білоусько О. А., Гудим В. В. та ін. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.
10. Полтавщина. Енциклопедичний довідник.. – Київ: Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
11. Стахів Микола Павлович. Історична довідка про будівництво, статус та найменування в історії міста Горішні Плавні "Свічадо Придніпров'я". Краєзнавчий альманах. Книга X. – С. 36 – 40. URL:
http://www.vgosau.kiev.ua/load_period-sb/2016_Svichado_X.pdf

Володимир Сергійчук,
доктор історичних наук, завідувач кафедри історії світового українінства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНЦІ КРИМУ ХОЧУТЬ ДОДОМУ

Десять років тому, 9 березня 2014, в окупованому російською армією Сімферополі сталася найбільш значуща подія українського спротиву в ті трагічні дні: тисячі українців півострова прийшли з синьо-жовтими прапорами до пам'ятника Тараса Шевченка. Справді, після того, як 26 лютого кримські татари необачно зняли блокаду Верховної Ради республіки, політична ситуація там вкрай загострилася, оскільки заздалегідь спланована московією військова операція по захопленню влади шокувала місцеве населення.

Це можна було бачити 2 березня, коли місцеві українські активісти спробували підняти на протест законно послушних кримчан. Акція не мала широкої підтримки мешканців, бо, вони, насамперед, не відчували рішучих дій Києва щодо злочинних дій нібито невідомих нікому «зелених чоловічків». До речі, в такій ситуації опинилися тоді й заблоковані на півострові наші військові, котрі чекали на бойові накази зі столиці від свого нового верховного головнокомандуючого.

І ось тоді українська громада Криму з власної ініціативи закликала співвітчизників до акції протесту на 9 березня, в день народження Великого Кобзаря – того, хто залишив нам і всім поневоленим народам вічний заповіт: *«Борітеся – поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!»*.

Так, ця подія тоді струснула Крим, люди посміливішали й стали проявляти власну позицію в обороні своїх прав на своїй землі. Тут би потужний імпульс підтримки з Києва й від гарантів Будапештського меморандуму 1994 року.

На жаль, через внутрішні торги за урядові посади в Києві звідти затрималися на вчасну реакцію щодо відвертої агресії того гаранта, якому ми за згодою інших, в першу чергу США, передали ядерні боєголовки й частину літаків і ракет, які там ніхто не порізав, як це було зроблено на очах усіх в Україні. Але американський президент Барак Обама виявився далеко не рівним за масштабністю пла-

нетарного мислення державного діяча – в нього не виявилось мужності проявити якості світового лідера. Очевидно, його більше вабили лаври «голуба миру».

Саме ця неувага гарантів Будапештського меморандуму, насамперед до кримського питання, дозволила росії не тільки провести незаконний референдум, а й в авральному порядку включити півострів до свого складу й вислати вивільнені сили для організації збройного заколоту в Донбасі. Як відомо, це призвело до російсько-української війни, яка триває з 2014 року.

Для українців Криму залишалося з того часу тільки мріяти про повернення на рідну землю, якою для них є півострів. А це відчуття в них чітко проявилось ще в XVII столітті, коли вони відмовлялися переселятися на Велику Україну, хоч до цього їх і примушували наші запорожці. Скажімо, 1675 року, як описано в літописі Самійла Величка, кошовий Запорозької Січі Іван Сірко привів до Перекопу 7 тисяч українців півострова й зажадав від них: «Хто хоче, ідіть з нами на Русь, а хто не хоче, вертайтеся до Криму».

Ті українці, котрі народилися в Україні, виявили бажання повернутися до своїх батьківських осель, а ті, хто з'явився на світ в неволі й предки їхні спочивали вічним сном уже в кримській землі, – таких виявилось три тисячі – «відповіли, що мають уже в Криму свої осідлиська й господарства і через це краще там бажають жити, ніж у Русі, нічого свого не маючи»...

Іван Сірко дозволив їм повернутися до їхніх рідних кримських домівок. Але коли вони відійшли до горизонту, то послав тисячу молодих козаків, аби «всіх їх без найменшого милосердя вибити та вирубати вщент...». А потім і сам, «сівши на коня, скочив туди, де виконували його наказ. А приїхавши туди й побачивши, що його волю виконано, подякував козакам, що трудилися в тому, й вимовив до мертвих трупів такі слова: «Простіть нас, брати, а самі спіте тут до страшного господнього суду, ніж би мали розмножуватися у Криму поміж бусурманами на наші християнські молодецькі голови, а на свою відвічну без хрещення погибель».

Ці нещасні справді вже не могли розмножуватися в Криму, але ті 720 тисяч, про яких 1666 року свідчив турецький мандрівник Евлія Челебі, таки продовжували рід людський на півострові. Щоправда, хоч кров у їхніх жилах текла українська, та молилися вони вже аллаху – після подібних запорозьких набігів українці півостро-

ва масово перейшли в мусульманську віру. Тільки таким чином вони могли уберегти себе від розправ шибайголового кошового Сірка.

Але українська кров перенесла наші традиції й обряди в побут кримського населення – і корінного, і прийшлого ординського. Тужливі українські мотиви вплелися в мелодії вигнаних росією до Туреччини кримських татар, які й досі звучать у їхніх поселеннях на південному узбережжі Чорного моря.

У той же час нібито якась невидима сила знову притягувала українців до Криму. Цьому сприяло й те, що на місце кримських татар, що тікали до Туреччини, імперія дозволяла вселятися нашим козакам. Може й справді виведені за триста років на півострів ті два мільйони українців залишили невидиму ауру, яка не просто кликала пам'ять про них, а й мала доповнюватися присутністю нових хвиль нашого етносу.

Зрештою, військово-морські сили росії на Чорному морі формувалися саме за рахунок колишніх запорожців. Скажімо, в реляції Потьомкіна до Катерини II від 19 липня 1788 року зазначається, що під час здобуття Чорноморського узбережжя російський флот складався «з 200 менших гребних суден, в кожному по 60 запорожців... цими суднами керують запорожці, котрих тепер 20.000 на чолі з їх отаманом Сидором Білим».

Наповнення українцями Криму буде продовжуватися і в наступні роки, і це буде відбиватися на сприйнятті півострова чужинцями. Скажімо, французький маршал Мармон, переїхавши Крим у 1834 році писав: «Зо всіх приємностей, якими нас оточували, я був особливо зворушений козацькою піснею, і найбільш прекрасні голоси співали сумні, меланхолійні пісні, наповнені солодкою мелодією».

Щоправда, таємний наказ Катерини II про необхідність докласти максимум зусиль, аби українців «делікатним способом» зросійщити, ніколи не відмінявся, а був прямою дією, особливо коли на фоні регулярних завоювань неслов'янських етносів необхідно було наголошувати про збільшення саме великоросів.

Така можливість з'явилася 1897 року, коли відбувався перший всеросійський перепис. Наприклад, з його даних дізнаємося, що в Сімферополі українців усього 3.399, але вихідців з таких українських губерній, як Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Харківська, Херсонська та Чернігівська нараховувалося 6.314. А уродженців Бесарабської, Воронежської, Гродненсь-

кої, Курської губернії, а також Області Війська Донського – 1936... Не треба забувати і про вихідців з Кубані та Чорноморщини – їх усіх, як правило, записували рускімі.

Подібна картина була і в Севастополі та інших містах Криму. Тож детально проаналізувавши міграційні процеси, видатний наш географ Степан Рудницький перед Першою світовою війною зробив ось такий висновок: «Основна маса етнографічної мозаїки Криму нині без ніякого сумніву українська. На 1914 рік оцінюю скількість українців на 65 відсотків, великоросів не звиш 12 відсотків».

Саме це й спричинилося до вибуху українського національно-визвольного руху в Криму в 1917 році, центром якого став Севастополь, де відбувалися великі маніфестації моряків і робітників під синьо-жовтими прапорами. І де вони, зрештою, були підняті на кораблях Чорноморського флоту як свідчення присяги самостійній Українській Народній Республіці. А це послужило й підставою для того, що проросійська кримська влада восени 1918 року попросилася в лоно Української Держави.

Зрозуміло, що коли більшовицька москва остаточно підпорядкувала собі Крим, то вона в 1920-х – 1930-х роках, хоч і на деякий час допустила на півострові українізацію, але не допустила туди переселення хліборобів з УСРР. На родючих землях степового Криму москва організувала єврейське землеволодіння через створення Фрайдорфського національного району як основи майбутньої кримської Каліфорнії.

Втілення цього проекту відновилося з початком 1944 року, коли, за свідченням більшовицького терориста Судоплатова, американські євреї пообіцяли Сталіну велику позику для відбудови народного господарства. З цією метою й виселили кримських татар, щоб звільнити місце для заселення нових господарів кримського півострова. Але оскільки обіцяних грошей не виявилось, то й проблема кримської Каліфорнії була автоматично знята з порядку денного.

У той же час покинуті кримськими татарами землі, сади й виноградники необхідно було комусь обробляти. Відтак москва змушена була переселяти в Крим далеких до аграрних проблем цього півострова людей з російської глибинки, як і частину колгоспників поліських областей УРСР. І саме українські хлібороби, як зазначається в тогочасних документах, змогли швидше адаптуватися до

місцевих умовах й сумлінно поставилися до обробітку кримської землі. Однак українців після 1944 року аж до 1954 більше на півострів не переселяли.

На відміну від них російські переселенці виявилися не готовими замінити кримських татар, бо довго не затримувалися на півострові: зокрема, витративши так звані підйомні кошти на переїзд і облаштування на новому місці, вони, як правило, поверталися в свою глибинку, де їм звично було доглядати льон, картоплю й капусту.

Крим тимчасом занепадав, що й змусило Микиту Хрущова запропонувати уряду росії передати півострів Україні для відновлення його господарства – це й було здійснено відповідно до тогочасного законодавства в 1954 році. Водночас влада УРСР добилася зменшення союзних нарядів оргнабору в північні й східні райони СРСР, переадресовуючи ці ресурсні потоки в Крим, де необхідно було відновлювати зруйноване ще під час війни народне господарство.

Уже в 1955 році з Київської області сюди переїхало 150 родин, з Сумської – 591, Черкаської – 258, Вінницької – 500. З 1957 року розпочинається масове переселення до Криму вихідців із західноукраїнських областей. Наприклад, протягом того року передбачалося відправити з Волинської області 600 родин, Рівненської – 100, Дрогобицької – 600, Станіславської – 950, Львівської – 300, Тернопільської – 1150 і Чернівецької – 500. З цього приводу в Сімферополі відбулася спеціальна нарада, на якій уряд УРСР затвердив план будівництва житла для цих переселенців. Як результат – станом на 1 січня 1958 року з плану 6.000 на півострів з материкової України прибуло 6.100 родин, а всього за 1955-1957 роки – 39.878.

Цей потік зростав і тому, що 12 березня 1957 року на зборах Кримського обласного активу вперше прозвучала українська мова у виступі секретаря Джанкойського райкому партії Куца. Після нього українською говорили секретар обкому партії Чирва, секретарі Сакського й Кіровського райкомів Кулик і Лисий. Їх підтримав перший секретар обкому Василь Комяхов, котрий у заключному слові, теж українською, заявив: «Це вперше на зборах обласного партійного активу. Ми вважаємо, що це цілком правильно і законірно. І думаємо, що було б також правильно, коли б товариші, які володіють українською мовою, виступали в районах, колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях, на підприємствах, у тво-

рчих організаціях, наукових установах, в школах і вузах. Це тому, що в Криму 250 тисяч осіб українського населення».

Щоправда, занадто активна українізація Криму з боку Василя Комяхова була зупинена грізним окриком з москви, відтак процеси поширення освіти українською були вже з 1958 року загальмовані, а потім і взагалі припинені. Що, однак, не вплинуло на зростання переселенського потоку з теренів УРСР на півострів: перепис 1989 року засвідчив тут присутність 625.919 українців. Саме вони, а також ті нащадки наших предків, хто був у Криму і Севастополі московською владою протягом ХХ століття записаний до росіян, 1 грудня 1991 року проголосували більшістю в підтримку Акта про державну незалежність України.

Вони й готові були підтримувати її, чекали допомоги. Проте наша стара-нова влада не усвідомила свого завдання як можна через мудру політику назавжди заякорити Крим у складі України. Не вдалося зібрати достатньої кількості зрілої політичної еліти на київських пагорбах, яка десять років тому швидко відреагувала б на події на півострові. Відтак значній частині українців довелося в 2014 році залишити вже обжитий Крим.

Сьогодні вони готові повернутися до рідних домівок на півострові. Чекають не тільки звільнення їх від російських окупантів Збройними Силами України, а й продуманого й вивіреного плану дій центральної влади щодо відродження нашої державної влади в Криму – в кожному населеному пункті. З поіменним складом її представників.

Як це треба робити – можна повчитися в українських націоналістів, котрі до 15 вересня 1941 року завдяки своїм похідним групам, просуваючись услід за гітлерівськими військами, зуміли організувати свою владу в 12 областях, звільнених від більшовиків.

Сергій Гайдук

член Національної спілки краєзнавців України

**ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ БОГОЯВЛЕНКИ
Й НОВОУКРАЇНКИ
(Волноваський р-н, Донецька область)**

Богоявленка й Новоукраїнка – села Вугледарської міської територіальної громади Волноваського району Донецької області. Це одні з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та західними однодворцями (у переважній більшості з Київської губернії) у першій половині 40-х роках ХІХ ст. на сході Олександрівського повіту Катеринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [5, 61-70].

Богоявленка – точка на мапі – $47^{\circ} 51' 49''$ пн.ш. та $37^{\circ} 12' 54''$ сх.д., що на лівому схилі балки Ікряна (рис.1).

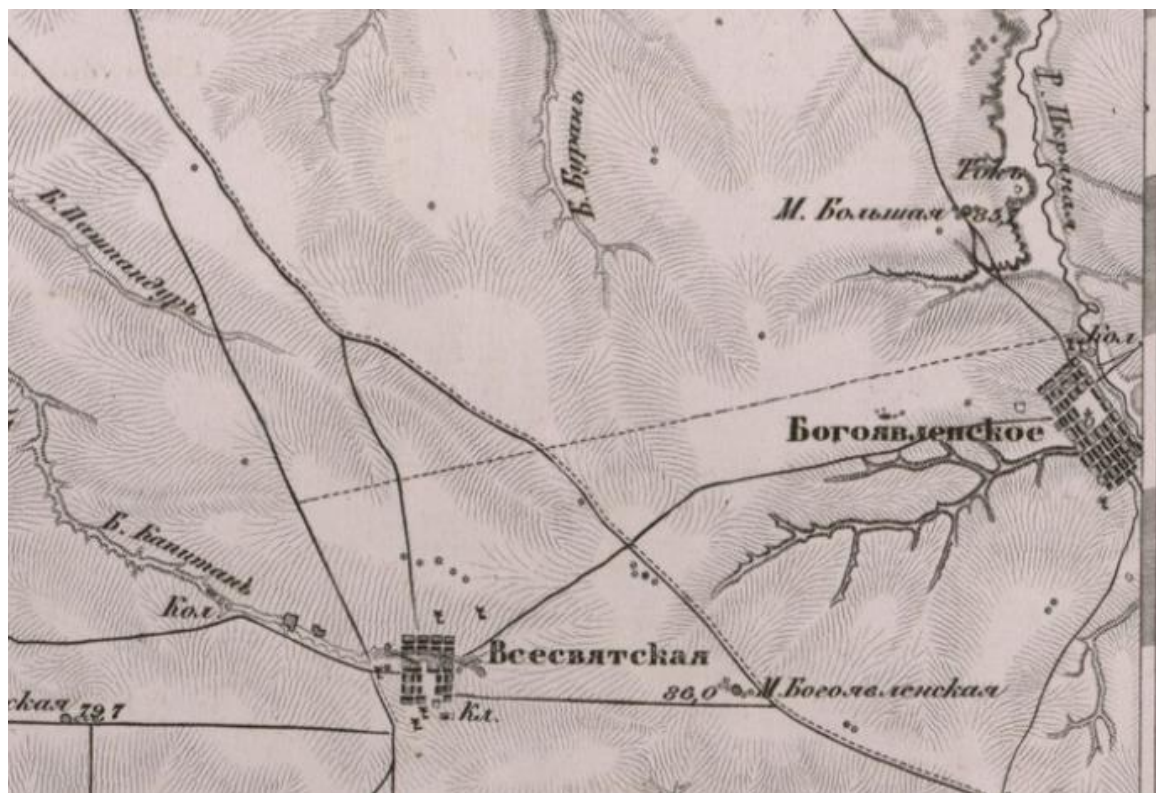

Рис.1. – З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVII-15 (1861р.) [1, с.22].

Перші поселенці прибули місце у 1842 році. Це були державні селяни з Богодухівського, Валківського й Лебединського повітів Харківської губернії та західні однодворці з Таращанського повіту Київської губернії.

З Богодухівського повіту слободи Рублівка – Гопич (Лапич), Дрозд, Єфименко, Різник, М'яло, Гонтарь, Поплавський, Слюсар, Кравченко, Житник, М.П.Гармаш, Чернишенко, Дяченко, Олійник, Непийвода, Близин, Перерва, Овчаренко, Мироноха, Золотоус, Райка, М.Р.Гармаш, Гордієнко, Погребняк, Сегида.

З Валківського повіту:

- слободи Люботин – С.І.Мищенко, К.Я.Бутенко, Лисенко, Ет-кало, Т.Ф.Мищенко, Г.І.Бутенко, Левченко, Д.П.Чопенко, П.Л.Чопенко, Рябокобила, Мірошниченко;

- хутора Андріївського – Г.О.Рябокобила, Заєць, Пилипенко, Степанець, Химич, К.Г.Рябокобила; слободи Черемушна – Вольвич, Черкас, Донченко, Пащенко, Кобець, Носенко, Коваленко, С.Г.Лисенко, М.Є.Лисенко, Яременко.

З Лебединського повіту:

- слободи Ворожба – Котляр, Куличенко, Гола, Лоша (Гема), Вербицький, П.А.Лифенко, Лебединець, Кащенко, Чирко, Усенко, Є.Я.Лифенко, Д.О.Лифенко, С.І.Кулик, П.М.Лифенко, Сагир, Бондар, Супрун, Дворник, Пащенко, Дяченко, Жабський, Миняйло, Порфилов, П.П.Лифенко, С.Г.Кулик, Даценко;

- слободи Олешня – Мартишко, Лихман, Шпак, Подлений, Бабин, Дашков, Крюков, Дядичко, Соляников, Петров, Кириченко, Алаторцев, Заїкин (Зайкин);

- слободи Мартинівка – Пивовар, Є.К.Лук'янов, Капустняк, Митохин, А.К.Овчаренко, Н.З.Овчаренко, Черкас, М.Г.Лук'янов, Пшеничний, Говорушенко, Гордієнко, Паламаренко, Лазаренко, Лапин, Ландар(Лайдар);

- слободи Золотарівка – Герус,

- слободи Артемівка – О.М.Данилов, М.І.Данилов, Долгий, Є.П.Данилов, Марченко, Гриценко; Бабаївка – Яковлев;

- нового поселення (без назви) – І.Г.Невдачин, М.В.Невдачин, Губаров, Гречичкин.

З Таращанського повіту:

- села Лихачиха – Тупицький, Каминський, Ф.Ф.Вюнцковський, В.А.Вюнцковський, П.А.Вюнцковський, Компан, І.Ф. Сверидов-

ський, Кришановський, Г.М.Сверидовський, Липка, Я.Я.Вюнцовський;

- села Казимирівка – Ф.І.Петриковський, М.І.Петриковський, Я.І.Петриковський, Грановський, Клочковський, Бережицький; села Лука – Пашутинський.

У 1843 році до Богословки прибули державні селяни зі **Змівського повіту** Харківської губернії:

- слободи Ленівка – Псар, Бородин, Дементьєв, Акимов, Касьянов, О.Л.Криволапов, Головин, Шитилов(Шелимов), Гризлов, Чунихин, С.В.Попов, С.К.Попов, Черкашин, Соколов, Канищев, І.Д.Надеїн(Надіїн), Наумов, Уткин, Рожков, Маслов, Бобриш, Логачов, С.М.Надеїн (Надіїн), Є.Є.Криволапов;

- села Верхній Бишкін – Вразов, Лактіонов, Холин, Рогулин, Золотухин;

- села Нижній Бишкін – Уколов;

- слободи Нижньоруський Бишкін – Никулин, Зибин (рис.2) [4, 42-61].

Новоукраїнка (раніше Всесвятське) – точка на мапі 47° 50' 17" пн.ш. та 37° 06' 27" сх.д., що за сім кілометрів на захід від Богоявленки (рис. 1). Перші поселенці прибули на схили балки Наливач (раніше Капітан) у 1842 році. Це були козаки й державні селяни з Прилуцького, Пирятинського Гадяцького і Костянтиноградського повітів Полтавської губернії та західні однодворці з Таращанського повіту Київської губернії.

З Прилуцького повіту:

- села Полова державні селяни – Загуменко, Хижняк, Нестеренко, Удаленко;

- села Маціївка – А.К.Деркач, І.П.Деркач, Хижняк, Осоненко;

- села Богданівка – А.В.Бондаренко, О.В.Бондаренко, Носовський, Засульський; села Клеців козак – Марченко.

З Пирятинського повіту:

- села Капустинці козаки – Забудський, Кобзар, Гринь, Карпенко, Ходак, державний селянин – Одинець;

- села Ничипорівка козаки – Феденко, Панченко, Г.П.Клименко, Я.Н.Клименко, Мормуль, Оліфиренко;

- села Війтівці козаки – В.Р.Розум, Слипченко, Л.С.Перетятко, Калита, Калинович, З.С.Перетятко, Є.К.Розум, С.І.Перетятко;

- села Крутоярівка державні селяни – Дяченко, Знаюн, Дрозд, Даценко;

- хутора Запереводського державний селянин – Вишнецький;
- села Богданівки державні селяни – Таранець, Верховець, Соломаха, Білецький, Чипига, Ковальчук;
- села Попівка державні селяни – Горбач, Ключко, Старицький.

З Гадяцького повіту:

- села Ціпки козаки – Салиман, Лукаш(Лунаш), Левченко, Тищенко, Самойленко, Луцик, Гвоздь(Гвоздїй), Гаврилко, Хочай(Хачай), Авраменко, Короленко, Сахно, Биляк(Біляк), державний селянин – Косенко; села Красна Лука козак Гаращенко, державні селяни – Копитько, Д.І. Кологривий, С.І. Кологривий, Губенко.

З Костянтиноградського повіту:

- села Соколова Балка державні селяни – Кандаля, Шпортюк, Гринько, Л.К. Харченко, Г.В. Свистун, К.С. Харченко, А.І.Харченко, Шапар, К.В.Свистун, І.Я.Харченко, Яловега, Палаш, Деряга, П.Я. Олійник, М.Я. Олійник, І.Я. Свистун, Мелешко, Сіренко, І.Т. Свистун, Григоренко, Лук'яненко;
- містечка Нехвороща державні селяни – Кравець, Діденко, Балабаш, Коломацький, Данильченко, С.В. Пурас, В.С. Пурас.

З селища Зиморівка (не вдалося встановити якого повіту) державні селяни – Г.І.Головня, О.І.Головня, Литвиненко, Хижняк, Босенко. Також козак Довгань.

З Таращанського повіту західні односторонці:

- містечка Тетіїв – Шеляминський, Квасовський, Кисановський, Левицький;
- села Якимівка – Чухманський, Павліковський, Боржинський(Боротський), Новаковський;
- села Бугаївка – Петровський; села Животів – Комаровський;
- не вдалося встановити з якого поселення – Консевич, Дашкевич, Бахонський, Зарековський.

Ще до 1850 року прибули військові поселенці з містечка Попівка Зіньківського повіту Полтавської губернії – М.Онищенко, А.Онищенко [2, 10 – 22; 3, 11].

Личный список
Переселенцев Богоявленки
В Селе Богоявленском

№ по Книжке списку поселенцев	№ по списку поселенцев	Имена, отчества и прозвища	Всего душ		Общая сумма	
			мужчин	женщин		
1.		Семь Иванова Топиль	52		Всего душ мужчин женщин	
		Имена его Мария		51		
		дети мать 1. Матвеева	21			
		Имена его Параскева		21		
		дети мать Сергеевич	1			
		2. Веселый	15			
		Имена его Илья		20		
		2.	Фредерик Иванович Фредерик	40		
		Имена его Мария				30
		дети мать Веселый		16		
		Имена его Елена				18
		2. Иван		15		
3. Антон	5					
3.		дочери Параскева		6	Всего душ мужчин женщин	
		прими	2			
		3. Петров Матвеев Савинский	40			
		Имена его Параскева		38		
		дети мать Фредерик	1			
		Кристина		13		
		Мария		6		
		Васса		4		
		Петров брат Савва		31		
		Имена его Мария		25		
дети мать Фредерик	3					
Анна		1				
		2				

1 8 4 2 1 0 9 4
60

Рис.2. – Аркуш зі списку переселенців Богоявленки.

Списокъ переселенцевъ
 Опереселенцевъ водворенныхъ въ селеніи
 Ржевскіе.

№	Имя	Возрастъ	Семья		Всего	Семья	Всего
			Муж	Жен			
1	Алексей Васильевъ Зауряевъ	38	—	—	—	—	—
	жена его Евдокия	—	—	34	—	—	—
	дети ихъ Анна	—	—	7	—	—	—
	Иванъ	—	—	4	—	—	—
	Фроимъ	—	—	8	—	—	—
	Фрунзъ	—	—	8	—	—	—
2	Васильевъ Иванъ Александровъ	42	—	—	—	—	—
	жена его Параскева	—	—	50	—	—	—
	дети ихъ Павелъ	—	—	13	—	—	—
	Тарасъ	—	—	7	—	—	—
3	Андрей Федоровъ Мотуринъ	41	—	—	—	—	—
	жена его Степанья	—	—	25	—	—	—
	Андрей сынъ Степана	—	—	4	—	—	—
4	Михайловъ Иванъ Степановъ	25	—	—	—	—	—
	жена его Евдокия	—	—	25	—	—	—
	дети ихъ Степанъ	—	—	—	—	—	—
	Фроимъ	—	—	6	—	—	—

Рис.3. Аркуш зі списку переселенців Новоукраїнки.

Література та джерела

1. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. – 1861. <http://resource.history.org.ua/item/0014319> (дата звернення 29.01.2024).
2. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.160.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.222.
4. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.263.
5. Гайдук С. Заселення земель Північного Приазов'я у 40-х роках ХІХ ст./ Донецький вісник наукового товариства ім.Шевченка – т.50 – Харків-Запоріжжя, 2022. URL: <https://ntsh.org/node/1078>

ЛЕВ ПАДАЛКА – ІСТОРИК, ЕТНОГРАФ, КРАЄЗНАВЕЦЬ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛТАВЩИНИ

Лев Васильович Падалка народився 18 лютого (2 березня за н.с.) 1859 року у козацькому містечку Чорнухи колишнього Лохвицького повіту Полтавської губернії у родині священика. Освіту здобув у Лубенському духовному училищі (1869 – 1875 рр.) і Полтавській духовній семінарії (1875 – 1879 рр.), екстерном закінчив Першу Полтавську гімназію. У 1884 році закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Святого Володимира зі ступенем кандидата. Його викладачем був відомий український вчений-історик і етнограф професор В. Б. Антонович. Студентом Лев Падалка брав участь у роботі Історичного товариства Нестора-Літописця [1, 2, 3, 4].

Портрет Л. В. Падалки роботи художника С. Путрі (*джерело <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/istoriki-kraevedy-i-arkheologi?id=2722>*)

Після закінчення університету працював помічником секретаря редакції “Земского обзора” у Полтавському земстві, потім статистом у Херсонському земстві [4].

У 1893 році молодий статистик був заарештований і залишив роботу у Херсоні. Деякий час працював у Харківській міській управі, а у 1894 році перейшов на службу до Полтавського губернського земства, але через чотири роки праці був висланий за межі Полтавщини, проте незабаром повернувся і продовжував плідно працювати. Працював у Полтавській вченій архівній комісії. Був одним із засновників крайових громадських організацій Полтавщини і

Херсонщини: губернського осередку Товариства українських поступовців, Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, Полтавського церковно-археологічного комітету [1, 2].

У подальшому знаходився під наглядом поліції за українофільські настрої і краєзнавчу діяльність.

Брав активну участь у громадському житті Полтави. Лев Падалка входив до редколегії часопису “Рідний край”. Ще на початку ХХ ст. в умовах жорстокого гоніння всього українського він відстоював право рідного народу на автономію, на рідну українську мову і культуру. Був одним із засновників губернського осередку ТУПу. Був одним із ініціаторів створення і активним співробітником Полтавської губернської вченої архівної комісії, що видавала у Полтаві протягом 1905–1917 рр. «Труды Полтавской ученой архивной комиссии» (15 випусків). Членами комісії були відомі науковці В.О. Бучневич, В. І. Василенко, І. А. Зарецький, О. Ф. Мальцев, І. Т. Милорадович, В. Л. Модзалевський, І. Ф. Павловський, В. О. Щепотьєв та інші. У завдання комісії входило виявлення, концентрація та впорядкування документальних матеріалів, що становили наукову цінність. У науковому відношенні вона підлягала Петербурзькому археологічному інституту, в адміністративному – полтавському губернатору. Спеціальних асигнувань комісія не мала й утримувалася на кошти, що надходили від членських внесків та пожертв приватних осіб – аматорів старожитностей. Серед її членів були ентузіасти-меценати, зокрема, полтавський міський голова В.П. Трегубов, член губернського присутствія М. В. Биков (племінник М. В. Гоголя); колишній службовець селянського банку етнограф В. І. Василенко, письменник В. П. Горленко. Згодом дійсними членами комісії стали В. І. Трипольський, полтавський художник-фотограф Й. Ц. Хмелевський, колишній викладач полтавської другої чоловічої гімназії М. Г. Астряб, історик-архівіст В. О. Барвінський (Харків), археолог і етнограф К. М. Скаржинська (Лубенський повіт), історик права М. П. Василенко (Київ), засновник Миргородського курорту І. А. Зубковський (Миргород), викладачі І. О. Неутрієвський (Новгород-Сіверський), С. В. Рклицький (Кременчук), С.

Д. Щербак (Москва) та інші. Серед почесних членів комісії були відомі вчені: Д. І. Багалій, О. Я. Єфименко, В. С. Іконников, О. І. Левицький, М. І. Петров, М. Ф. Сумцов, Д. І. Яворницький. Л. В. Падалка був одним із фундаторів Полтавського церковного історико-археологічного комітету, одним із ініціаторів створення у Полтаві краєзнавчого музею [1, 2].

Активна громадянська позиція Лева Падалки проявлялася через громадську діяльність і наукові дослідження давнього минулого України і, зокрема, Полтавщини.

Лев Падалка був автором багатьох статистичних і етнографічних досліджень та історичних праць. Історії Полтавської землі Л. Падалка присвятив понад 70 історичних розвідок, які друкувалися у журналах: «Кіевская старина», «Хуторянинъ», «Археологическая летопись Южной России», «Рідний край», у земських збірниках і газетах Полтави та Херсону. Його перу належать дослідження про минуле та заселення Полтавщини (1914), про карти козацьких полків на Полтавщині (1914), про карту Гійома Ле Вассера де Боплана, про залюднення Полтавщини у другій чверті XVII ст. (1914), з історії Полтавської єпархії (1916).

У «Киевской старине» Лев Падалка надрукував кілька статей з історії Запорозької Січі, написав статистичні дослідження про землі Роменського повіту Полтавської губернії (1904), про застосування територіального принципу у земській статистиці (1900), уклав «Російсько-український діловодний словник» (1917; вид. 2 – 1918).

У 1918 р. брав участь у спеціальній комісії гетьманського уряду, яка визначала українські етнічні території на кордоні України з Доном.

У 1920-х роках брав участь у створенні експозиції Центрального крайового музею Полтавщини ім. В. Г. Короленка, входив до редколегії часопису «Рідний край».

Ще на початку XX ст. в умовах жорстокого гоніння всього українського він відстоював право українського народу на автономію, на рідну мову і культуру [1, 2, 3].

Фото Будинок Полтавського губернського земства початку ХХ ст. (джерело <https://history.zmist.pl.ua/thesaurus/budynok-poltavskogo-gubernskogo-zemstva/>)

Вивчаючи старосвітський побут мешканців Полтавської губернії, а разом з тим і комплекс духовної культури та народної творчості, Л. Падалка окремо виділив питання про носіїв народної музики. Становищу бандуристів і лірників на Полтавщині він присвятив окрему розвідку. Вона природно «витікала» з контексту важливого етнографічного дослідження вченого з Полтави, котрий готувався до проведення XII Археологічного з'їзду у Харкові [5].

Крім статистичних праць Лев Падалка написав декілька десятків історичних розвідок, серед них:

«Прошлое Полтавской территории и ее заселение».

«Змиевы валы».

«Про могили, городища, старовинні урочища, селища і т. інше».

«Древние земляные сооружения Полтавской губернии».

«Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте».

«Историческая обстановка формирования народного быта в Полтавщине».

«Происхождение запорожского казачества» (1884).

Была ли на острове Томаковка Запорожская Сечь? // Киевская старина, 1893. Май. – с. 245.

«К вопросу о существовании Запорожской Сечи в первые часы запорожского казачества» (1894).

По вопросу о времени основания города Полтавы (в связи с летописным известием о походе Игоря, князя Новгород-Северского за реку Ворсклу в 1174 году) / Л. В. Падалка // Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. – Кн. 10 / [ред. В. З. Завитневич]. – Отд. II. – С.15–33.

Земли Полтавской губернии. Роменский уезд (1904).

К карте Боплана о заселении Полтавской территории во второй четверти XVII века / Лев Падалка. – Полтава: Т-во Печатного Дела (Типография быв. И. А. Дохман), 1914. – 3 с.

Боплан об Украине // ДАК. – Ф. 16, оп. 471 – Спр. 389.

«Карта казацких полков на Полтавской территории» (1914).

«К истории Полтавской епархии» (1916).

Російсько-український діловодний словник (1917).

По вопросу о времени основания города Полтавы / Л. Падалка. – К. : Тип. Корчак-Новицкого, 1895. – 21 с.

Карта территориального разграничения Полтавской губернии в масштабах местных изучений: с прил. табл. и пояснит. текстом /Л. В. Падалка. – Полтава: Изд. Полтав. Ученой Архив. Комис., 1914. – 48 с.

Великий вклад Л. В. Падалки в історичну науку був високо оцінений сучасниками. Визнанням його внеску стало обрання вченого секретарем секції «Старовина запорозька» на XIII археологічному з'їзді в Катеринославі, головою якої був Д.І. Яворницький [6].

До наших днів дійшли не всі праці історика. З джерел відомо ряд його робіт, читаних на засіданнях різних наукових товариств: «Еволюція козацких сичей на Поднепров'є в зв'язі з общим ходом розвитку Дніпровського козацтва» (доповідь на XIII археологічному з'їзді), «Колонізація Переяславського Поднепров'я», «Змієві вали в Київській землі і на території Полтавської губернії» (очевидно, частково ці роботи було включено до книги «Прошлоє Полтавської території і її заселення»).

На жаль від архіву вченого збереглися лише невеликі фрагменти. Один з яких – особовий фонд Л. Падалки в ЦДІА України,

другий, вірніше його рештки, був виявлений на початку 1960-х років П. П. Ротачем у Полтаві [6].

У Полтаві Л. Падалка прожив останні свої три десятиріччя з 1899 року. Про цей період життя вченого писав у некролозі його сучасник і колега відомий полтавський літературознавець і фольклорист професор В. О. Щепотьєв: “Тихе та непримітне з зовнішнього боку, але багате й продуктивне було життя покійного. Лев Васильович не любив себе виставляти, соромливо не хотів виступати перед широкою громадою, добре його знали тільки товариші по роботі та вчені спеціалісти, члени Київських і Полтавських наукових організацій, в яких він брав жваву участь” [5].

Професор В. О. Щепотьєв писав, що він (Л. В. Падалка) “Не любив себе виставляти”. На жаль, Л. В. Падалка був людиною нещасливою у своєму домашньому бутті, виключним трудівником, постійно заглибленим у свої пошуки, аналізи власних спостережень і цифрових рядків, у свої роздуми про ту чи іншу проблему, людиною доброю, співчутливою, національно свідомою і безмежно відданою своєму народові, його історії та культурі [7].

Після 1900-их років настали гіркі для нього часи (розлучення з дружиною, яка залишила йому трьох дітей, самогубство старшого сина Василька тощо), які підірвали здоров'я. Вийшовши у відставку, Лев Васильович продовжує займатись науковою працею, але вже дома, у самоті свого власного будиночка за Київським залізничним вокзалом. У 1914 році за допомогою Губернської архівної комісії виходять одна за одну його книжки [7].

Фото Лева Падалки з групової світлини службовців Полтавського губернського земства початку ХХ ст. (джерело

<https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CA%5CPadalkaLev.htm>)

За декілька років до смерті Лев Падалка тяжко хворів і перестав працювати. Відчуваючи своє недовге життя, він подарував свою коштовну бібліотеку одній із полтавських шкіл. Помер Л. В. Падалка 1 травня 1927 року у м. Полтаві. Якісної світлини з його обра-

зом не збереглося, є лише групова світлина службовців Полтавського губерньського земства початку ХХ ст. з якої наводимо його фото.

Професор В. О. Щепотьєв, у 1927 році, у своїй некрологічній замітці про вченого, писав, що “його поважні наукові праці будуть невмирущим йому пам’ятником”. Величні і справедливі слова. Але де той “пам’ятник”? І хто сьогодні достатньо обізнаний з тими “поважними” працями історика, якщо вони не зібрані, не видані окремо і не прокоментовані наукою? Ми лише приблизно знаємо обсяг виконаної Л. В. Падалкою праці, хоча навіть неповний список опублікованих ним книг і статей викликає захоплення [7].

На жаль роботи вченого сьогодні є малодоступними – жодного разу після смерті дослідника вони не перевидавалися.

ДЖЕРЕЛА

1. Лев Васильович Падалка. Чорнухинська публічна бібліотека ім. Г. Сковороди. URL: http://ch-biblioteka.at.ua/index/lev_padalka/0-21
2. Лев Падалка. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/istoriki-kraevedy-i-arkheologi?id=2722>
3. Internet encyclopedia of Ukraine. URL: <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CA%5CPadalkaLev.htm>
4. Репетін П. О. В. Л. Падалка (1859 – 1927) / Археологічний літопис Лівобережної України . – ВЦ “Археологія” ЦОДПА, 1997. – Число 1 – 2. – С. 7 – 8.
5. Ханко В.М. Лев Падалка та його розвідки на теми етномузики й архітектури / Археологічний літопис Лівобережної України . – ВЦ “Археологія” ЦОДПА, 1997. – Число 1 – 2. – С. 13 – 19.
6. Мокляк В. О. Л. В. Падалка як історик українського козацтва / Археологічний літопис Лівобережної України . – ВЦ “Археологія” ЦОДПА, 1997. – Число 1 – 2. – С. 11 – 12.
7. Ротач П. П. Лев Падалка біля «Великої української справи» / Археологічний літопис Лівобережної України . – ВЦ “Археологія” ЦОДПА, 1997. – Число 1 – 2. – С. 21 – 25.

УДК 811.161.2'42:82

Тетяна Єщенко,

докторка філологічних наук, завідувачка кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, членкиня НТШ

КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ МІЛІТАРНОЇ ПОЕЗІЇ

***Анотація.** У статті здійснено аналіз концепту ВІЙНА у руслі когнітивної лінгвістики. Здійснено опис частотних мовних одиниць, які виражають асоціації з ключовим словом ВІЙНА в українськомовному поетичному дискурсі ХХІ століття.*

***Ключові слова:** концепт, концептуальний аналіз, війна, поетичний текст, когнітивна лінгвістика, українське художнє мовлення.*

***Abstract.** The article analyzes the concept of WAR from the point of view of cognitive linguistics. A description of frequent linguistic units expressing associations with the keyword WAR in the Ukrainian poetic discourse of the 21st century was carried out.*

***Keywords:** concept, conceptual analysis, war, poetic text, cognitive linguistics, Ukrainian artistic speech.*

Постановка проблеми. Лінгвістика ХХІ століття утверджує людиномовне бачення об'єкта дослідження. На науковій палітрі з'явилися нові напрямки, які вивчають мовні явища у зв'язку з людиною, її мисленням, психікою: «Лінгвоперсонологія» (В. Нерознак, Л. Славова); «Ідентифікувальна лінгвістика» (М. Степаненко); «Антропологічна лінгвістика» (А. Загнітко); «Теорія мовної особистості» (В. фон Гумбольдт, Т. Космеда); «Когнітивна лінгвістика» (Дж. Лакофф, С. Мартинек); «Лінгвокультурологія» (А. Вежбицька); «Теорія комунікації» (Ф. Бацевич, М. Вінтонів, Т. Єщенко, О. Семенюк). У науковий обіг увійшли такі поняття, як: «концепт», «концептосфера», «картина світу», «мов-

на особистість», «лінгвоперсоналогія». Специфіка національного способу мислення постає крізь призму споконвічних українських понять («душа», «сумління», «віра», «воля», «правда», «пам'ять», «мрія», «доля» тощо). З-поміж яких у часі повномасштабного вторгнення є і концепт «війна». Кожна з цих категорій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти.

Мета статті – описати мовне вираження концепту ВІЙНА в українськомовному поетичному дискурсі 2000-х років.

Джерельною базою розвідки слугують образні вислови (понад 300), ключовим словом яких постає аксіологічне слово-концепт «війна».

Методи дослідження. Для студіювання нами було обрано метод семантико-аксіологічного поля, що безпосередньо спрямований на моделювання структури концепту, тобто на виокремлення в ній ядра (базової когнітивної структури) і периферії, а також на відповідну систематизацію всієї сукупності лексичних репрезентацій досліджуваного концепту, етимологічної реконструкції його внутрішньої форми, а також статистичний метод, який уможливив визначити індекс частотності аналізованого слова-концепта у сучасному поетичному мовленні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» розуміємо як дискретну одиницю колективної свідомості лінгвоспільноти, яка зберігається в національній пам'яті мовців у вербально позначеному вигляді. Концепт в етнічній картині світу виконує роль стрижневого складника. Напрямок варіювання концептів у сучасній українській мілітарній поезії охоплює такі аксіологічні категорії, як: війна (індекс частотності – 172, 5,6%), Страх (139, 6,1%), зло (137, 4,4%), Пам'ять (51, 1,7%), Любов (кохання) (29, 0,9%), Печаль, Сум (смуток) (22, 0,7%), Надія (21, 0,7%), Щастя (20, 0,7%), Мрія (17, 0,6%), Душа (15, 0,5%), Самотність (13, 0,4%), Ніжність (8, 0,3%), Чекання, Жаль (7, 0,2%), Бажання, Почуття (5, 0,2%), Спокій, Жалоба, Сівість, Свобода (воля) (0,09%), Сором, Журба, Свідомість, Радість, Розум, Віра, Сумління, доля (0,06%).

Концепт ВІЙНА в українськомовному поетичному тексті частіше вербалізується крізь негативно забарвлені означення: *пекельна, несправедлива, дика, гірка війна*. Трапляються нейтрально мар-

кована лексика: *російсько-українська війна*. Меншою частотністю позначені прикметники, що мають позитивне маркування, пор.: *визвольна війна*.

Номінативне поле концепту ВІЙНА вербалізоване передусім лексемами *війна, військо, військовий, воєнний*. Ці номени становлять його *ядерну зону*. *Периферію* (близьку або приядерну), за нашими спостереженнями, утворюють номінації *вороги, ворогування, зброя, озброїти, герой (герої, героїня), героїчно, героїство, героїзм, героїчний /-а, /-е, зрада, зрадити, зрадниця, зрадливо, перемога, перемогти, непереможний /- а, /-е*. Периферію віддалену формують лексеми *служити, відслужувати, стрільба, ранені, біженці, оборона, облога*. Наприклад: «*А в нас війна... / В нас небо у вогні... / Руїни...смерть... Це все перед очима.../ І наші славні хлопці-вояки, / Що мають крила в себе за плечима..*» (Катерина Рабчун-Мосійчук).

Основу семантичної площини мілітарного тексту формують ключові лексеми, що здебільшого утворюють бінарні опозиції, де ВІЙНА – це зло, смерть, тьма, брехня, ненависть, безчестя. Фіксуємо продуктивні опозиції: *добро–зло, життя–смерть, правда–брехня, світло–тьма, любов–ненависть, раведність– грішність, честь–безчестя, свій- чужий* тощо. Наприклад: «*За вами – зло, за нами – Україна! / За вами – лжа, за нами – Правда! / Козак Мамай – не стане на коліна, / А з ним і ми, із Вірою в Христа!*» (Павло Чорний); «*Мені не потрібні гармати, я — тінь і воюю тихо, / Потрохи викошую лихо, зубами, ножем, прикладом. / У серці палає світло, а довкола серця — темінь. / Під шкірою - мій заповіт, на правій пробитій легені*» (Світлана Сівак).

Прикметою сучасної українськомовної мілітарної поезії є оприявлення концепту ВІЙНА крізь протиставлення, що потають на мовній палітрі образно: Я/ІНШИЙ, САМ/ІНШИЙ, Я/ТИ, МИ/ВОНИ. Тому ВІЙНА – це ЧУЖИЙ, це ВОРОГИ це ІНШІ, це ВОНИ, а саме: «повзуча через кордони п'ятьма», «каїнське плем'я», «кубло червоних змії-гадюк», «прокляті виродки азійської породи», «орда ненависна зі Сходу», «найманці Кремля», «відщепенці пропиті», «кривава саранча», «машкара ката», «сотворіння гидке», «кати кремлівські (юродиві, очманілі)», «московські упирі й лакузи», «кривава саранча», «вражі пики», «голодна звірина», «русняві нацисти», «вежливі люди», «сучі сини» «таварищ косап», «сатанинська сила», «армія зла», «бездушні тварини», «кремлівські собаки», «хижий дикий зброд», «орда», «ординці», «московити-ординці»,

«новороси», «вороги», «нашестья», «убивці», «братовбивці», «кати», «москалі», «русня», «зайди», «поганці», «недолюдки», «звірі», «гадюки», «мерзотники», «п'яниці», «скоти», «кацапи», «асвабадітелі» і под. Спостерігаємо, що автори текстів для вираження й опису ВОРОГА вживають згрубілу лексику, витворюють експресивно на-снажену негативною семантикою метафоричні образи, описові звороти (перифрази), вдаються до росіянізмів, лайливих слів. Наприклад: «*Тремтять московські упирі й лакузи, / Життя не наліза на ваш копил. / А ми колись з вами були в «Союзі» / І думали, що дійсно ви «брати»*» (Іван Війтенко); «*Живі і мертві! Заходу і Сходу! / Нехай земля нас нині воз'єдна! / Народі мій, прекрасний мій народі! / Це ворог! Це нашестья! Це - війна! / Це вторгнення. Над обрієм заграви. / Повзе до нас кривава саранча. / Згорьована, окрадена держава, / Здійми у небеса свого меча!*» (Наталя Дзюбенко-Мейс); «*Загарбники ви. Ви - злочинці! / Хіба не знали куди йшли? / Та ми ж - звитяжні українці! / Тут встануть предки із могил, / Щоб вас, непевних, придушити, / Щоб ваше кодро розі / розігнуть*» (Валентина Грибенко).

На противагу ворогам концепт ВІЙНА – це ще і люди, пересічні українці: добровольці, волонтери, воїни, священники, біженці, жінки, чоловіки, діти, які всі стали на захист Батьківщини: «*Познайомтеся. Люди. Наприклад, це Таня, редактор. / На роботі у Тані плетуть маскувальні сітки. / Це Марія Петрівна. Веде телеграм про теракти, / а недавно на лавці під домом збирала плитки. / Це Дмитро. Бізнесмен. Він сьогодні привіз коліматор. / Це Вікуля. Вона косметолог. А тут - медсестра. / Це Сашко. Йому десять. Він валить на Яндексі сайти. / Це Петро і Павло, що чергують вночі у дворах. / Це Тарас. Музикант. Він у Києві в теробороні. / Це Сергій. Він поет. Він у Харкові, серед атак. / Це Андрюха. Це він захопив ДРГ з Оболоні. / А це Міша. Він ром. Він учора / украв російській танк» (Ольга Криштопа); «*Їй п'ятнадцять / і вона торгує квітами на вокзалі. / Кисень за шахтами солодкий / від сонця та ягід. / Потяги завмирають на мить / і рушають далі. / Військові їдуть на Схід, / військові їдуть на Захід...»* (Сергій Жадан).*

Неабияк вияскравлює розгортання концепту ВІЙНА асоціативний вектор ВІЙНА – це СВІЙ, ВІЙНА - це ВОЇН. Вербальне вираження вказаного смислового вияву різномірне: «Герої», «Воїни», «наші котики», «запорожці», «кіборги», «гайдамаки», «соколики», «мужні орли», «Воїни світла», «ангели», «нащадки козацької сла-

ви». Українські воїни – це люди з особливою духовною організацією, повернені серцем до свого коріння, які «стоять» і помирають за вільну Україну, за національну велич та нашу самобутність. Наприклад: «*Погляньмо, **наші котики** за України / Дні стоять*» (Володимир Тимчук); «*Це ми - **запорожці**. Це ми - **гайдамаки**. / **Солдати, повстанці і «кіборги»** - ми. / І знов воскресемо тут під громи / і знов беремося вирощувать злаки, / садити сади і кувати метал, / підводити землю свою із руїни... / Ніколи врагу не зломить України, / допоки народ наш - **героїв** загал!*» (Олег Гончаренко); «*Це вулиця імені **кожного з нас** - / минулих, теперішніх і майбутніх - усіх, в Україні і суцix, і сутніх, / хто подвигом змінює простір і час*» (Олег Гончаренко); «*Еней був **парубок моторний**, / **Славетний кіборг і козак**: / Удавсь на всеє зле проворний, / Й кремлівських не терпів собак*» (Лариса Ягула); «*Тримайтеся, **соколики**, тримайте / У цей важкий та історичний час. / Вкраїну окупантам не віддайте, / Надія лиш на Господа і вас!*» (Ольга Голузинець); «***Найкращі сини України**/ На захисті **мужні Орли**, / Вам би жити-кохати. / Та ворог суне з Москви*» (Анна Фулей); «*Та загиблі стоять на сторожі за нашими спинами - / вірні **Ангели, Воїни Світла** віддають свою силу живим. / З нами правда, освячена їхньою кров'ю і мужністю, / і пишуться в небі герої минулих століть! / Пробивається сонце крізь зчорнілі задимлені хмари. / І палає в широких зіницях вогонь...*» (Оксана Сайко). Реалізація вказаного асоціативного поля здійснюється шляхом відтворення національно значущих лексем в історії України («гайдамаки», «козаки», «запорожці» і под.).

Концепт ВІЙНА – це незламна Україна, яка чинить опір: «*Вона – та, що народжує під ударами. / Вона – та, що народилась у сховищі. / Вона – та, що шнурює берці. / Вона - та, що пече паляницю. / Вона – та, що цілує ночами і до бою проводить вранці. / Вона – та, що в мовчанні кохає. / Вона – та, що просто чекає. / Вона – та, що вступає у битву. / Вона – та, що «котка» співає у тісному вагоні на захід. / Вона – та, що творить молитву / Щоб зайнявся новий Світанок.../ Вона – **Україна***» (Громовиця Бердник) «*Що **Україна** вистоїть сказав Довженко у вогні / немає в Києві ні паніки ні черг / послухай друже заспокойся і мені / зроби світлину поки розрізняю низ і верх*» (Володимир Тимчук); «*І що би не сталося сьогодні чи завтра: / Тримаймося рівно, поведьмося гідно! / Здолаємо. Зможем. Боятись не варто! / Нескорена, дужа – живи, **Україно***» (Людмила Юрчак).

Концепт ВІЙНА – це бій за цінності: *«Бо нам - стояти на межі / За правду й гідність. Ось наш бій»* (Володимир Тимчук). Це і бій за віру з вірою в серці: *«Бог посилає світло щоб спопелити зло / і над п'ятіною світить янголове крило / стримано і суворо держить Михайло меч / і Марія покровом тихо торкає плеч / випрямлених і гордих... силу земля дає... / Бог і земля батьківська - все що в народі є...»* (Домінік Арфіст); *«Бог не виїхав з України, / Він сьогодні із нами є... / Кожне серце для Нього - цінне... / Сил, терпіння ще додає...»* (Наталія Мартинюк); *«Наша Велич – правдиво-несхитна! / Наша Сила – сталевобитва! / Богородиця – Мати нам рідна: / Покровителька наша свята! / Наша Віра – Всевишньому Богу! / Наша Мова – у слові співця! / Налаштовані на Перемогу / Наші мужні й хоробрі серця!»* (Павло Чорний).

Концепт ВІЙНА – це і СВОЇ СИМВОЛИ, СВОЯ КУЛЬТУРА. У ролі маркерів «свого» можуть поставати слогани, прецедентні вислови, символи: *«Всім доброго вечора! Ми з України! / Ні слава, ні воля не вмерли ще, ні! / Ми – Суми і Харків, і острів Зміїний, / Ми – Київ, Чернігів, Херсон і Ірпін!»* (Віталій Міхалевський); *«Чорний пакет персональних санкцій / Кожному москалю / Наша домівка – їх домовина / Ми знаємо, все буде – Україна»* (Антон Полунін); *«Закриємо небо журавлями. / Своїми сильними руками. / Грозою, хмарами повстання / Щоб нам світила зірка рання. / Закриємо плахтами, свитками / І синьожовтими квітками. / І подорожником по ранах. / І чебрецями по туманах. / Зробімо щит з ячменю й жита / Щоб пахла гречка соковита. / Щоб ріс овес, буркун на ниві. / Щоб ми були усі щасливі. / Закриємо небо, Бог pomoже / І з нами разом переможе / Навалу, сатанинську силу, / Зведе сволоту у могилу»* (Галина Потопляк).

Концепт ВІЙНА – це ЧУЖІ СИМВОЛИ, ЧУЖА КУЛЬТУРА: *«вже аквафрешну ганчірку над каховською гес / почепили безликії «вежливі люди», / та ми не здамося, і московський абсцес / на тілі землі нам прорвати по силі, і так буде»* (Володимир Тимчук); *«Ты меня на рассвете разбудишь, / Ты влаштуєш криваву виставу. / Ты меня никогда не забудешь, / Посягнувши на мою державу!»* (Людмила Юрчак). Чужа культура може поставати російськомовними цитатами із пісень, прецедентних висловів.

Концепт ВІЙНА – це ще і підвали, завали, небезпека, спрага, голод, горе, втрата домівки, страх, сирени: *«Хіба можна таке пробачити? / У підвалі живі та мертві... / От би хлібчика хоч окрай-*

чика, / І водички, та ще цукерку...» (Тетяна Строкач); «Війна! Порожні вулиці, сирени, укриття, / Вдягає ляльку поспіхом розгублене дитя. Вломились «визволителі» злодюгами у дім» (Наталія Карпенко); «Боже, не дай затихнути голосу люті / голосу тих, що в **підвалах** сидять, забуті, / голосу тих, що залишаться у **завалах**, / голосу тих, що скрикують в снах нетривалих, / голосу тих, що не можуть склепити повіки, / голосу тих, що безмовні, німі й недорікі, / голосу тих, що помруть від **голоду й спраги**, / голосу тих, що збирають крихти відваги / голосу тих, що спиняли собою колони, / що закривали собою від куль безборонних / голосу тої, що квилить в нікуди, тої, що кличе, / що проклинає, що в горі ховає обличчя / в тільце дитяче, у синове фото, у мамині речі, / в плечі сутулі, в коліна тремтячі старечі / голосу дому згорілого, голосу крові, / голосу розуму, що сумнівається, хто він / голосу, що проривається через **сирени**, / що заколисує ще ненароджених і безіменних / дай йому виходу з горла, що здушене **страхом**, / з міста під обстрілом, з тіла, що станеться прахом, / з серця, що б'ється віднині за кожного, чуй його, Боже, / голос ненависті в світі, де голос любові так мало може» (Галина Крук).

Концепт ВІЙНА – це бойові дії, підрозділи: «коли буде весна і прийде тепло / хочу дарувати тобі букети / але спершу нехай наша **ппо** / зіб'є усі ворожі ракети / хочу зустрічати тебе на пероні / в річці вечірній з тобою купатися / але мені потрібно в **тероборону** / а тобі – евакуюватися» (Павло Коробчук).

Концепт ВІЙНА – це топос, простір війни, міста, села, містечка України (Херсон, Запоріжжя, Маріуполь, Харків, Київ, Буча, Гостомель, Гуляйполе, Пологи, Оріхів, Ірпінь, Донецьк, Волноваха, Дніпро, Охтирка, Чернігів, Одеса, Миколаїв, Дніпро, Лисичанськ), географічні локації (степ, море, південно-східний фронт), об'єкти, яких торкнулася війна (дорога, хата (стіни, вікна, стеля), могили, школа, магазин): «Хотіли знищити, хотіли налякати / Амбітні наміри імперської жаги. / Розстріляні **садочки, школи, хати** / Катам повернуться від Божої руки! / І згине мордор, і розквітне Україна - / Велична, найпрекрасніша, єдина!» (Меггі Пай); «Я - **Охтирка**. / Майже знищена, з розбитою **ТЕЦ**. / Мені страшно, холодно, боляче й гірко. / Та морок - ніщо проти вогню ваших сердець. / Я - **Чернігів**. / Поранений ворожими бомбами. / Але я показую не на мигах, / як російські окупанти стають органічним добривом. / Я - **Харків**. / Уже не пам'ятаю, як спати в ліжку. / На мене сипляться ракети

крилаті. / Але про мій безкінечний опір колись напишуть книжку.... / Я - **Маріуполь**. / Суне орда. Але твердо стоять найсміливіші в світі воїни. / Батько поклав на тіло вбитого **Росією** підлітка руки. / Господи, вороги ж горітимуть у пеклі за кожного! / Я — **Київ**. / Волонтерю, дивуюсь порожнім вулицям, ховаюся у метро. / Кілька разів на день сирена, аж захлинається, виє. / Але я стою. І стоятиму. Як тік, так і далі тектиме **Дніпро**. / Я - **Дніпро**. / До мене везуть поранених: традиційно **шпиталь** і **Мечка**. / Я знаю: у боротьбі зі злом завжди переможе добро. / Тому і далі спокійно збираю ліки, кров і теплі речі. / А люди мої, мов двожиліні. Такі вміють любити. І перемагають у війнах / Я - **Україна**. / У мене розбиті **аеропорти, будинки** й велика Мрія. / Я - той чоловік, що зупиняє танки, та бабуся, що кричить про насіння. / Я - породілля, яка лежить у **бомбосховищі** і чує перший крик сина. / Мені болить втрачати Героїв. Я кожного ховатиму, стоячи на колінах. / Але імперія вже конає. Імперія впаде і зігніє. / А люди мої, мов двожиліні. Такі вміють любити. І перемагають у війнах» (Nastka Fedchenko); «**ХЕРСОНЕ** мій ріднесенький, тримайся / Ми встоєм **МАРІУПОЛЕ**, повір! / Благаю **ХАРКІВ** тільки не здавайся! / Усіх не переможе руський мір! / Бо **СУМИ ВОЛНОВАХА** і **ЧЕРНІГІВ**, / Стоять і не здригнуться ні на мить! / Щоб наша гордість, наш славетний **КИЇВ** / Себе приготувався захистить. / Тим часом як **ГОСТОМЕЛЬ** захлинає! / Кричить несамовито **ТРОСТЯНЕЦЬ!** / В **ОХТИРЦІ** бій за боєм не вщухає! / І жарко в **КОНОТОПІ** від серцець....» (BENANDANTI)

Концепт ВІЙНА – це ДІМ: «вісім років казати: **в мене вдома війна** / щоб нарешті прийняти: **мій дім – це війна** її потяг повільний зі сходу на захід країни / у якому смерть життя перевозить» (ІЯ Ківа).

Концепт ВІЙНА – це РАКЕТИ, ЛІТАКИ, СТВОЛІ-АРТИЛЕРІЯ, БАЙРАКТАРИ, «ПІДНОСИ», «САНІ» - МІНОМЕТИ, РОЗТЯЖКИ: «З міста, що **ракетами** розтрощене, / До усього світу прокричу: / Цього року у Неділю Прощену / Я, здається, не усіх прощу!» (Олександр Ірванець); «Весна реве **військовим літаком**, / Сурма сирен примножує печалі, / І дівчина, ховаючись від **бомб**, / Шепоче сину казку у підвалі» (Артем Сенчило); «Сирени роздирають сутінь / І «**гради**» покроїли небеса. / Сьогодні ворог, мов диявол лютий, / На нашу землю зболену напав» (Іван Війтенко).

Концепт ВІЙНА – це СМЕРТЬ, НІЧ, ТЕМРЯВА, ПОТОЙБІЧ-
ЧЯ: «*а смерть іде а смерть уже дзижчить / над сливами над виш-
нями й айвою / безжальні жала металевих бджіл / весна іде весна
уже в нанкіні*» (Ірина Shuvalova); «*Світло-Темрява / чекайте, друзі,
притьма світло / ввімкну, бо ніч... / ...а їх – немає... / вкотре, ма-
буть, / пішли у ніч*» (Регіна Гуманець); «*Нервів більше нема, / На-
плели маскувальних сіток. / **Потойбіччя** пролізло у світ / Пекель-
ними покручами і сиренами*» (Роман Коляда).

Концепт ВІЙНА – це (Z) ЗЛО: «*Зміїне кубло заповзає, / **Зло**
убивче, жовчю ригає. / Бездушний ворог, Бога не знає*» (Анна Фу-
лей); «***зло** залетіло, зайшло, запливло, заповзло... / зверхньо.
зненацька. зухвало. / загувало. затупотіло. / залізом забряжчало.
зітлами зарясніло. зенітками застрочило... / здалека. зблизька.
звідусіль... / зміями звивається. / зомбі з зомбоящиків. / зараза з
закордоння. / зайди. загарбники. запроданці. зрадники... / захопити.
завоювати. зневолити. / злякати. залякати. загарбати.
заграбастати. / змусити. змучити. знесилити. знецінити.
знищити. зламати. збезчестити...» (Оксана Суховій).*

Концепт ВІЙНА – це ПОВІТРЯ (його рух): «***Війною** війнуло
... / і втратами ... вкотре – / Суцільним ставали ... простори ... часи...
/ ..І словом огнистим / живила аорта / Засвітна з вагою ... «Проси!
— не проси!» / ...Робити? ... Чи мати? Мовчати? ... Чи вбити? / Ка-
раючись втіхою, вдихом, слізьми, / Усе, що на землю цілющу про-
лите, / Волає до неба: «Чому завжди ми?»» (Володимир Тимчук).*

Концепт ВІЙНА – це РІЧ, ЇЖА: «***Я відчуваю війну на смак, / Я**
відчуваю її на дотик... / Грають смертельно-ворожжі ноти, / Бо-
реться з лихом мужній козак. / Я не тримаю в руках меча, / Я лиш
тримаю свою дитину! / На що ж стріляєш, бездушна тварино? /
Кров'ю замазав ти свого плеча... / Можеш стріляти у мою тінь! /
Можеш вбивати всі мої плани! / Ми переможемо! Загоїм рани! / Й
волю залишимо для поколінь!» (Крістіна Сащук).*

Концепт ВІЙНА – це КРОВ, РІДИНА: «*війну не зупинити, / як
яскраву **артеріальну кров із відкритої рани** / вона тече, доки не
вб'є, / заходить у наші міста озброєними людьми, / розсипається
ворожими дрґ у внутрішніх дворах*» (Галина Крук).

Висновки. Роз'єднання кордонів, територій, міст, сіл, родин
пронизує українськомовну мілітарну поезію про війну, вказує на
безглуздя і деструктивну силу подій, маркує світ на «до» і «після»

війни. Когнітивний аналіз концепту ВІЙНА показав, що у поетичному дискурсі 2000-х він вербалізований різноманітно. Це і світ фізичних речей (*руйнація міст і сіл, обстріли, бої, смерть, біженці, окупація*), це і метафізика людського стану під час війни (*страх, відчай, розгубленість, зневіра, душевний біль, страждання, надія, віра, любов*).

Номінативне поле концепту ВІЙНА вербалізоване передусім лексемами *війна, військо, військовий, воєнний*. Ці номени становлять його ядерну зону. Периферію (близьку або приадаєрну), за нашими спостереженнями, утворюють номінації вороги, ворогування, зброя, *озброїти, герой (герої, героїня), героїчно, героїство, героїзм, героїчний, зрада, зрадити, зрадниця, зрадливо, перемога, перемогти, непереможний*. Основу семантичної площини мілітарного тексту формують ключові лексеми, що здебільшого утворюють бінарні опозиції, де ВІЙНА – це зло, смерть, тьма, брехня, ненависть, безчестя, що постає крізь бінарні опозиції: *добро–зло, життя–смерть, правда–брехня, світло–тьма, любов–ненависть, раведність–грішність, честь–безчестя, свій–чужий* тощо. Концепт ВІЙНА – це ще і люди, пересічні українці: добровольці, волонтери, воїни, священики, біженці, жінки, чоловіки, діти, це незламна Україна, яка чинить опір; це боротьба за цінності, за свої символи, за свою культуру. Водночас ВІЙНА – це і чужі символи, чужа культура, це підвали, завали, небезпека, спрага, голод, горе, втрата домівки, страх, сирени, це бойові дії, підрозділи. ВІЙНА – це топос, простір війни, міста, села, містечка України (Херсон, Запоріжжя, Маріуполь, Харків, Київ, Буча, Гостомель, Гуляйполе, Пологи, Орхів, Ірпінь, Донецьк, Волноваха, Дніпро, Охтирка, Чернігів, Одеса, Миколаїв, Дніпро, Лисичанськ), географічні локації (степ, море, південно-східний фронт), об'єкти, яких торкнулася війна (дорога, хата (стіни, вікна, стеля), могили, школа, магазин), це домівка; це зброя (ракетні літаки, стволи-артилерія, байрактари, «підноси», міномети, розтяжки). ВІЙНА – це смерть, ніч, темрява, потойбіччя, це зло, повітря, річ, кров, рідина.

Список використаних джерел

1. *In principio erat Verbum. Ukraine. Poetry of war: збірка мілітарної поезії. Читомо*. Тримати своїх в обіймах думок: 16 нових ві-

ршів про війну. URL: <https://chytomo.com/trymaty-svoikh-v-obijmakh-dumok-16-novykh-virshiv-pro-vijnu>.

2. Вірші про сучасну війну в Україні – до Дня поезії 2022. URL: <https://www.6262.com.ua/news/3354697/virsi-pro-sucasnu-vijnu-v-ukraini-do-dna-poezii-2022>.

3. Мій бог формує всю ніч батальйони: нова поезія про війну. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/mij-boh-formuie-vsiu-nich-bataljony-nova-poeziia-pro-vijnu>.

4. Стерти захисний шар страху: 15 нових віршів про війну. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/sterty-zakhysnyj-shar-strakhu-15-novykh-virshiv-pro-vijnu>.

5. Тим, кому соромно вранці лишатись живими, – неба оця половина: 15 нових віршів про війну. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/tym-komu-soromno-vrantsi-lyshatys-zhyvymy-neba-otsia-polovyna-15-novykh-virshiv-pro-vijnu>.

УДК 811.161.2⁴:82

ПРО СУРЖИК, АБО ЧИ ДІТИ МЕРІ РОЗМОВЛЯТИМУТЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ?

Олександр Кіцера,

доктор медичних наук, професор, дійсний член НТШ

Романа Кіцера,

магістер філології

Анотація. У статті йдеться про російсько-український та англо-український суржик як про загрозу знищення самотності національної мови, про історію появи піджини – спрощеної англійської мови; з'ясовується відмінність між піджином і койне, між креольською мовою і літературною, описується що таке суржик, макаронічна мова. Автор наголошує на тому, що будь-який суржик в Україні є вкрай шкідливим явищем.

Ключові слова: українська мова, державна мова, суржик, англіцизм, койне, піджин, креольська мова, макаронічна мова, есперанто, суперстрат, субстрат, волапюк, штучна мова, національна мова.

Постановка проблеми. «Мері, забери чілдренята, бо на стріт повиджампували!». Смішно? Мені – ні. Як і не смішно бачити інваліда на протезі. Він, звичайно, ходить, але завдяки чужому додаткові, який ніколи не буде частиною його тіла. Або ж маємо іншого інваліда, позбавленого не кінцівки, а частини, або й усіх слів його рідної мови, «на протезі» із спотвореної чужої мови. Користується таким собі *англо-українським суржиком*. Може-навпаки... українсько-англійським, комічним. Може, не суржиком, а піджином. Чи ж ідентичні ці два поняття? А якщо ні, то в чому полягає різниця. І що більшою мірою загрожує нашій рідній мові – суржик чи «піджин-юкрейнієн»? А, може, український креол? Поміркуймо, чому у польському детективному серіалі «Комісар *Алекс*» поліційному псові дали таке прізвисько (від грецьких ἀ- заперечення та λέξις - слово). Ймовірно саме звідси походить прізвисько героя польського серіалу, тобто йдеться про поліційного пса, який багато що розуміє,

але *не здатний передати своїх спостережень словами*. Мову ведемо про про *алексию*, точніше – про *алекситимію*, тобто нездатність передати словами рідної мови свої *θυμός* – почуття, хоча б – ці, найпростіші. Тоді на допомогу приходять так зване «протезування» чужими словами, поняттями, змішування з іншими мовами і діалектами, навіть створення якихось мов понаднаціонального спілкування. А Іван Огієнко слушно писав: *«Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом...»*.

Мета розвідки – проаналізувати російсько-український та англо-український суржик як загрозу знищення самотності національної мови, з'ясувати відмінність між суржигом і піджином, койне, креольською мовою, макаронічною мовою.

Виклад основного матеріалу. Почнімо з тих лінгвістичних експериментів, яким здавна піддавали англійську мову – з *піджину*. Хоча б з найпоширенішого «піджин-інгліш» (ще одна назва – «English as is she spoke»). Дехто вважає, що слово «піджин» походить від англійської назви голуба – *pigeon* – голуб. Тим більше, що це «пташине» слово звучить і в географічних назвах, скажімо, заліву Піджен (Pigeon Bay) чи популярного пляжу Піджен Пойнт (Pigeon Point), а прізвище Pigeon - доволі поширене, особливо в штаті Юта (Utah).

З'ясовується, проте, що *піджин* (pidgin) походить від китайської мови, спотвореної до невпізнання, вимови англійського слова **business**, і, відповідно до третього видання Оксфордського словника англійської мови, означає «бізнес; дія, заняття або справа», а *pidgin* - «a language that has developed from a mixture of two languages. It is used as a way of communicating by people who do not speak each other's languages» (мова, яка виникла внаслідок змішування двох мов. Її вживають з метою порозуміння іншомовних осіб). Типова фраза англійського піджина: «Long time no see», мала б звучати: «I haven't seen you for a long time»; «Great to see you after so long!»; «What a surprise to see you here after all this time»; «How nice to be reunited after all this time» [28].

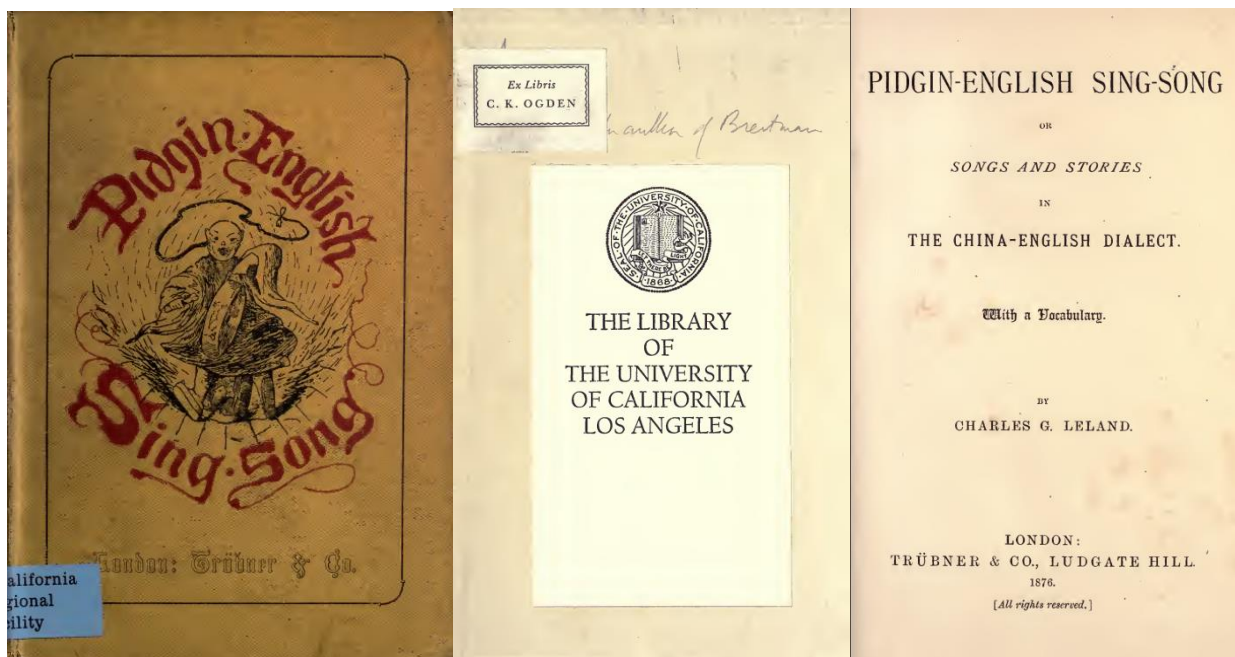

Рис.1 Вибрані сторінки посібника з піджин-інгліш «Сінг-Сонг», XIX століття.

Отже, pidgin English умовно означає спрощену ділову англійську мову. Первинно китайсько-англійського покруча вживали лише стосовно англійської мови. Але в наш час піджин ['pidʒin] – узагальнена назва будь-якої спрощеної, примітивізованої мови, яка формується для міжетнічного порозуміння, здебільшого – поміж колонізаторами і колонізованими, переважно в торгівлі. Бо, звісно, ніхто не використовуватиме піджин на рівні міжкультурного діалогу чи дипломатичних стосунків. Але в австрійському війську початку ХХ століття на рівні простого солдата своєрідний німецькомовний піджин використовувався. Наприклад, перелік того, що повинен мати кожен жовнір, зводився до одного закінчення «-цак». Отже: руцак (Rucksack - наплічник), броцак (Brotsack – торба для хліба), штроцак (Strohsack – сінник), нецак (Nehzeug – знаряддя для шиття), пуцак (Putzzeug – знаряддя для чищення одягу і взуття). Ще необхідно було знати команди і повне ім'я командира частини з лицарсько-шляхетськими титулами. З часом, більшість вояків непогано засвоювала німецьку мову на побутовому рівні.

Особливо гостро поставало питання взаємопорозуміння під час далеких морських плавань, коли на рейс наймали моряків різної національності. Наприклад, на кораблі адмірала Нельсона Victory перебували одночасно представники 14 різних національностей. В та-

ких випадках серед залогі формується спільний корабельний жаргон [15].

З-поміж піджинізованих мов є й інші «мови» міжетнічного порозуміння - *common understanding*, скажімо: «Tok Pisin» - неомеланезійський піджин на основі англійської мови; «Bazaar Malay» - малайзійсько-індонезійський; «Petit Mauresque» - північноафриканський на основі французької мови тощо. Є гавайський піджин гулла, а ще афроамериканський піджин і англійський піджин США та гіберно англійський у Великій Британії [34, 35].

Поміркуймо: *common understanding* – те саме, що в російськомовних ареалах «общепонятный». Мова, нав'язана колонізатором, здебільшого деформована і примітивізована до рівня піджина. Справді, напочатку свого існування піджин не є рідним для тих, хто його уживає. Нею не розмовляє чоловік з дружиною, мати з дитиною. В піджині завжди є мова – домінант і мова-субстрат. Доки піджин використовується як ділова мова, він залишається піджином, тобто існує лише в сфері ділових стосунків. Проте, якщо піджин засвоюється дітьми і стає їхньою рідною мовою (як це відбувалось, наприклад, з дітьми рабів на плантаціях), тобто переходить у сферу приватного, домашнього спілкування в родини, він стає креольською мовою [20, 33].

Койне. Давним-давно в період від 300 року до н.е. до 300 року н.е в Греції існував спільний варіант загальногрецької мови, сформований ще в IV-III століттях до н.е. на іонійсько-античній основі, що його називали κοινή διάλεκτος (спільна мова). Мовою койне написані майже всі твори Нового Заповіту, нею проповідували Євангелію апостоли, зокрема Павло. Ця мова використовувалася в усіх сферах суспільного життя: політиці, мистецтві, науці. Згодом прихильники античної культури постали проти панування койне і відродили давню багатодіалектність мови. Проте в наш час койне розуміють, як будь-яку загальнонародну мову, засіб спілкування, що виник на ґрунті одного чи кількох діалектів та забезпечує комунікативність того чи іншого регіону. Це може бути один із поширених в цьому ареалі діалектів, або ж наддіалектна форма мови, сформована на підставі її діалектів. Виникає запитання: в чому відмінність між піджином і койне? Піджин, як правило, призводить до спрощення мови-джерела, до її збідніння й обмеження застосування. Натомість койне, особливо його міський варіант, розвивається і збагачує діалект та, в ідеалі, його формування, як літературної мо-

ви. Роль койне в середньовічній Європі впевнено виконувала латинська мова [15]. До цього питання ми ще повернемося.

Креольська (creole) мова постає з піджину, або ж із суміші двох, інколи – декількох примітивізованих мов, здебільшого - європейських, з мовою або мовами корінного населення та стає єдиною мовою етнічної спільноти. Так, на Таїті сформувалася гаїтянська креольська мова, побудована на основі французької. Переходячи від піджину до категорії креольської, говірка стає дещо багатшою, розбудованішою, щоправда не сягає рівня літературної мови. Поширення англійської мови породило сингліш, індійську англійську, нігерійську англійську говірки, не кажучи вже про цілу низку інших мов, які, як правило, класифікуються як креольські - сранан тонго, ток пісін, ямайська креольська і под [28]. Креольські мови здебільшого є результатом дії європейських мов на мови поневоєних народів (не навпаки!) в умовах імперіалізму, колонізації та інтенсивної міжнародної торгівлі. Враховуючи, що у створенні цих мов зазвичай беруть участь як дорослі, так і діти, засвоєння другої мови має більший вплив на креольські мовні структури, ніж у більшості інших випадків мовних змін і контактів. А саме, традиційно вважається, що креольські говірки починаються як імпровізовані різновиди піджину, та, з часом, перетворюються на самостійні мови. В наш час виникла навіть спеціалізація серед лінгвістів - «креолісти», які створюють свої теорії креолізації мов, припускаючи, також варіант виникнення креольських мов на підставі мовного контактування рівноправних діалектів [20]. Характерною креольською мовою розмовляли ще напочатку ХХ століття жителі єврейських містечок-супутників – штетлів. Вона формувалася на підставі мови їдиш, яка, вже сама по собі, є модифікованим діалектом німецької мови, з домішкою польської мови, причому німецькі граматичні форми використовувалися щодо польських слів і навпаки. Типова фраза: «Hast du gewidział wie kim die Wrone in die Klatkie !?» Тобто минулий час утворювався з польського дієслова за правилами німецької граматики, а до польських іменників додавався німецький артикль. Не менш арактерною в їдиші є деформація німецької мови, а саме – читання дифтонгів «ei» не за правилами німецької мови (айн, цвай, драй, гаймлянд, фройляйн), а мовою їдиш (ейн, цвей, дрей, геймленд, фрейлейн). До креольських мов можна віднести говірку деяких груп українців, що перебувають в англломовному середовищі. Прикладом може слугувати фраза, наведена в напочатку. А

ще *«Мері помілкувала кав і змітувала Джона на корнері»* Тут вже домінує англійська мова, проте граматику залишається українською. Натомість у відповіді української емігрантки старшого покоління на прохання запросити до телефону її чоловіка прозвучала фраза *«Him no home»*, побудована з англійських слів за українським зразком. Навіть у свідомих і освічених «американських українців», які емігрували вже дорослими і були членами українських культурологічних інституцій, «проривалися» слова та звороти, які можна б характеризувати, як креольські: *«Ходімо інджоювати морозиво!»*, (to enjoy – споживати із задоволенням) *«Степане, покатуй ковбасу!»* (to cut – різати).

А тепер – про суржик. Сам термін *суржик* сільськогосподарського походження. Йдеться про *суміш* пшениці, проса чи іншого зерна з (*су* – старослов'янською) *житом* (*рож*, *ржи* – старослов'янсько). Нині він вживається для позначення штучно сформованої *суміші* переважно – двох, рідше – кількох мов без дотримання норм літературної мови. Переважно цим терміном позначається українсько-російський суржик. Датувати постання суржика на основі української мови – справа складна. Відомо, що існував українсько-польський суржик, яким залюбки розмовляли і писали українці в 17 столітті, зокрема гетьман Іван Мазепа. Такими зворотами, як: *«зацний пан»*, *«з належитим шацунком офіруємо»*, *«рихло»* (швидко), *«відок»* (вид, вигляд), *«послушенство»*, *«діаріуш»* (щоденник) тощо рясніють тогочасні офіційні документи і приватні листи [22]. Поляків змінив російський окупант. Постав новий, українсько-російський суржик. Чи існують суржики ще десь поза Україною. Існують. Суміш білоруської та російської, яка нині майже цілковито зникла, витіснена російською, називається «трасянкою» (мається на увазі суміш зерна для годувння худоби). Мішанину англійської та іспанської називають спенглішем [11,14,15,16].

Про суржик дуже влучно написав відомий єврейський політичний діяч, один з провідних творців держави Ізраїль, одесит за походженням Володимир Зеєв Жаботинський у своїх враженнях від подорожі Центральною Україною. *«Був нещодавно на Дніпрі і в дорозі, подорожуючи у вагоні третьої класи, прислухався до розмови тамтешнього простоліду. Мене вразила їхня говірка – явне зіпсуття, явна хвороба української мови. Хохли просто сипали великоруськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українські; виходило дещо досить потворне, ні Богові*

свічка, ні чортові шпичка. Слухаючи цю недоладну суміш двох мов, я замислився про вмирання малоросійської мови... кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: «Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима стається збиток і згуба слов'янського добра!» [7].

Чи суржик це те саме, що піджин ? Аж ніяк, адже він (суржик) буває для певної групи українців рідною мовою, якою розмовляють і в сім'ї, і з сусідами, друзями. Радше це – креол, тобто мова, яка постала із службового примітивізованого піджину (класичним прикладом може бути солдатська російська мова, так влучно описана класиками української літератури) і, згодом, проросла, наче пухлина, в суспільство. Наш суржик - це результат іншого різновиду мовних контактів, а саме боротьби, конкуренції мовного суперстрату з мовним субстратом. Варто звернутися до Гегеля, а саме - до його теорії єдності і боротьби протилежностей. Закон єдності та боротьби протилежностей відображає фундаментальну особливість об'єктивної дійсності, котра полягає в тому, що всі її предмети, явища і процеси підвладні суперечливим аспектам, тенденціям, сторонам, які борються і взаємодіють поміж собою. Одною із форм суперечності є антагонізм, котрий характеризується боротьбою ворогуючих сил, а саме співвідношенням «Herrschaft und Knechtschaft», тобто *панування, володарювання* з одної сторони, і *рабства, неволі* – з іншої [34]. Дуже влучно назвали свою книгу, присвячену цьому питанню в трактуванні Фрідріха Ніцше Христіан Бенне і Енріко Міллер «Ohnmacht des Subjekts. Macht der Persönlichkeit» (*Безсилість суб'єкта і потуга особистості, володаря*) [18]. Міркуємо далі про боротьбу суперечностей у формуванні і розвиткові мов. Наразі взаємодіють дві мови: мова імперії, названа **суперстратом**, яка контролює мову підкорених нею народів – **субстрату** і, природно, впливає на нього. При цьому сили не рівні. Суперстрат – престижний, панує в органах влади, армії, в освіті і науці. Субстрат залишається мовою народу і фольклору. Тривалий вплив суперстрату на субстрат призводить до змін в останньому, до вкраплення в нього слів суперстрату. Зрештою, у незалежній Україні суперстрат і субстрат мали б помінятися місцями, тож суржик повинен був зникнути як страшне породження білінгвізму, яке вже не має основ для існування. А він, «хімерний мішанець, кровозмісне дитя білінгвізму», за Юрієм Андруховичем, крокує на захід [16].

У медіа, закладах освіти, установах і організаціях українці чують «наказати» замість «покарати», «пішов», замість «відійшов»

(калька з російського «ушёл»), «побіг» замість «втік» («убежал», «побег»), ботинки (замість «черевики»), «наїз(д)ник» (замість «вершник»), «стрілок» (замість «стрілець»), «гріб» (замість «труна») «любий» (замість «будь-який», «який завгодно», «кожен»). Почасти складається враження, що телевізійні ведучі не знають граматики української мови: чергування «і» та «о» пид час переходу із закритого складу у відкритий (*міста Львіва, Харківа, Антіна, Лавріна*), ступенів порівняння прикметників (вживання «*краці*» замість «*найкраці*», «*виці*» замість «*найвиці*», через що майже зник третій ступінь порівняння, витіснений російським). Нарешті – звертання в називному відмінку (як в російській мові). І це – лише незначний перелік покручів.

Поступово в сучасній українській мові виникає новий суржик – на основі англійського суперстрату, ще одієї «общепонятної» мови, на цей раз «common understanding». Нині англійська мова вже дефінітивно посіла місце єдиної мови міжнародного спілкування. Спроби впровадити до всезагального вжитку штучно створені мови, попри шляхетну мету пошанування для всіх мов світу закінчилися поразкою.

Волапюк - це, либонь, один із найбільш вдалих проєктів створення штучної мови. Вона набула достатньої популярності від часу своєї появи у 1879 році завдяки німецькому священникові Йоганну Мартіну Шлеєру [36]. Слово волапюк означає «світова мова». Оскільки цій мові властиві відмінювання і дієвідмінювання, то можна зробити висновок, що, можливо, ця мова може бути схожою на мови типу латинської або на деякі слов'янські. Простий синтаксис, фонетичний принцип орфографії, короткі слова та здебільшого однокладові корені також притаманні волапюку. Наголос у мові ставний, падає на останній склад. Лексичний фонд штучної мови створений на основі слів англійської мови (навіть саме слово волапюк походить з двох слів «world» і «speak»). Але є у волапюка й слова, які походять з інших мов, наприклад, німецької (veg - дорога), латинської (sol - сонце), грецької (top - місце) та ін. Багато є й вигаданих слів (bal - один) або надзвичайно перекручених, що навіть неможливо впізнати. Наприклад, tik - думка, з англ. «think». У граматиці є багато різних форм. Іменники відмінюються за чотирма відмінками й числами. Дієслова відмінюються за часами, особами, числами, способами [36].

Есперанто. Есперанто (esperanto - «той, що сподівається») - найпоширеніша штучна мова, її назва походить від псевдоніма «Doktoro Esperanto», під яким єврейський лікар-офтальмолог і поліглот з підросійської Польщі Людвік Лазар Заменгоф, створив мову та видав підручник (1887) з «Міжнародної мови». Заменгоф прагнув створити нейтральну, легку для вивчення мову, що була би придатна для міжнародного спілкування. Лексика есперанто змішана з романських, германських, а також слов'янських мов; проте синтаксис і морфологія зазнали слов'янського впливу. Морфеми не змінюються, і їх можна поєднувати майже нескінченно, утворюючи все нові і нові слова. Есперанто не має заплутаних винятків та граматичних форм, як це спостерігається в інших мовах. Попри поширеність мови есперанто наразі жодна держава не надала їй офіційного статусу, хоча на офіційному рівні її викладають у деяких країнах, зокрема в Угорщині, Китаї. Крім того, ця мова була однією з офіційних мов європейської мікродержави Мореснет. Есперанто входить до переліку 30 мов, викладання яких отримало престижну премію Eaquals [20, 42].

Переваги від домінування міжнародної мови очевидні: це спрощує життя мільярдам людей і значно покращує міжетнічну комунікацію між населенням Землі. Водночас **домінування однієї живої мови стримує розвиток інших національних мов**, здебільшого тих, які тривалий час перебували під ярмом окупаційних режимів і цілеспрямовано деформувалися, втрачаючи свою ідентичність та тенденцію до розвитку, зокрема в сфері науки і техніки. На світанку нашої незалежності набув популярності сатиричний вірш Станіслава Тельнюка: *«Хочу я гукнути знову й знову, / Закричати, скільки сили стане: / Забудьте українську мову, / Не гайуйте часу, громадяни! / Бо ж вона теперечки не модна, / Бо ж її тепер ніде не знають, / І її лиш дурні великодні / В селах лиш подекуди вживають. / Те, що зветься: українська мова, / Чим у нас пишалися донині, - / Українцям необов'язково / Знати і вживати на Вкраїні. / Забудьте українську мову, / Забудьте власну мову, люди! / Хай це буде в нас не примусово, / А нехай це добровільно буде!»*. А й справді! Тоді, коли писався цей вірш, українську мову забували **під тиском** і при сприянні (згадайте доплату вчителям-русифікаторам, «інкорпорацію» в кожену групу бодай одного студента-чужоземця, навченого, звісно ж, російської. Зараз мотиви інші – міжнародне визнання наукового доробку. Попри зручність користування англ-

лійською мовою, вона повинна залишатися мовою-інструментом і не повинна витіснити інші мови, які є кодовими для тої чи іншої нації, і сформовані на її етнокультурній основі. Мимоволі виникає запитання: чому для міжетнічної комунікації обрали саме англійську мову мову? Першопричиною поширення англійської мови стала міжнародна позиція Великої Британії. Першим поштовхом для цього послужила колонізація земель та торгівля з Африкою й Азією. Раніше громадяни цих країн розмовляли своєю рідною мовою, але під тиском Великобританії познайомилися з мовою, яка згодом стала міжнародною. А. Процюк вважає, що є три головні причини, чому так сталося: 1) відхід від використання дрібних мов під час індустріалізації; 2) ізоляція Німеччини після Першої світової війни і за правління Гітлера; 3) економічне і наукове домінування США після Другої світової війни [13]. Виникає запитання: чи справді, неупереджено розглядаючи англійську мову, можемо знайти в ній вагомі переваги над іншими? Можливо, цією мовою найзручніше користуватися, може у неї – чіткі граматичні норми, струнка побудова, прозора орфографія? Знову ж - ні. Наведу аргументи англомовного письменника, вченого-лінгвіста, культуролога Джеймса Гарбека. Отож, вчений-лінгвіст характеризує англійську, як мову зі складною і непослідовною орфографією, масою спотворених запозичень з інших мов, сотнями винятків з граматичних правил. Гарбек пише: «Зараз ми навіть не бажаємо писати слова так, як вони звучать. Що скажете про таке написання, як *hed, hart, lafter, dotter* та *det* (неправильні варіанти написання англійських слів *had, heart, laughter* та *debt*.)? Здається безграмотним? Або дратує своїм спрощенням? Так. Ось і відповідь. Ми насолоджуємося незручностями англійської мови, тому що вони уможливають безпомилково визначати, хто є «правильного сорту», а хто – ні. Ми зробили з мови дуже корисний соціальний фільтр» [5]. Автор покликається на вірш (розміром з поему) англомовного (!) голандського письменника, вчителя і мандрівника Жерарда Нольста Треніте (*Gerard Nolst Trenité* (1870-1946), датований 1922 роком, але й нині актуальний – «*The Chaos*», не менш популярний, ніж «*If*» Кіплінга. Йдеться про 800 англійських слів, написання яких не піддається жодним правилам [37].

Джейкоб Мікановскі (письменник, есеїст, журналіст видань *Guardian, New York Times, Atlantic, New Yorker, Harper's, Slate, Aeon, Prospect Magazine* і інших видань) стверджує, що англійська

мова стала тягарем для багатьох людей. У статті з оригінальним заголовком «Бегемот, хуліган, злодій: як англійська грабує планету» він, всупереч поширеній думці про переваги вивчення англійської мови, показав, як ця мова є причиною багатьох незручностей у світі. Автор досліджував цю проблему впродовж тривалого часу, використовуючи статистичні дані, враховував також власний досвід іммігранта [28]. Згадалися радянські часи. Якось кілька співробітників кафедри записалися на курси англійської мови. Коли дізнався про це парторг кафедри, обурився: «Ну і зачєм вам, ребята, етот капіталістическій язик. Пусть лучше все еті буржуї учат русскій!». Ось так. Комунізм на всій планеті і єдиний русскій язик! А в наш час відомі випадки, коли працівники британської митниці та імміграційна служба висувають претензії персоналу кафе через те, що вони наважилися розмовляти іспанською мовою. В англійському світі майже не ставлять під сумнів те, що англійська мова має бути ключем до всіх світових знань і всіх місць у світі. Гегемонія англійської мови здається настільки природною, що її й не усвідомлюють. Англійська мова домінує скрізь. Майже 400 мільйонів людей розмовляють нею як рідною мовою; ще мільярд знає її як другу мову. Вона є офіційною мовою щонайменше 59 країн, неофіційною - ще десятків країн. Жодна мова в історії не використовувалася такою кількістю людей і не охоплювала більшу частину земної кулі. Нині вона - перепустка до світу престижної освіти чи міжнародної торгівлі, глобального бізнесу, інтернету, певною мірою вона відокремлює заможних від незаможних. Проте, всюди, де б вона не поширювалася, *вона залишає за собою шлейф мертвих розчавлених діалектів, забутих мов*. Одним із найкращих прикладів того, як глибоко англійська проникає в інші мови є хоча би те, як часто в діалогах неанглійських фільмів і телепередач з'являється аббревіатура «ok». Англійська мова та американська культура глибоко проникають у мови і культури світу. Так приватне комерційне телебачення майже не виробляє шоу за своїми сценаріями, натомість дублює американські шоу. Майже всі фільми дублюються з Голлівуду; чималий відсоток книг перекладається з англійської мови, у книгарнях – все більше англійськомовних книг; майже вся музика по радіо звучить англійською мовою; нарешті, мови пересипані запозиченими словами та кальками з англійської мови. Воно й не дивно, адже англійська мова є обов'язковою для всіх шкіл, а двомовна освіта є у всіх державних школах. Проте є народи, які сповідують

одномовність. Це, перш за все Америка і Великобританія, одномовність яких значною мірою сприяє їхній культурній ізоляції і, навіть, винятковості. Європейці розуміють англійську, вони можуть читати англійські газети. Але навіть освічені англійці зазвичай не можуть читати французькою, німецькою чи іспанською [28]. Згідно з теорією, розробленою лінгвістами Едвардом Сепіром і Бенджаміном Лі Ворфом, структура мови визначає або, принаймні, впливає на способи мислення і поведінки, характерні для культури, в якій нею розмовляють [4, 35]. А тепер про Бегемота, який домінує в заголовку статті Мікановського. Бегемот (נִמְרוֹט, bəhēmōt) — велетенський могутній звір із біблійної Книги Йова. Його вигляд не описується детально, натомість наводиться у порівняннях. З часом Бегемот став уявлятися правителем усіх наземних тварин. Автор ужив назви цього біблійного звіра, як символ гегемонії англійської мови, яка, до того ж, краде всі гарні слова, і тому в ній найбільше слів [28]. Ще в далеких 1970-х роках професор Анна Вержбицька, лінгвіст, яка опинилася в Австралії після тривалої кар'єри в польській академії, вкотре підтвердила гіпотезу Сапіра-Ворфа. На думку науковиці, англійська мова формує ментальність своїх носіїв так само потужно, як і будь-яка інша мова, але в англійськомовному світі цей невидимий багаж важче розгледіти. У серії книг, кульмінацією якої стала книга 2013 року з промовистою назвою «Ув'язнені в англійській мові» («Imprisoned in English») вона спробувала проаналізувати різні впливи - соціальні, просторові, емоційні та інші - приховані в англійській мові, якою розмовляють представники середнього класу. Наведемо два відривки в перекладі з англійської [40]. «Англійська мова не є нейтральним інструментом, якщо цього не визнавати, вона з часом може перетворитися на концептуальну в'язницю (сприйняття докільця, тварин, міжлюдських стосунків та емоцій тощо - все це може по-різному сприймається носіями різних мов; слова, що позначають родинні зв'язки, кольори та багато іншого в англійській мові унеможлиблюють її як засіб сприйняття англійськомовного світу, людьми, що розмовляють іншими мовами – особливо - мовами, що не піддаються (поки що, або, принаймні, частково) перекатегоризації, нав'язаній англійською мовою... Перехід від однієї мови до іншої психологічно подібний до переходу від однієї геометричної системи відліку до іншої. Навколишній світ, про який йдеться, однаковий для обох мов: світ точок теж однаковий в обох системах відліку. Але формальний спосіб підходу до предме-

та, який ми прагнемо окреслити, чи вибір точки простору, настільки різні, що в результаті відчуття орієнтованості не може бути настільки однаковим в двох мовах, як в двох системах відліку. Доводиться робити цілком відмінні, або, принаймні, помітно відмінні, формальні поправки, і ці відмінності мають свої психологічні корелятиви... «Річка» в англійській мові - холодне слово без аури. Воно не має для мене жодних накопичених асоціацій, не випромінює променистого серпанку конотації. Воно не викликає звичних для мене асоціацій» [40]. Ще виразніше процес перебудови на чужу мову описаний в книзі американської письменниці польсько-єврейського походження Єви Гофман «Загублені в перекладі»: («Zagubione w przekładzie»). Авторка описує власне життя в новій мові: *«В цьому фрагменті я мала на увазі пов'язані з мовою поняття, коли слова здавалися нам єдино адекватним відображенням природи речі, яку ми безпосередньо називали ...В тому періоді життя польська, а не англійська мова була причиною, що світ (був для мене) живий і виразний. На рівні слів як англійська, так і польська мова є багатими мовами. Обидві мови багаті, барвисті і мають свою культуру. Часом вдаюся до тієї чи іншої мови, щоби окреслити якусь тональність, специфічний жарт, рідше – коли шукаю слова. Від часу моїх перших еміграційних років я встигла опанувати слова, наприклад ті, що стосувалися політики, або літературної критики»...* Думаю, що нам варто розрізняти функційну двомовність від двомовності внутрішньої. Бо ж можна досконало користуватися обома мовами і, водночас, не допускати одну з них до (глибин) психіки. Проте, коли обидві мови стають нерозривною частиною твоєї психіки та свідомості, а може і вкорінюються глибше, можеш уважати себе мовно інтегрованим. Для мене одним з верстових каменів стала мить, коли мені почали снитися англомовні сни» [19].

І знову повернімося до розвідки Якова (Джекоба) Мікановського [28]. Спочатку англійська мова поширилася, бо Британія найуспішніше змогла побудувати імперію, а потім вона поширилася в цифровій сфері, бо американський військово-промисловий комплекс та університети, що фінансуються з федерального бюджету, мали далекоглядність і провели багато досліджень в галузі комунікаційних мереж (згадаймо «Herrschaft und Knechtschaft») [34].

Отже, домінування будь-якої мови, а, тим більше, мови потужної держави, призводить до деформації, а навіть цілковито-

того зникнення мов інших народів. В наукових дослідженнях – зокрема. Власне з цих міркувань німець Йоган Мартін Шпеер створював свій воляпюк, а Людвік Лазар Земельвайс – есперанто. Штучні мови, жодна з яких не належала якомусь конкретному народові, тим більше – народові з претензіями на всесвітнє панування. Воляп'юк зникла, а мова есперанто донині практикується в невеличких групах ентузіастів, проте вона так і не стала міжнародною мовою. А як розмовляли між собою Іван Мазепа і Карл XII? Українською, шведською? До слова, і та і інша – милозвучні, з розбудованою граматиною. До того ж гетьман вільно володів польською, московською, італійською, французькою, німецькою, татарською. І, звичайно, як кожна культурна людина того часу – латинською. Звісно, і шведський король, як людина освічена, володів цією мовою, Нею і спілкувалися. Ні воляп'юку, ні есперанто ще не було, і англійську ніхто не вважав мовою номер один. І тут виринає думка, за яку мене, напевне, вважатимуть, щонайменше, людиною минулого, а може й диваком. Бо то ж, мовляв, *мертва мова*. Я був щасливий товаришуючи з особами, дещо старшими за мене, які мали завершено класичну гімназійну освіту, обов'язкову, до речі, для вступу на гуманітарні факультети університету. Ото ж, на ювілейній академії відомого українського історика Ярослава Дашкевича науковець Роман Крип'якевич виголосив промову латинською мовою, без папірця-шпаргалки, завважте! У XVII - XVIII ст. латинською мовою писали свої твори Френсіс Бекон, Севастіян Кльонович, Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Ісаак Ньютон, Готфрід Ляйбніц; українські вчені: Юрій Дрогобич, Павло Русин із Коросна, Станіслав Оріховський - Роксолан, Теофан Прокопович (1681 - 1736), Григорій Сковорода (1722 - 1794) та інші [2, 3, 17]. А ще латинською мовою написана конституція Пилипа Орлика. І нині в кожен європейську мову вплетені латинські слова і ми вважаємо їх питомими. На окрему увагу заслуговує медична (винятком є польська мова), зоологічна чи ботанічна термінологія. Латина живе і в назвах рослин, тварин, мінералів, хімічних речовин, в афоризмах і прислів'ях. І в XXI столітті латинська мова - це своєрідний будівельний матеріал, з якого формуються нові терміни в будь-якій галузі науки. Більше, міжнародними кодексами номенклатур закріплено статус єдиної професійної мови біологічних дисциплін саме за латиною. І це не є лише даниною науковій традиції, латинські біологічні терміни не змішуються із загальноживаною лексикою національних мов, що

забезпечує їх ізольованість та однозначність [1, 2, 3,8]. Величезна кількість латинізмів наявна в лексиці всіх європейських мов. Чимало слів латинського походження увійшли в українську мову без істотних змін звучання і значення [8]. Ось деякі: *авіація, аграрний, алібі, авдиторія, ангіна, альма-матер, альтернатива, амбіція, аспірин, апеляція, асоціація, бісквіт, валентність, варіант, вентиляція, вердикт, віварій, вірус, генерація, гонорар, трація, гуманізм, гуманітарний, дебет, дегустація, декан, демонстрація, декламація, декларація, демагог, дивізія, диктатура, дисципліна, домінація, документ, ілюстрація* та ін. [9, 10, 25, 29].

Розвиткові та поширенню латинської мови сприяють різноманітні друковані видання країн світу, зокрема голландський філологічний журнал «*Mnemosyne*», що донедавна друкувався латинською мовою (тепер і німецькою, англійською, французькою та італійською). Також для поширення латини Комітетом сприяння класичної філології в колишніх країнах соціалізму видається збірник «*Eirene*» (Прага) [9, 10,17]. Чимало журналів, як, наприклад, варшавський «*Meander*», публікуючи основний текст польською мовою, супроводжують його латинськомовними резюме. Оксфордський науково-популярний журнал «*Greece and Roma*», що видається англійською мовою, майже в кожному номері надає місце для публікацій віршів, а також розважальних матеріалів (до прикладу, кросвордів) латинською мовою. Нарешті, латинською мовою видаються журнали, спеціально присвячені живій латині: «*Latinitas*» (Ватикан), «*Palaestra Latina*» (Барселона), «*Vox Latina*», «*Vita Latina*» (Авіньйон), «*Orbis Latinum*» (Аргентина). У цих виданнях систематично публікуються результати роботи з поширення новолатинської лексики, що ведеться в різних країнах світу. Зібрання цих матеріалів у вигляді фундаментального словника - одне з найважливіших завдань програми діяльності Міжнародної академії сприяння латинської освіченості [9, 17]. Не можна не згадати, також і про книги новолатинської поезії останніх десятиліть видатних латинських поетів сучасності таких, як Уго Енріко Паолі (Флоренція, 1961) та Германа Веллера (Тюбінген, 1946), збірник «*Viva Camena*», що містить зразки творчості п'ятдесяти авторів з сімнадцяти країн (Цюрих, 1961) [38], збірник «*Carmina latina recentiora*» (Лейхлінген, 1974). Стислий огляд латинської мови як міжнародної мови науки та культури уможлиблює вести мову про її здатність жити і розвиватися в цій функції відповідно до потреб нашого часу. На зпитан-

ня про те, чи можемо ми вважати латинь мертвою мовою, польський письменник Юліан Тувім відповів так: «Яка ж це мертва мова, якщо, не в'янучи, вона пережила тисячоліття» [29]. Бо мертва мова - це не та, яка не має носіїв. Мертва мова - це та, яка більше не створює нових слів. Латинь продовжує жити не тільки в термінах, але і в численних крилатих висловах, афоризмах, прислів'ях. Їх фіксуємо в працях науковців, творах письменників, промовах ораторів, пересічних людей. Численні латинські прислів'я, афоризми та терміни увійшли у вжиток у сучасних мовах у вигляді кальок або прямих запозичень із збереженням латинської графіки. В останні роки в країнах Західної Європи і Південної Америки виник рух за відродження використання латинської мови як міжнародної мови науки. Відбулося кілька конгресів створеної для цієї мети міжнародної організації, виходить спеціальний журнал. То чому ж не використати цю досконалу мову як мову міжнародного наукового спілкування?

Проте вже в незалежній Україні ХХІ століття, де українська мова мала б посісти домінуюче місце, тепер (окрім російської) англійська мова претендує на роль суперстрату, зокрема - в медіа, науці, політиці, рекламі, торгівлі тощо. Мережі рясніють мішаниною *common understanding*, з нашою солов'їною. І голоси тих, що іще не втомилися боротися за рідну мову, все тихіше звучать на тлі чужоземних модних запозичень. За що ж ви боролися і поклали на жертovníк свою кар'єру, волю, а, часто, й життя Миколо Хвильовий, Борисе Антоненку-Давидовичу, десятки, якщо не сотні інших українців? І знову у барвистий килим нашої мови вплітаються чужомовні нитки, тож чуємо і читаємо: *контент* (замість «зміст»), *детекція* («викриття»), *інвазія* («навала», «вторгнення»), «хаб» (спотворене росіянами слово «габ», що означає «осередок»). Крамниці стали «шопами», голярні чи перукарні «барбер-шопами», крамниці самообслуговування – «маркетами» (українською «ринок», «базар»). Якщо йдеться про англійськомовні назви, транслітеровані кирилицею, то вони часто подаються в російськомовній транскрипції, отже відчувається вплив російськомовних викладачів англійської мови. Відомо ж бо, що в російській мові немає літери, адекватної англійській «h», то ж вони замість неї пишуть і вимовляють «х» («хостел», «хот дог», «Холмс»), або ж вилучають її геть («іпотекка», «іподром», «іпохондрія», замість - «іпотекка», «іподром», «гі-

похондрія). Але ж українська мова має і «г» і «ґ», тож володіє значно кращими можливостями для передавання чужоземних термінів.

І, нарешті, **про українську мову в наукових виданнях**. Відомо, що в багатьох журалах, які друкувалися в підсоветській Україні лише обкладинка була українською, а зміст – переважно російським. Це – «чтобы всем было понятно». Нині маємо подібну, якщо не аналогічну, ситуацію. Все більше наукових видань публікується англійською, *common understanding language to make it clear to everyone*. Звісно, *everyone*, крім українця, який, можливо, володіє кількома мовами, але ще недостатньо володіє англійською, то ж не є «smart» (розумним). Саме так, «смартами» в наш час називають тих, хто володіє англійською мовою, навіть якщо вони не володіють рідною мовою, або ж знають її на рівні піджину чи суржика. Наші сусіди, поляки, меншою мірою хворіють на *мовний сервілізм і мало переймаються тим, що їхня мова - не common understanding*. Хоча польська термінологія, зокрема медична, меншою мірою базується на латино- та грекопохідних термінах, тому не обізаному з польською мовою важко зрозуміти, що «oskrzela» -це бронхи, а «tętnica» - артерія. Є словники, є доволі адекватні інтернет-перекладачі. А ще є **національна гордість і бажання розвивати рідну мову в усіх галузях науки і техніки**. До слова, таке завдання ставили перед собою засновники «Просвіти», «НТШ» ще за панування окупаційних режимів, таке завдання ставили і ті, хто відроджував ці організації у 80-90-і роки минулого століття.

Висновки. В Україні постійно відбувається конкуренція з-поміж українською мовою і чужомовними впливами, які намагаються посісти місце мовного суперстрату й усунути українську мову на позицію субстрату. Суперстратні нашарування зникнуть, коли мовний суперстрат (польський, російський) перестане бути суперстратом, а колишній субстрат (український) набуде престижу і буде домінувати в пресі, інших медіа, в органах влади, в освіті, тобто українська мова стане суперстратом. **Будь-який суржик в Україні є вкрай шкідливим явищем**. Як українсько-російський, так і українсько-англійський суржик є паразитом і свідчить про здеградований та збіднений світ його носія, про вбогість його мислення. **Мовні впливи не можуть домінувати над державною мовою нації**; вони мають контролюватися на рівні держави та її регіонального представництва. Тенденція до заміни колишнього російського суперстрату на новий, англійський, призводить до продовження чужомов-

ного домінування, формування нового суржика, який з часом може стати креольською мовою. Англійська мова повинна посісти своє місце в сфері міжнаціональних стосунків, проте не повинна конкурувати з українською. Не можна допустити домінування англомовних публікацій в науці і техніці, потрібно **надати перевагу виданням державною мовою**. Працівники радіо і телебачення повинні проходити перевірку на знання української мови і час від часу удосконалювати свої знання та навички з літературної української мови та української граматики. Починаючи з дитячого садочка діти мають вчитися правильно розмовляти українською мовою. Для цього персонал у закладі мусить бути українськомовним. Це ж стосується і шкіл. Титулом «смарта» (чому не «розумника», «кмітливця»?) в Україні варто обдаровувати тих, хто, передусім, **досконало знає українську мову**. Чужоземна мова, навіть коли вона common understanding, завжди повинна бути на другому місці. Педагогічні працівники школи і вишів повинні постійно удосконалювати володіння української мови.

Література

1. Беляєва О.М. Латинська мова та європейська наука (діахронний аспект). Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2010. С. 41–45.
2. Боровський Я. М. Латинська мова як міжнародна мова науки (до історії науки) / Я. М. Боровський. Проблеми міжнародної допоміжної мови. Київ, 1991. С. 70–76.
3. Боровський Я. М. Латинська мова як міжнародна мова науки (до історії науки). *Мовознавство*. 1994. №5. С. 3-18.
4. Ворф Бенджамін Лі. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BD_%D0%9B%D1%96_%D0%92%D0%BE%D1%80%D1%84
5. Гарбек Д. Звідки в англійській мові такий безлад. Published 10.06.2015/ Available at. URL: <https://www.google.com.ua/search?BBC+Culture>
6. Глазова О. П. Жаргон і сленг: як ставитись до них словеснику. *Методичні діалоги*. 2003. № 9 С. 37-42.
7. Жаботинський В. Є. Жаботинський про українську мову. Інтернет-ресурс. Опубліковано 21.10.2023. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-sionist-zhabotynsky/31098292.html>.

8. Жук О.Г. Латинська мова як міжнародна мова науки. Матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції студентів *Ad linguas et culturas per cognitionem (до мов і культур через пізнання)* 18 квітня 2019 року. Біла Церква, 2019. С. 5-7.

9. Копилова Л. А., Литовська О.В. Латинська мова в медіа-просторі та повсякденні. Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації. URL: <https://periodicals.karazin.ua/sc/issue/view/1040>.

10. Маадла Ю. Й. Про сучасні спроби «оживлення» латини як мови міжнародного спілкування / Ю. Й. Маадла. *Interlinguistica Tartuensis*. 1984. №3. С. 58 – 72.

11. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. Київ. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 202 с.

12. Мотрук В. Міжнародна наукова мова в історичному розгляді. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Серія: Філологія. № 1(35). С. 29-35.

13. Процюк А. Чому домінування англійської мови погане для світу. Англійська мова - мова міжетнічного спілкування чи світовий хуліган? Опубліковано 30 листопада 2018. URL: <https://tokar.ua/read/29244/chomu-dominuvannia-anhliyskoj-movy-po/>

14. Сербенська О. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: [навч. посіб.]. Львів: Світ, 1994. 152 с.

15. Сидоренко С., Довбня Т. Формування піджинів і креолів як соціолінгвістичний процес. Інтернет-ресурс. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream.pdf>

16. Халупа І. («30 хвилин у різних вимірах»: Суржик. Радіо «Свобода». Аудіозапис програми в двох частинах: 04 червня 2005, 21:17. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/931174.html>

17. Шевченко Л. Латинська мова в інтелектуальному житті європейців ХХ-ХХІ ст. *Studia polsko-ukraińskie*. URL: <https://www.researchgate.net/publication/371595668>.

18. Benne С., Müller E. (Hrsg.) Ohnmacht des Subjekts. Macht der Persönlichkeit. Schwabe Verlag. URL: <https://static.hum.uchicago.edu/philosophy/>.pdf

19. Hoffmann E. Zagubione w przekładzie. URL: <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/76190/zagubione-w-przekladzie>

20. Couturat L. Die international Hilfssprache. Berlin. Möller und Borel.1904.
URL:https://www.google.com.ua/books/edition/Language_as_a_Scientific_Tool/WDFCwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=ludwig+lazar+zamenhof&pg=PA192&printsec=frontcover
21. Crystal David. English as a global language / David Crystal. Cambridge University Press. 148 p.
22. Київський суржик. Мала енциклопедія київської старовини. Київ. Павлим, 2005. URL:
<https://www.facebook.com/kiev.klab/photos/a.811901695505484/1009609985734653/?type=3>
23. Койне, піджини, креольські мови, таємні мови. Вступ до мовознавства. URL:
https://vuzlit.com/891333/koyne_pidzhini_kreolski_movi_tayemni_movi
24. Кузьміна К.А. Деякі роздуми стосовно явища змішаної мови. *Studia Linguistica*. URL: <http://studia-linguistica.knu.ua/kuzmina-k-a-dejaki-rozdumi-stosovno-javishha-zmishanoi-movi/>
25. Latina recentiora hic lege: Poetaster Latinus.Studium Angelopolitanum. URL:
https://www.facebook.com/studium.angelopolitanum/posts/1949961858404681/?locale=ar_AR
https://www.facebook.com/studium.angelopolitanum/posts/1949961858404681/?locale=ar_AR
26. Leland C.G. Pidgin-English Sing-Song. -London: Kegan Paul Trench Trubner, 1900: 139 p.
27. McWhorter J. Pidgins and Creoles. URL:
<https://oxfordre.com/linguistics/display/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-261?p=emailAIf253RbJc>
28. Mikanowski J. Behemoth, bully, thief: how the English is taking over the planet. URL:
<https://linguisticus.wordpress.com/2018/09/27/behemoth-bully-thief-how-the-english-language-is-taking-over-the-planet/>
29. Mikołajczak A.W.: Łacina w kulturze polskiej. In *Ab ovo usque ad mala*. Prace Językoznawcze. Wydawnictwo Dolnośląskie.Wrocław, 1998. S. 143-145/
30. Mufwene S.S. Pidgin and creole languages. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Wright J.D. (editor-in-chief), 2nd edition, Vol 18. Oxford: Elsevier: 2015, P. 133–145. URL:

<https://ia800307.us.archive.org/25/items/pidginenglishsin00lelaiala/pidginenglishsin00lelaiala.pdf>

31. Paoli U.E. *Vita Romana. Usi, costume, institutioni, tradizioni.* Mondadori Florence, 1961: 322 p.

32. Resolution Meeting Within the Counsel on the European Dimension in Education (24 May 1988). *ATEE News*, 1992/1993, 28/39. C. 31–32.

33. Robins H. R., Crystal D. (Kuiper K. revised and updated) *Pidgins and creoles*/ URL: <https://www.britannica.com/topic/pidgin>

34 Rother W- IV. Die Wahrheit der Gewissheit seiner Selbständigkeit und Unselbständigkeit des Selbstbewusstseins; Herrschaft und Knechtschaft – In «Vorlesung über Hegels Phänomenologie des Geistes». *Conexus*. 2020, P. 55-64.

35. Sapir, Edward ([1927] 2008) *Language as a Form of Human Behaviour* [In:] Pierre Swiggers, Philip Sapir, Zellig S. Harris, John Lyons, Stanley Newman (eds.) *The Collected Works of Edward Sapir*. New York: Mouton de Gruyter.

36. Schleyer J.M. *Volapük: An Easy Method of Acquiring the Universal Language; Constructed by Johann Martin Schleyer, Prepared for the English-Speaking Public on the Basis of Alfred Kirchhoff's Hilfsbuch (Reprint)* . Ed. *Forgotten Books* 2018: 142 p.

37. *Trenite Gerard Nolst - The Chaos (1922)* URL: <https://lingualeo.com/uk/jungle/gerard-nolst-trenite-the-chaos-1922-325615>

38. *Viva Camena. 50 poetae viventes e 17 nationibus hoc libro Camenae serviunt.* URL: https://la.wikipedia.org/wiki/Viva_Camena

39. *Weller Hermann. Wskspedia.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hermann_Weller

40. Wierzbicka A. *Imprisoned in English: The Hazards of English as a Default Language* USA-20146:287 p. URL: <https://ebin.pub/the-collected-works-of-edward-sapir-volume-i-general-linguistics-9783110198867-9783110195194.html>

41. Wild D. *Europa Patria / D. Wild.* – *Der Spiegel*, 1992. – P. 44.

42. *Zamenhof L. L. Fondamnto de Esperanto/ Hachette et cie.* Harward Un-ty: 178 p. URL: https://eo.wikisource.org/wiki/A%C5%ADtoro:L._Zamenhof

ОСВІТА

УДК 37

Ганна Онкович

*Доктор педагогічних наук, професор, Київ
член Донецького відділення НТШ*

ПРОФЕСОРСЬКІ ЧИТАННЯ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ НА КІНБУРНІ

Село Покровка, що на Кінбурнській косі, тричі (2019, 2020, 2021) приймало поважних гостей з усієї України на авторському культурно-освітньому проекті професора Ганни Онкович. Тут традиційно відбувалися заняття в «Школі медіаосвіти на Кінбурні». Поступово заняття у Школі перетворилися на професорські читання в сільській школі які щороку ставали все цікавішими. У читаннях брали участь не лише професори, науковці, письменники, педагоги вищої школи, а й учні місцевих шкіл.

З історії Покровської загальноосвітньої школи

Покровська загальноосвітня школа I ступеня Очаківської районної ради Миколаївської області розташована на Кінбурнському півострові, який омивається Дніпро-Бузьким лиманом, Чорним морем і Ягорлицькою затокою. Діти дістаються на уроки до Покровської школи з сусідніх сіл

Ковалівка, Покровські хутори, Римби на шкільному автобусі, подарованому дітям одним із заможних кінбурнських дачників.

Педагогічний колектив української школи дбає про те, щоб діти мали належний рівень знань, педагоги постійно підвищують кваліфікацію. За традицією останніх десятиліть, вчительський колектив очолює місцевий педагог **Олена Леонідівна Васильєва**.

Педагоги співпрацюють із дослідниками заповідника, розташованого на території півострова. Влітку їх консультують київські науковці, котрі приїжджають до Школи медіаосвіти на Кінбурні.

Перші Професорські читання

Влітку 2019 року в школі для вчителів, місцян і відпочивальників відбулися перші Професорські читання, в яких взяли участь професори **Анатолій Михайлик** з Миколаєва, **Володимир Білецький** з Харкова, **Ганна Онкович** з Києва, кандидати наук, доценти **Наталя Духаніна** і **Артем Онкович** із Києва, науковець **Юрій Масловський** з Харкова.

...Того літа дослідник і педагог-новатор з Києва **Ірина Стеценко** приїхати на Кінбурн не змогла – готувала навчальні посібники з нових шкільних курсів. Але приїхав доктор технічних наук, професор **Володимир Білецький**. Кількаденне спілкування з ним на «базі» призвело до думки –

можна йти до шкільних педагогів на Кінбурні. Переговорили з професором Михайликом, який багато років працює на своїй кінбурнській дачі, зустрілись з директоркою Покровської школи **Оленою Васильєвою**... І в узгоджений день пішли до школи. До нас долучилися доценти **Н.М.Духаніна**, **А.Д.Онович**, викладачка і поетеса **М.М.Черненко**... Дізнавшись про ідею «Професорських читань на Кінбурні, приїхали миколаївські письменники **Гади́на Запорожченко** і **Віра Марущак**...

Проте Кінбурн – дивовижний. Тут завжди нуртує творче життя. Крім місцевих педагогів у нас були пропозиції до педагогів-новаторів **Оксани-Єви Денисенко** з Миколаєва і **Ніни Уколової**, біженки з м.Шахтарська, що на Донеччині, вчителька української мови та літератури.

Двері школи були відриті для всіх і до нашого гурту приєднались відпочивальник з Харкова кандидат наук **Юрій Масловський** та викладач факультету журналістики з Києва **Олександр Сапри-**

кін. От такий склад учасників перших Професорських читань на Кінбурні.

Про місцеву школу, її життя, успіхи та проблеми розповіла **Олена Леонідівна Васильєва**. Зокрема, як школа боролася за статус «середньої загальноосвітньої». Але... перемогти бюрократів не змогла. Не вистачило одного учня – і школа стала «початковою».

Професор **В.С. Білецький** розповів про Вікіпедію, зокрема її україномовний сектор, де він на той час вже створив близько 20 тис статей і зробив понад 90 тис. редагувань. Ініціатор створення і науковий

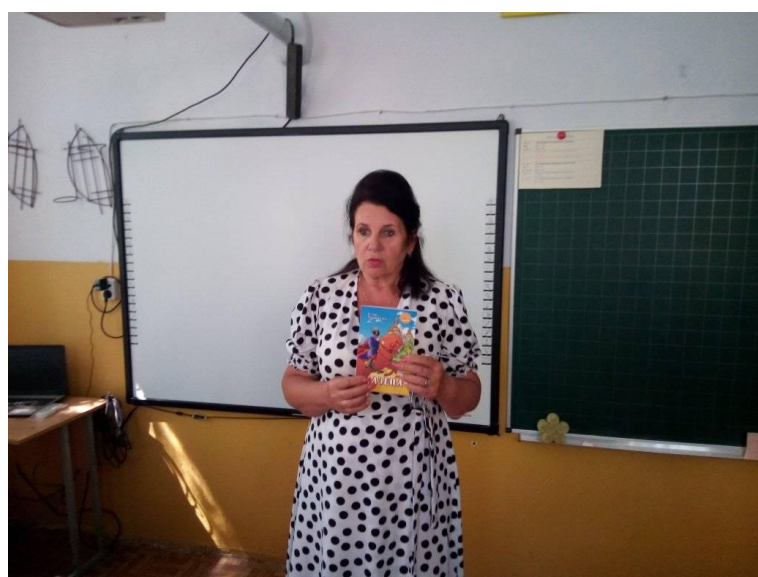

редактор Української гірничої Енциклопедії, ряду фахових Словників, зокрема, з петрографії, мінералогії, техногенної безпеки та екології. Вища технічна освіта суттєво збагачена його навальною літературою – у галузі гірництва це 50 книг, нафтогазової інженерії 25 книг – підручники, посібники, словники, енциклопедія. Мовлене він ілюстрував на екрані...

Професор з Миколаєва **А.Г.Михайлик** розвиває тему «Людина і природа на прикладі Кінбурнської коси. Він тут в літній час мешкає вже понад 30 років. Його пам'ять і записи зберегли спогади про багатьох місцян з Покровки.

Професор **Г.В. Онкович** розповідала про сучасні медіа-освітні технології – їх наукову і прикладну складову, впровадження в Україні і за кордоном.

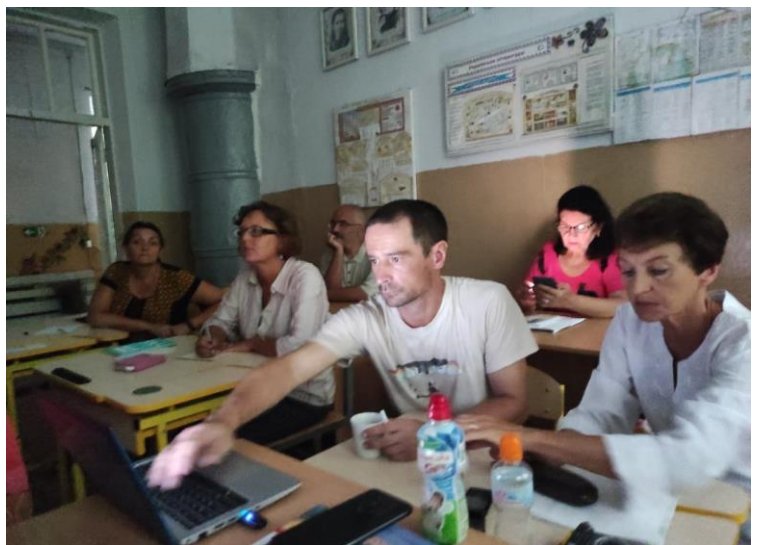
Педагог з Миколаєва **Галина Запорожченко**, яка саме тоді пробувала себе у поезії, написала поему «Мазепа», про яку захоплено

розповідала присутнім, читала окремі розділи. На наступних Професорських читаннях вона представляла поезію про Пилипа Орлика. **Галина Запорожченко** завідує Центром «Освіта Миколаївщини» і обласному інституті післядипломної педагогічної освіти.

Віра Марущак, яка очолює письменницьку організацію Миколаївської області на зустрічі з крайнами вона розказала чим займаються літератори Миколаївщини і які твори пише вона особисто.

Досвідом роботи у вищих навчальних закладах поділилися київські доценти **Наталя Духаніна**, **Артем Онович**, викладач **Олександр Саприкін** і науковець **Юрій Масловський** з Харкова. Закінчилися читання-2019 співом – українську народну пісню чудово виконали **Наталія Власюк** з Львівщини разом з онукою **Євою**.

Другі Професорські читання

Наступного літа ми всі з'їжджалися на Кінбурн з питанням – чи будуть Професорські читання-2020? І вони пройшли не менш цікаво! У других Професорських читаннях у сільській школі на Кінбурні взяли участь професори **Анатолій Михайлик** з Миколаєва,

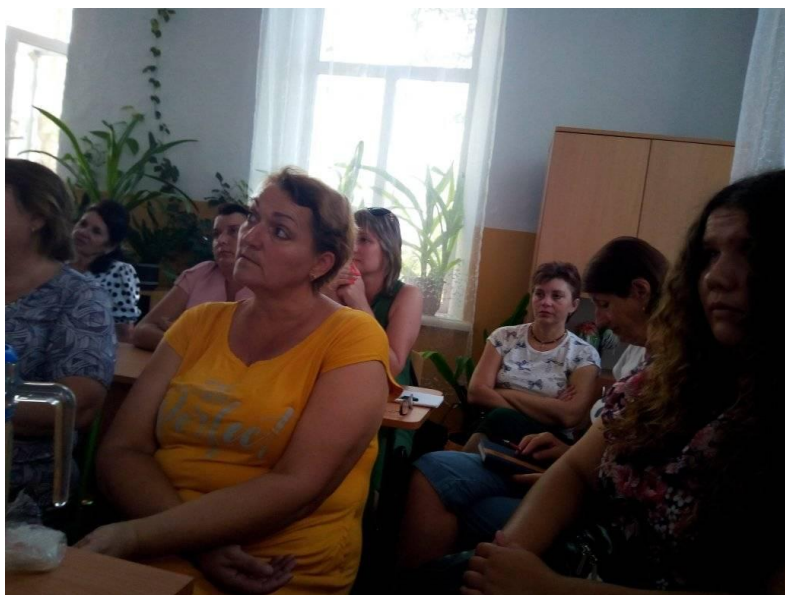
Ганна Онкович і Любов Найдьонова з Києва, письменниці **Галина Запорожченко, Віра Марущак, Маргарита Черненко**, педагог-краєзнавець з Кінбурна **Л.П.Твердовська**, біженка з Донеччини вчителька **Н.О.Уколова**, дослідник преси **О.Саприкін**, медіапедагоги **Оксана Денисенко** з Миколаєва і **Оксана Данилова** з Києва, вчителі Васильківської та Покровської шкіл на Кінбурні на чолі з директорками закладів **О.Л.Васильєвої** (с.Покровка) і **О.О.Агафонові** (с. Василівка).

Члени Миколаївської письменницької організації (голова **Віра Марущак**) означили літературознавчі теми: викладання літератури в школі, активізація навчального процесу, логічні акценти сучасного навчання в Україні. Зокрема говорили про роль літератури у патріотичному вихованні молоді.

Віра Марущак розповіла про Миколаївську обласну письменницьку організацію та найбільш помітні авторські видання. Учасникам було запропоновано мінівиставку найновіших миколаївських книжкових видань.

Цікавим був виступ миколаївської письменниці **Галини Запорожченко**. Вона захопила аудиторію читанням своїх патріотичних поем «Мазепа» та «Дума про Пилипа Орлика».

Її виступ викликав чимало питань, на які письменниця охоче відповідала.

Наталія Флегонтова, кандидат педагогічних наук, доцент з Києва. Її дослідницький інтерес – особливості викладання української мови у вищій школі – за професійним спрямуванням і української як іноземної. Вона підхопила літературознавче спрямування професорських читань і з великим захопленням розповіла про любов і повагу студентів-іноземців до творчості українського поета-пророка – великого Кобзаря. Студенти з Японії, Китаю, Ірану, Арабських Еміратів на міжнародному конкурсі читали «Заповіт» Шевченка 13 мовами світу. Таким чином «закута в кайдани» українська мова набуває соціалізації, поширення у світі.

Цю тезу підтримала **Світлана Робулець**, вчителька музики з Очакова, авторка програм для музичних шкіл, культуролог, яка веде розмову з оточуючим світом не лише словом, а й, за її словами, міжнародною мовою – мовою музики.

Учасники читань змогли і поспілкуватися один з одним у жвавій та безпосередній бесіді. Обмінятися книжками. А школа отримала подарунки – підручники з географії від самих авторів.

Захоплюючим був і третій день. Кінбурнський краєзнавець **Любов Твердовська**, автор книжок про Кінбурн, разом зі своїми вихованцями провела екскурсію для учасників Професорських читань берегом Дніпро-Бузького лиману.

Треті Професорські читання

Треті Професорські читання в сільській школі на Кінбурні (серпень 2021 р.) тривали три дні. В програмі читань – зустріч науковців із учнями шкіл Кінбурнського півострова, День науково-пізнавальних і літературних читань, екскурсія для учасників читань берегом Дніпро-Бузького лиману, презентація нової навчальної літератури від авторів.

У рамках третіх Професорських читань відбулися заняття в школі медіаосвіти, присвячені 30-річчю Незалежності України. У читаннях взяли участь не лише професори, науковці, письменники, педагоги вищої школи, а й учні місцевих шкіл. Робота тривала протягом трьох днів у оф-лайн і он-лайн режимах.

Сергій Міхелі, професор кафедри географії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор географічних наук, член Українського географічного товариства, автор шкільних і вузівських підручників із географії, та **Валентина Бойко**, членкиня Українського географічного товариства та Національної спілки журналістів, авторка шкільних підручників і посібників із географії зустрілися з членами шкільного гуртка «Історичне краєзнавство».

Наступного дня, незважаючи на грозу, холодний дощ та зникнення мобільного зв'язку, інтернету та бездоріжжя і штормове попередження, учасники читань зустрілися у Покровській школі, де їх радо привітала директорка навчального закладу **Олена Васильєва**.

Члени Миколаївської письменницької організації означили літературознавчі теми: викладання літератури в школі, активізація навчального процесу, логічні акценти сучасного навчання в Україні. Зокрема говорили про роль літератури у патріотичному вихованні молоді. **Віра Марущак** розповіла про обласну письменницьку організацію та найбільш помітні авторські видання. Учасникам було запропоновано мінівиставку найновіших миколаївських книжкових видань.

Цікавим був виступ миколаївської письменниці **Галини Запорожченко**. Вона захопила аудиторію читанням своїх патріотичних поем «Мазепа» та «Дума про Пилипа Орлика». Її виступ викликав чимало питань, на які письменниця охоче відповідала.

Про вагомість Слова говорила і кандидат філологічних наук, поетеса і прозаїк, нині – доцент кафедри філології Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого **Маргарита Черненко**. Науковець захистила кандидатську дисертацію з теми «Лірика Арсенія Тарковського». То ж не дивно, що присутні почули розповідь про поета, уродженця українського степу. З цікавістю слухали присутні відверту поезію Маргарити Черненко. За її творами в деяких київських театрах поставлено вистави.

Наталія Флегонтова, кан-

дидат педагогічних наук, доцент з Києва розповіла про сучасні особливості викладання української мови у вищій школі – за професійним спрямуванням і української як іноземної.

Відбулася екскурсія для учасників Професорських читань по Кінбурну, яку провела краєзнавець **Любов Твердовська**.

Директорки Покровської школи **Олена Леонідівна Васильєва** і Василівської **Олена Олександрівна Агафонова** розказали про освітній процес в школах на Кінбурні.

Про участь у наукових проектах розкажуть учні Василівської школи **Єгор Стафикопуло** і **Кирило Калина** (доповідь "Пелікан рожевий – візитна картка Кінбурну") – керівник **Олена Олександрівна Агафонова**, секція "Географія", вчителька **Л.П.Твердовська** (секція «Краєзнавство»). **Кирило Калина** (7 клас) виступав на Всеукраїнських конференціях від Миколаївської та Донецької (Краматорськ) – секція "Географія". Власні дослідження, пов'язані з кінбурнською сіллю, представляють учні Василівської школи.

Координаторка всеукраїнських та міжнародних молодіжних громадських ініціатив, вчителька географії ліцею №144 ім. Г. Ващенка (м. Київ) **Оксана Данилова** розказала про ідею, "народжену" і впроваджену після минулорічних професорських читань – проект «Від степу до степу», який розробляється спільно з казахстанськими педагогами і учнями. А перед тим Оксана розповідала про те, як водночас з кількома зарубіжними школярами оригінально відзначали день народження Лесі Українки. Ліцеїсти з Києва вибирали з різних джерел рецепти їжі, яку полюбили в родині Носачів.

Спеціалісти з медіаосвіти акцентували увагу на конкретних напрямках медіанавчання, в тому числі, – найсучасніших технологіях і методиках, які виявилися маленькими відкриттями для учасників зустрічі. Саме цей напрямок почав бурхливо розвиватися у наш час – час новітніх технологій. Тому присутні уважно вслуховувалися у слова заступника директора з наукової роботи, завідувача лабораторії масової комунікації та медіаосвіти, доктора психологічних наук, професора **Любові Найдьонові** з Києва, науковця **Олександра Саприкіна** та вчительки географії **Оксани Данилової**, викладача Миколаївського муніципального колегіуму ім. Володимира Чайки Миколаївської міської ради **Оксани Денисенко**.

«Школа медіаосвіти на Кінбурні» опікується Покровською загальноосвітньою школою I ст. Тут проведені тренінги та майстер-класи для вчителів півострова із впровадження новітніх технологій STEM-освіти, консультації з блоково-тематичного планування на-

вчальних тижнів. Місцеві педагоги мають новітні розробки учасників реально-віртуальної Школи медіаосвіти на Кінбурні. Уже складалася особлива методика викладання окремих предметів і дисциплін на Кінбурнській косі, як і в усій Україні.

Дебютантами

"Професорських читань у сільській школі на Кінбурні" мали стати **Василь ЗЕЛІНСЬКИЙ**, дослідник історії Кінбурнської фортеці, автор книги «Кінбурнська фортеця», **Ігор МАРЧЕНКО** краєзнавець з Очакова. Тема "Кінбурн". Він – найбільший колекціонер старовинних книг, газет, літографій, збирає те, що стосується Очакова і Кінбурну.

В його колекції – медіа продукція від середини 19-го століття. Він автор багатьох публікацій, часто організовує виставки. Погода внесла свої корективи. Потік води з неба перекрив дороги. Учасникам Професорських читань допомогли дістатися до школи господі баз відпочинку – виділили свої машини-всюдиходи.

Учасники «Професорських читань на Кінбурні» висловили думку про можливість проведення подібних конференцій в інших регіонах України.

* * *

Ми розказали про кілька епізодів наших Професорських читань в сільській школі на Кінбурні. Ми мали там зустрічатися щодня, ділитися досвідом, ширити коло друзів, однодумців...

Наступного літа в Покровці і Василівці були загарбники. Зв'язок перервався. Ворог розбомбив хату директора школи Олени Леонідівни – вони мали вночі виїжджати на підконтрольну Україні територію, де не було ворогів. Орки забрали всі телефони і смартфони. Замінували села... Місцевим, котрі не виїхали, заборонено ходити селом.

Ми чекаємо Перемоги і звільнення заповідної зони від дарунків «рускага міра»...

Україна переможе! От тільки б швидше...

УДК 669.296

*Леонід Шпильовий, к.т.н., ТОВ «Азов–Мінералтехніка»
Володимир Білецький, д.т.н., проф., НТУ «ХПІ»
Костянтин Шпильовий, інж., ТОВ «Азов–Мінералтехніка»*

ОТРИМАННЯ МЕТАЛІВ ВИСОКОЇ ЧИСТОТИ

В статті досліджується історія застосування в світовій та вітчизняній промисловості йодидного методу для отримання чистих металів, необхідних для атомної енергетики та нових областей науки і техніки. Описано суть технології, конструкція установки та режимні параметри її роботи.

Ключові слова: метали високої чистоти, цирконій, гафній, титан, йодидне рафінування, Донецький хіміко–металургійний завод, атомна енергетика.

OBTAINING HIGH PURITY METALS

The article examines the history of the use of the iodide method in world and domestic industry to obtain pure metals necessary for atomic energy and new areas of science and technology. The essence of the technology, the design of the installation and the mode parameters of its operation are described.

Keywords: high-purity metals, zirconium, hafnium, titanium, iodide refining, Donetsk chemical and metallurgical plant, nuclear power.

Проблема отримання металів високої чистоти набула особливого значення в зв'язку з розвитком атомної енергетики, розробкою тугоплавких та прецизійних сплавів, надпровідних матеріалів зі спеціальними властивостями.

Отримання цирконію і гафнію високого ступеня чистоти є важким завданням внаслідок хімічної активності цих елементів, що обмежує можливості застосування рафінувальної плавки цирконію і гафнію, оскільки для досягнення очищення при плавці необхідний глибокий вакуум: залишковий тиск має бути нижчим 133×10^{-7} Па [1]. Але комплекс властивостей цирконію і гафнію та їх йодидів

сприятливий для застосування йодидного рафінування цих металів. Цей перший промисловий метод отримання цирконію і гафнію в пластичному стані зберігає своє значення і сьогодні.

Цирконій та гафній в промислових умовах отримують металотермічним відновленням їх оксидів, хлоридів, флуоридів, флуорцирконатів і флуоргафнатів калію і натрію, а також електролізом розплавів хлоридів та флуоридів лужних металів, і методом термічної дисоціації галоїдів (тетрайодидів цирконію і гафнію).

Відомо кілька методів отримання відносно чистого металевого цирконію, заснованих на процесах відновлення [1]. Щонайменше два з них застосовувалися у першій половині ХХ століття для виробництва цирконію в промислових масштабах. Але відомі методи виробництва дозволяли отримувати метал лише у вигляді порошку. Численні спроби використати порошок для отримання компактного пластичного металу виявилися безуспішними. Інколи в процесі відновлення вдавалося отримати окремі дрібні корольки достатньо пластичного цирконію, але в більшості випадків метал був крихким, непридатним для механічної обробки [2].

Хімічний аналіз показував, що такий метал містив лише незначну кількість домішок. Дослідники спочатку не припускали, що присутність порівняно невеликої кількості оксидів, нітридів чи карбідів викликає таку значну крихкість цирконію.

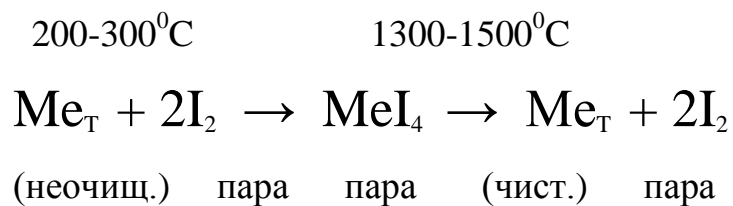
Лише у 1925 році голландський вчений ван Аркель отримав дійсно пластичний компактний метал дуже високої якості, застосувавши для цього метод термічної дисоціації галоїдів [3]. Крупнокристалічний металевий цирконій було отримано при термічному розкладі пари йодиду цирконію на вольфрамівому дроті. Цей метал піддавався холодній обробці і був досить пластичним при кімнатній температурі.

Перші роботи по отриманню металу методом термічної дисоціації галоїдів були виконані на тетрахлориді цирконію [4]. Значним вдосконаленням цього методу було відкриття, що тетрайодид цирконію дисоціює на метал і галоїд значно швидше, ніж інші галоїди. Антон Едуард ван Аркель і Ян Гендрік де Бур були авторами цього вдосконалення [5, 6]. Метод виробництва металів високої чистоти отримав з часом декілька назв: «метод де Бура», «метод ван Аркеля», «метод гарячої нитки», але найчастіше його називають «йодидним методом».

Він полягає в тому, що з елементарного йоду і нерафінованого

металу отримують леткий йодид металу, який при нагріванні розкладається на чистий метал і газоподібний йод. Таким чином, отримують чистий, пластичний, стійкий проти корозії метал у вигляді кристалічних стрижнів, які легко переплавити відомими методами.

Йодидний спосіб рафінування металів є типовим прикладом практичного застосування хімічної транспортної реакції, яку в найпростішій формі можна представити наступним рівнянням [2]:

Умовами реакції є оборотність і наявність градієнту концентрацій реагуючих газів між двома різними за температурою зонами. Це рівняння характеризує хімізм процесу отримання чистого цирконію з неочищеного металу шляхом утворення тетраїодиду цирконію як проміжної стадії процесу. Під час реакції йод безперервно регенерується та взаємодіє з новою порцією неочищеного цирконію.

Тепло необхідне лише для розкладання тетраїодиду цирконію. При температурі 1300 °С розкладання протікає досить швидко. Зворотна реакція, тобто хімічне сполучення пари йоду з металевим цирконієм, відбувається при температурі, нижчій за 200 °С. Ця реакція дозволяє успішно отримувати чистий тетраїодид цирконію, використовуючи в якості вихідного матеріалу неочищений метал. Такий низькоякісний вихідний метал можна отримати шляхом відновлення оксиду цирконію кальцієм в спеціальній апаратурі, яка витримує високі тиск і температуру. Відновлена маса подрібнюється і обробляється соляною кислотою. Отриманий порошок має наступний типовий склад, (%): Zr – 98,3; Ca – 0,02; Fe – 0,008; Al – 0,008; Si – 0,002.

Такий порошок знаходить певне застосування в електронній техніці, але не придатний для виробництва пластичного металу, так як містить близько 1,7 % кисню і азоту (в сумі), присутніх у вигляді оксиду і нітриду, що робить метал крихким [1].

Разом з тим, такі домішки як оксид і нітрид не впливають на чистоту летючого йодиду цирконію, так як залишаються в осаді. Але дуже важливо, щоб металевий порошок не містив значної кіль-

кості таких елементів як титан, залізо, алюміній, бор, кремній, гафній, торій, берилій або фосфор, які, утворюючи летючі йодиди, будуть супроводжувати тетраїодид цирконію і забруднювати готовий продукт.

Цей метод отримання чистих металів є класичним, а терміни «йодидний метал» і «чистий метал» сприймаються як синоніми. Застосування йодидного методу буде успішним, якщо виключити перенесення кисню, азоту, водню і вуглецю із брудного, неочищеного металу в очищений металевий осад.

Йодидний процес в його сучасному вигляді є результатом роботи, розпочатої в кінці 19 століття, по вивченню ниток з тугоплавких металів для електричних ламп розжарення. Ейлсворт в 1896 р. описав метод, за допомогою якого він осаджував цирконій та інші тугоплавкі метали з їх легких галоїдних сполук в присутності газоподібного відновлювача (наприклад, водню) на дроті, що розігрівається електричним струмом [7]. Вайнтрауб в 1912 р. описав «вдосконалений метод і апаратуру» для отримання у чистому вигляді таких елементів, як бор, титан, торій, уран, вольфрам і молибден. Відмінність цього методу від методу Ейлсворта полягала лише в тому, що замість дроту застосовувалася вогнетривка трубка, і метою процесу було отримання чистих металів, а не виробництво ниток розжарення [8].

У 1915 році Ленгмюр оприлюднив роботу по поглинанню залишкових газів в лампах розжарення вольфрамовою ниткою. Подаючи в скляну колбу з гарячою і холодною нитками невелику кількість хлору він, між іншим, виявив, що хлор реагує з холодною ниткою і утворює легкий хлорид, який потім розкладається на гарячій нитці з відкладанням металічного вольфраму і атомарного хлору [9].

Таким чином, гаряча нитка росте за рахунок холодної, яка витрачається під час цього процесу.

Ван Аркель, працюючи на електроламповому заводі фірми «Філіпс» (Нідерланди), у 1923 році використав спостереження Ленгмюра при виготовленні монокристалічних стрижнів чистого вольфраму для рентгенографічного дослідження. Ван Аркель відмовився від газів-відновлювачів, які застосовували Ейлсворт і Вайнтрауб, отримавши можливість позбутися домішок, які вносилися цими газами [10]. В 1925 році ван Аркель і де Бур поширили цю ідею на отримання цирконію та інших металів з їх йодидів [11].

У цій та наступних роботах де Бура і Фаста були закладені основи подальшого розвитку досліджень, які привели до застосування йодидного процесу в промисловості [12].

Протягом 20 років йодидний метод використовувався в масштабі, який лише незначно перевищував лабораторний. В невеликих обсягах цирконій вироблявся фірмою «Філіпс» для застосування в якості газопоглинача, та для вироблення спеціальних деталей електронних ламп. Процес проводили в скляній апаратурі, і діаметр вироблених стрижнів не перевищував 5 мм, а маса – 250 г [2].

До травня 1940 року, коли поставки цирконію зупинилися у зв'язку з окупацією Нідерландів Німеччиною, фірма «Фут мінерал» ввозила кристалічні стрижні цирконію до США. Надалі фірма «Фут» розпочала виробництво кристалічних стрижнів цирконію на своєму заводі в США, а також провела дослідження, які дозволили внести в процес певні поліпшення [13]. Подальшим же своїм розвитком цей процес зобов'язаний роботам лабораторії Фут Мінерал Компані та інституту Беттла (*Battelle Memorial Institute*, штат Огайо, США) [14].

До 1945 року процес ван Аркеля впроваджувався в промисловість досить повільно. Внаслідок високої вартості виробництва застосування цирконію, незважаючи на його виключно високу корозійну стійкість, було обмеженим. Висока вартість металу обмежувала впровадження методу ван Аркеля, а здешевлення цирконію було неможливим без розширення масштабів виробництва. Але несподівано у промисловців виник інтерес до металевого цирконію, як конструкційного матеріалу для ядерних реакторів, що сприяло зняттю цього протиріччя.

Конструкційні матеріали в ядерних реакторах використовують для виготовлення опорних конструкцій, оболонки тепловидільних елементів (ТВЕЛ) для захисту урану від безпосередньої дії води або повітря, створення поверхні теплообміну. Таким матеріалам мають бути притаманні відповідні механічні властивості та корозійна стійкість в теплоносії при високих робочих температурах, а також «прозорість» для нейтронів (легку проникність нейтронів). Останній вимозі серед звичайних конструкційних матеріалів відповідають лише алюміній та магній. Але при високих температурах ці метали не можуть забезпечити необхідну міцність та корозійну стійкість.

Згідно звичайних вимог, реакторний матеріал повинен легко оброблятися, мати високу міцність і пластичність при робочих температурах, та високу стійкість проти термічних напружень. За таких умов лише цирконій та його сплави придатні для використання в якості конструкційного матеріалу ядерного реактора.

Цирконій за своїми властивостями найкраще відповідає всім найважливішим вимогам атомної техніки: висока температура плавлення, відмінний спротив корозії, малий ефективний поперечний переріз поглинання теплових нейтронів. Введення легуючих добавок дозволяє отримати метал з ще кращими механічними характеристиками.

Найбільш цінною властивістю цирконію, завдяки якій він став застосовуватися в реакторах на теплових нейтронах, є його малий переріз поглинання – менше 0,2 барн. Цирконій в цьому випадку має бути виключно чистим по відношенню до домішок елементів з великим перерізом поглинання.

Але цирконієві руди містять звичайно до 3 % гафнію, який має великий переріз поглинання (115 ± 15 барн). Цирконій та гафній дуже подібні за своїми хімічними властивостями і не можуть бути розділені у звичайному процесі відновлення. В цирконії середньої якості поперечний переріз поглинання перевищує 1,0 барн. Тому у виробництві цирконію для атомних реакторів необхідна операція вилучення гафнію до прийнятної вмісту – менше 0,01 % [1].

Ще однією перевагою цирконію є те, що цирконієві руди достатньо розповсюджені у світі, а вартість металу є прийнятною для використання його в таких спеціальних галузях як ядерне реакторобудування.

Можливість використання цирконію в якості конструкційного матеріалу для ядерних реакторів виявилася зимою 1947/1948 рр. в результаті робіт Померанса [15] та інших дослідників [16], які встановили, що попередньо визначене значення перерізу поглинання теплових нейтронів для цирконію виявилось завищеним через присутність в ньому гафнію. Присутність гафнію в рудах цирконію дуже негативно впливає на якість цирконію. Тому за завданням комісії з атомної енергії США (КАЕ, [англ. United States Atomic Energy Commission, AEC](#)) стали досліджуватися методи розділення цих двох елементів.

Першою організацією, яка встановила можливість швидкого застосування цирконію в цій галузі, був Відділ енергетичних реак-

торів КАЕ [14]. Після додаткових досліджень, проведених в 1949 році, які дали позитивні результати, Відділ енергетичних реакторів вибрав цирконій в якості конструкційного матеріалу для реактора на теплових нейтронах для підводного човна (STR). Це рішення дало потужний поштовх розвитку виробництва цирконію.

З'явилася необхідність в розробці ефективного методу відділення гафнію від цирконію в масовому (крупнотонажному) виробництві цирконію високої чистоти. І такий достатньо ефективний спосіб розділення цирконію і гафнію був розроблений до 1950 року хімічною групою Y-12 Відділу енергетичних реакторів КАЕ. Зусиллями цієї групи, Гірничого бюро США та інших установ було отримано 2,7 т листового металу.

В той же час було заплановано розширення заводу Гірничого бюро для виробництва цирконієвої губки; з фірмою «Фут» було підписано контракт на переробку губчатого металу в корозійностійкі кристалічні стрижні йодидного цирконію. Пізніше Відділення атомної енергії фірми «Вестінгауз» (ОАЕВ) побудувало й ввело в дію завод з виробництва йодидного цирконію, який і поставляв більшу частину цирконію для активної зони реактора STR.

Всі металургійні лабораторії, пов'язані з Відділом ядерних реакторів КАЕ, розгорнули дослідження цирконію і його сплавів, технології виробництва та методів аналізу. До червня 1953 року проведені інтенсивні дослідження, які дозволили закінчити спорудження активної зони реактора, що став прототипом реактора для підводного човна. В цьому реакторі використали цирконієвий стрижень фірми «Фут» і ОАЕВ [14].

Зростання інтересу до цирконію призвело до різкого нарощування обсягів його виробництва. Протягом кількох років було досягнуто значного прогресу в подоланні труднощів у виробництві йодидного цирконію.

Поворотним пунктом початку крупного виробництва кристалічних стрижнів цирконію стала заміна скляної реакційної ємності на металеву. Хоча ван Аркель і де Бур згадували у своєму патенті про можливість застосування апарата з хромистої сталі [17], перше повідомлення про фактичне застосування такого апарату зробили 1945 році Олнатт і Шір (фірма «Фут») [18].

Більш детальний опис металевого апарата для отримання йодидного металу зроблений Гонсером (Інститут ім. Беттла) в 1949 році [19]. Апарат дозволяв отримувати стрижні діаметром до 16 мм

та довжиною 610 мм і масою 700–750 г. Такі апарати після певного вдосконалення (зокрема, збільшення висоти реактора) в цьому інституті застосовувалися ще й 1956 року.

Реактор являв собою металеву циліндричну ємність (реторту) із жаростійкого металу, дно якої було наглухо закрите. Зверху ємність закривалася кришкою, яка ущільнювалася за допомогою мідної прокладки. Через спеціальний отвір в кришці в реактор подавався йод із бункера, встановленого на кришці. Ще кілька отворів в кришці були передбачені для під'єднання вакуумного насосу, а також для монтажу спеціальних електродів, до яких підвішувалася нитка з цирконієвого дроту.

Електроди виготовлялися з товстих вольфрамових стрижнів, прикріплених до мідних контактів з ребристим холодильником. Вводи електродів герметизувалися за допомогою тефлонових прокладок, які одночасно виконували роль ізоляції.

Металева нитка з цирконієвого дроту діаметром 3 мм була зігнута у вигляді петлі, кінці якої під'єднувалися до вольфрамових електродів. Загальна довжина нитки – 2,4 м.

Молібденовий екран у вигляді циліндра дещо меншого діаметра, ніж сама реторта, був виготовлений з перфорованого листа і вставлявся всередину реторти; кільцевий простір навколо нього заповнювався цирконієвою стружкою.

Після завантаження реактор, за виключенням кришки, нагрівався в електричній печі опору до температури 600 °С, та під'єднувався до вакуум–насосу для його вакуумування. Така обробка проводиться до повної дегазації реактора з цирконієвою стружкою чи губкою, і може тривати кілька діб. Після закінчення дегазації реактор охолоджується, вакуумний кран перекривається для від'єднання реактора від вакуумного насосу.

Далі в реактор подають йод. Необхідну температуру в реакторі підтримують шляхом зміни напруги, яка підводиться до електродів. Осадження металу на цирконієвому дроті починається при температурі 1100 °С; температуру стрижня, що утворюється, підтримують близькою до 1300 °С. Шляхом вибору величини напруги режим утримують так, щоб сила струму зростала на 10–15А на годину. Процес осадження триває до трьох діб, після чого реактор охолоджують; кришку знімають разом з цирконієм, що осів на дроті, підвішеному до електродів. Стрижень йодидного цирконію отримують у вигляді шпильки довжиною 2,4 м діаметром 16 мм.

Науково–дослідні роботи по створенню технології виробництва пластичного цирконію високої чистоти термічною дисоціацією його тетраїодиду проводилися в Росії (Гиредмет, м. Москва) з 1946 року Ваксом А.Ш. із співробітниками (Пепеляєва Є.А., Ведяшкіна Л.А.) [20].

В 1950 році на дослідному заводі Гиредмет в Підмосков'ї організували випуск дослідних партій цирконієвих стрижнів за технологією, розробленою під керівництвом Пепеляєвої. Але недосконале апаратурне оформлення процесу не дозволяло перейти до промислового виробництва йодидного цирконію.

На початку 1950–х років в СРСР розпочалися широкі дослідження і розробки по використанню атомної енергії в мирних цілях, в першу чергу для виробництва електроенергії. В якості основного напрямку реакторобудування для атомних електростанцій були прийняті реактори на теплових нейтронах. Однією з основних вимог забезпечення ефективної роботи таких реакторів є використання в активній зоні конструкційних матеріалів з мінімальним перерізом захвату теплових нейтронів. Виробництво металевого пластичного цирконію, який найбільш повно відповідав цим вимогам, в Радянському Союзі на той час було відсутнє [20].

Дослідження процесу дисоціації йодиду цирконію і його фізико–хімічних властивостей в лабораторіях *Гиредмет* продовжились.

В серпні 1955 року в Женеві відбулася міжнародна конференція по мирному використанню атомної енергії. Комісією з атомної енергії США для делегацій країн, що приймали участь в цій конференції, були підготовлені книги по проблемах атомної енергетики, серед яких монографія «*The Metallurgy of Zirconium*» під редакцією Б. Ластмена і Ф. Керза молодшого (*B. Lustman, F. Kerze*). Монографія опублікована на англійській мові в 1955 році.

В монографії дуже детально розглянуті найважливіші проблеми виробництва і застосування цирконію, в тому числі особливості чистого цирконію, придатного для використання в якості конструкційного матеріалу для ядерних реакторів. Низка закритих раніше даних по цирконію була розсекречена, та оприлюднена в цій книзі [14]. Делегація СРСР приймала участь в конференції і отримала можливість ознайомитися з найновішими досягненнями в цій галузі. В монографії наведена інформація про апаратурне оформлення процесу в повноті, достатній для його відтворення. Саме з цього часу конструкторські та проектні роботи по створенню промисло-

вого виробництва цирконію ядерної чистоти в СРСР отримали прискорення.

Без сумніву, знайомство з цією інформацією дозволило *Гиредмет* в стислі терміни доопрацювати конструкцію технологічних апаратів, та запроектувати на Донецькому ХМЗ дослідний цех № 2, призначений для промислової перевірки технології хлорування цирконового концентрату, магнійтермічного відновлення тетрахлориду цирконію, *йодидного рафінування*, та вакуумної плавки цирконію.

Вже до кінця 1956 року будівництво дослідного цеху та монтаж технологічного обладнання завершили [21]. Але ввести його в експлуатацію не змогли через конструктивні недоліки окремих апаратів та відсутність деякого серійного спеціального обладнання. Так, на дільниці рафінування було змонтовано два термостати для термічної дисоціації йодидів, але система електроживлення через відсутність спеціального трансформатора ОСЗ–100/0,5 не була готова до експлуатації. На плавильній дільниці плавильна піч до роботи виявилася непідготовленою по електричній частині [21].

В січні 1957 року дослідний цех № 2 частково ввели в експлуатацію [22]. Усунення недоліків та наладка обладнання затягнулися до середини 1958 року. Процес рафінування металевого цирконію методом термічної дисоціації тетраїодиду цирконію почали освоювати лише в липні–місяці [23].

Установка для йодидного рафінування УПЦ–5–3 конструктивно повторювала описану Гонсером установку [19] і складалася із циліндричного реактора 5 (реторти) з герметичною кришкою 3, виготовлених з ніхром, а також термостата 6, вакуумної системи, електротехнічної та контрольної–вимірювальної апаратури (рис. 1).

Вихідним матеріалом для процесу був порошок цирконію. Порошок пресували під тиском 4000 ат в бруски діаметром 30 мм та висотою 100 мм, які висушували у вакуумі, спікали у вакуумній печі (ЦЕП–300) при 1050 °С, та різали на токарному верстаті на стружку. Стружку поміщали між внутрішньою стінкою реторти і молібденовою сіткою 7, яка була встановлена всередині реторти із проміжком 7–12 см (в залежності від величини завантаження реторти) від його внутрішніх стінок. Цирконієва нитка (дріт) накаливання 8 закріплювалась на кришці за допомогою охолоджуваних струмоводів 2. На кришці реторти встановлювався також бункер з йодом

1. Патрубок 4 з'єднував реторту через затвор з вакуумною системою, яка складалася з форвакуумного і дифузійного насосів.

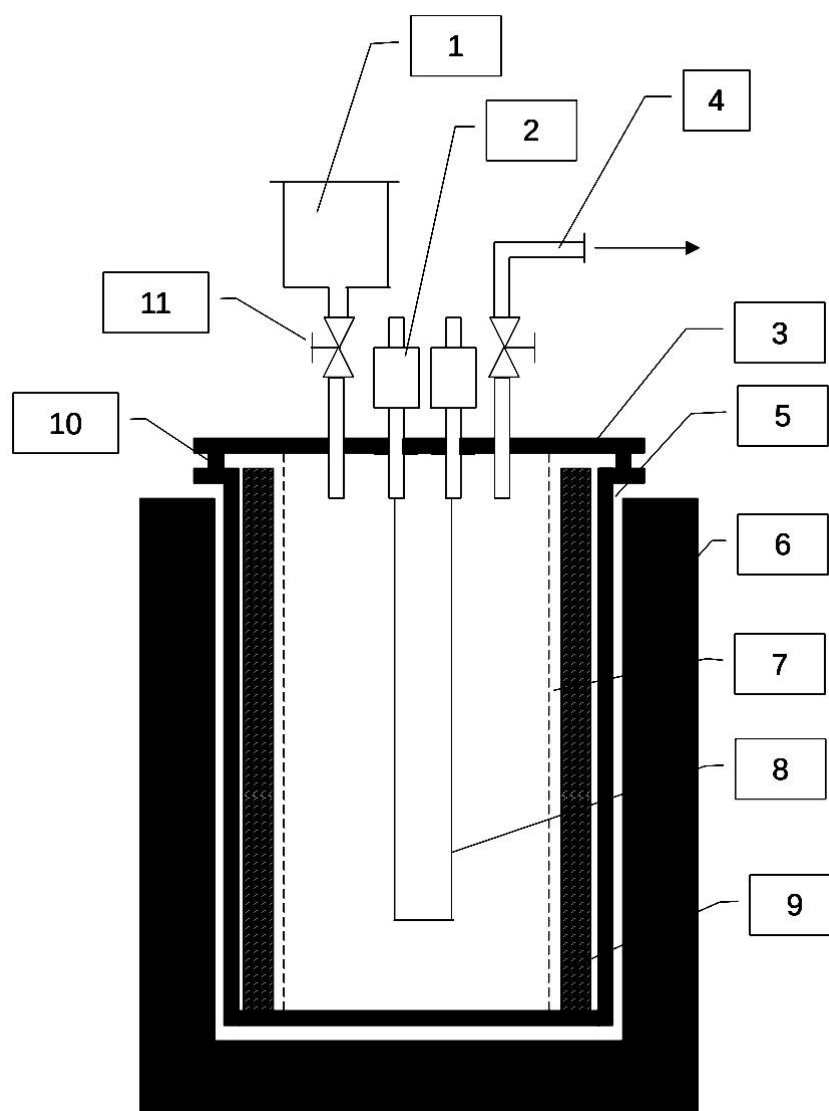

Рис. 1. Схема установки йодидного рафінування цирконію:

1 – бункер з йодом; 2 – охолоджені електроди; 3 – кришка; 4 – до вакуумної помпи; 5 – реактор (реторта); 6 – термостат; 7 – молибденова сітка; 8 – цирконієвий дріт; 9 – цирконієва стружка або губка; 10 – ущільнення; 11 – затвори.

Завантажену і герметично закриту реторту ставили в піч і проводили дегазацію чорного металу та реторти при залишковому тиску 1×10^{-4} мм рт. ст. протягом 10–15 годин, поступово нагріваючи реактор до 350–400 °С. Перед початком рафінування апарат перевіряють на герметичність. Для цього його відключають від вакуумної системи і протягом 30–60 хв. спостерігають за тиском в реторті, розраховуючи натікання. Тиск може підвищуватися з двох

причин: за рахунок розгерметизації при складанні реторти, або внаслідок недостатньої дегазації сировини чи стінок реторти. Оскільки цирконій є добрим гетером (газопоглиначем), перевірка натікання необхідна при підготовці реторти і сировини до рафінування. Допустима величина натікання визначається конкретно у кожному окремому випадку в залежності від вимог до вмісту газових домішок в йодидному металі та особливостей конструкції реторти.

Перед початком процесу цирконієву нитку (дріт) розжарювання дегазують, нагріваючи її протягом 2–3 годин до температури, близької до оптимальної, прийнятої для процесу рафінування. Після зниження тиску в апараті до 1×10^{-4} мм рт. ст. реторту від'єднують від вакуумної системи.

Бункер з йодом відкачують до тиску 1×10^{-3} мм рт. ст.

Підготовлений до процесу рафінування апарат поміщали в термостат. Для термостатування застосовували електронагрівання в поєднанні з обдувом.

При досягненні температури 240–300 °С включали нагрів нитки (дроту) і бункера з йодом, та відкривали клапан, через який в реторту поступають пари йоду. На кришці апарату підтримували дещо вищу температуру, ніж на стінках, для запобігання конденсації на ній йоду і тетраїодиду цирконію. Зростання сили струму після включення нагріву нитки розжарювання свідчить про початок переносу металу.

Процес нарощування металу на нитку розжарювання в металевій реторті вели за попередньо розрахованими вольт–амперним характеристиками, забезпечуючи стабільність температури нитки зміною напруги і сили струму.

Після завершення процесу напругу знімали з нитки, охолоджували реторту до звичайної температури, виймали її з термостата і переносили на стенд. Реторту заповнювали через клапан аргоном, і протягом 2–3 годин обливали водою для запобігання мимовільного загоряння (самозаймання) дисперсного матеріалу. Потім реторту заповнювали водою, знімали кришку з підвішеними до неї стрижнями йодидного металу; промивали стрижні для вилучення йодиду, і відділяли (від'єднували) їх від кришки. Реторту із залишками стружки, яка не прореагувала, а також кришку реторти ретельно промивали; залишок чорного металу (40–50 % від вихідного) висушували і повертали в наступний цикл. З промивних розчинів оса-

джували гідроксид цирконію і вилучали йод, окиснюючи його до елементарного двохромовоокислим натрієм.

Діаметр стрижнів цирконію досягав 18–20 мм.

Чистота металу при йодидному рафінуванні залежала не лише від вмісту домішок в чорновому металі, але і від матеріалу, з якого виготовлена реторта, та об'єму проникаючого в реторту повітря.

Якість отриманого в промислових умовах йодидного цирконію характеризувалася наступним вмістом домішок:

Ni $(1-8) \times 10^{-3}$; Cr 3×10^{-3} ; N $(1-4) \times 10^{-3}$; C $(1-2) \times 10^{-2}$; Fe $2 \times 10^{-3} - 3 \times 10^{-3}$; Si $3 \times 10^{-3} - 3 \times 10^{-4}$; Al $7 \times 10^{-2} - 3 \times 10^{-3}$; Ca 5×10^{-3} ; Mg $(1-8) \times 10^{-3}$; Cu $4 \times 10^{-3} - 5 \times 10^{-5}$; Mn 1×10^{-3} ; Mo $(1-6) \times 10^{-3}$; Sn 1×10^{-3} ; O₂ $1 \times 10^{-2} - 2 \times 10^{-3}$; Pb 1×10^{-3} ; Ti $1 \times 10^{-2} - 1 \times 10^{-3}$.

До кінця 1958 року процес рафінування металевого цирконію методом термічної дисоціації тетраїодиду цирконію повністю освоїли в промислову масштаб, але техніко-економічні показники виробництва залишалися поки що невисокими.

Тому протягом 1958/1959 років завод проводив спільно з *Гиредмет* науково-дослідні роботи для оптимізації технологічних параметрів процесу. Наукове керівництво роботами від інституту здійснювали Беренгард А.С. та Вакс А.Ш.; керівництво роботами від ДХМЗ – головний інженер Шапіро А.І. [24].

У 1959 році на заводі розпочалося промислове виробництво компактного цирконію в стрижнях з натрійтермічного (М-41) та кальційтермічного (М-43) порошків. В дослідному цеху № 2 Донецького ХМЗ з порошку цирконію М-41 з вмістом Zr 99,6 % отримали 578,705 кг йодидного цирконію в стрижнях (вміст цирконію 99,6 %). Вилучення металу складало 54,38 %. Також виробили 470,235 кг йодидного цирконію М-43 в стрижнях з тим же вмістом цирконію 99,6 %. Витратили на це 872,545 кг порошку [25].

Завдяки постійному пошуку новаторів виробництва вдалося досягти високої якості продукції та підвищити продуктивність технологічного обладнання.

Реторти УПЦ-5-3 працювали лише рік, та були дуже зношені. Подальша експлуатація була небезпечна. Протягом року завод не зміг виготовити жодної нової реторти через відсутність жаротривкої ніхромової сталі. Піч спікання ЦЕП-300 після річної експлуатації знаходилася під загрозою зупинки через перегорання нагрівачів або вихід з ладу алундових ізоляційних трубок і плиток. Ще однією

проблемою було незадовільне забезпечення лампами ЛТ–2 до вакуумметрів, термін служби яких був дуже обмеженим. Цех в цьому році не отримав жодної резервної лампи.

Вихідний цирконієвий дріт діаметром 3 мм вироблявся на Кольчугінському заводі (Урал) після попередньої переплавки стрижнів на зливков у Всесоюзному науково–дослідному інституті авіаційних матеріалів (рос. – ВИАМ, м. Москва). Вартість цього дроту перевищувала 5000 крб./кг. Тому дослідний зливков цирконію, отриманий в цеху вакуум–дуговою плавкою у березні, відправили Артемівському заводу «Колірмет» (Донецька область) для виробництва дослідної партії цирконієвого дроту [25].

У наступному, 1960 році, завод виробив більше 1300,0 кг йодидного цирконію марок М–41 та М–43 з порошків цирконію [26]. Стрижні йодидного цирконію на ДХМЗ вироблялися тепер також з електролізного порошку, який отримували електролізом флуорцирконату калію (ФЦК). Для виробництва компактного металу використовували також безпосередньо флуорцирконат калію К–16.

Вміст цирконію в порошку – 99,7 %; в ФЦК – 32 %; в стрижнях йодидного цирконію – 99,7 %. Вилучення цирконію з порошку – 67 %, з ФЦК – 38 %.

Реторти УПЦ–5–3 в цьому році замінили на більш досконалі установки Ц–10. Перейшли також на використання вихідного цирконієвого дроту діаметром 4 мм, відмовившись від дроту діаметром 3 мм.

Впровадження обробки оборотної стружки 5–10 %–ним розчином соляної реактивної кислоти з метою вилучення оксидів металів – домішок з поверхні стружки, – дозволило знизити в стрижнях вміст домішок заліза, алюмінію та кремнію.

У 1961 році на Донецькому ХМЗ виробили 1100 кг товарного йодидного цирконію з вмістом $Zr = 99,7\%$ [27]. В якості сировини використовувався кальційтермічний порошок М–43 в кількості 677,18 кг, з якого вироблено 40 % металу, та флуорцирконат калію К–16 (5299,6 кг), з якого вироблено 60 % йодидного цирконію. Питомі витрати порошку на виробництво йодидного цирконію – 1,493 кг/кг; а ФЦК – 8,2 кг/кг.

У наступному, 1962 році, завод виробив 1759,27 кг йодидного цирконію. Сировиною слугував електролізний порошок цирконію власного виробництва (електроліз ФЦК), з якого отримали 541,55

кг йодидного цирконію, і порошок кальційтермічний М–43, з якого отримали 1221,714 кг стрижнів [28].

У 1963 році виробництво стрижнів йодидного цирконію на ДХМЗ зросло до 2200 кг [29]. Сировиною слугував кальційтермічний порошок М–43. Вилучення цирконію в готову продукцію зросло до 75,9 % за рахунок вдосконалення технології переробки оборотної стружки.

У I кв. 1964 року завод випустив останні партії йодидного цирконію – 77,9 кг товарних стрижнів цирконію. Вилучення металу складало 82,8 % [30].

Після детального опрацювання на Донецькому ХМЗ апаратури процесу і технології виробництва спосіб йодидного рафінування цирконію успішно освоєно вітчизняною промисловістю.

Але історія промислового застосування методу йодидного рафінування рідкісних металів на Донецькому ХМЗ на цьому не завершилася. В 1964 році фахівцями заводу спільно з *Гиредмет* була проведена науково–дослідна робота «Розробка технології виробництва йодидного гафнію», яка закінчилася успішним освоєнням у II кварталі того ж року виробництва стрижнів йодидного гафнію [30]. В значній мірі цей успіх завдячений працям українських вчених з Укрдирідмет (Одеса) та ІЗНХ АН УРСР (Київ), ФТІ АН УРСР [31–34].

У 1966 році на підприємстві освоєно виробництво йодидного титану та титан–молібденового дроту [35, 36].

До 1992 року ДХМЗ залишався єдиним на теренах колишнього СРСР виробником йодидних гафнію і титану, та йодидного титан–молібденового дроту.

Значний внесок у освоєння технології рафінування металічного цирконію та інших рідкісних металів зробили спеціалісти Донецького ХМЗ Шапіро А.І., Якубін П.І., Тверсков В.А., Міхневич В.І., Кузнецов В.О., Савельєв М.І., Таріченко А.С., Колкін М.І., Румянцев В.К., Козлов В.Г., Количев О.В., Шершньов М.Г., Половіченко В.М.

Висновки

Донецький хіміко–металургійний завод був першим в Східній Європі підприємством, де у 1958 році освоєно промислове ра-

фінування металевого цирконію, гафнію (1964), титану (1966) методом термічної дисоціації їх тетраїодидів.

Завдяки організації на Донецькому ХМЗ виробництва особливо чистих рідкісних металів стало можливим створення вітчизняного атомного реакторобудування, забезпечення його необхідними конструкційними матеріалами.

Завод залишався до 1992 року одним з небагатьох світових виробників стрижнів йодидних металів – гафнію, титану, – та йодидного титан–молібденового дроту.

Література

1. Metallurgie des Zirkons und Hafniums. Барышников Н.В., Гегер В.Э., Денисова Н.Д. и др.: Под ред. Нехамкина Л.Г. М.: Metallurgiya, 1979. – 208 с.
2. Миллер Г.Л. Цирконий. Пер. с англ. М.: ИИЛ, 1955. – 391 с.
3. Van Arkel A.E., de Boer J.H. Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie, **141**, 284 (1924).
4. Fischvoigt H., Koref F. Zeitschrift für Physik, **6**, 296 (1925).
5. De Boer J.H., Fast J.D. Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie, **153**, 1 (1926).
6. De Boer J.H., Fast J.D. Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie, **187**, 177 (1930).
7. Aylsworth J.W., амер. патент 553296, Januar 21, 1896.
8. Weintraub E., амер. патент 1019394, March 5, 1912.
9. Langmuir I. Journal of the American Chemical Society, **37**, 1139–1167 (1915).
10. Van Arkel A.E., Physica, **3**, 76–78 (1923).
11. Van Arkel A.E., de Boer J. H. Darstellung von reinem Titanium–, Zirkonium–, Hafnium– und Thoriummetall // Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie, **148** (1). – 1925. – С. 345–350.
12. De Boer J. H., Fast J. D., Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie, **153**, 18 (1926).
13. Рэйнор У. Цирконий, ч.1, М.: ИИЛ, 1954.
14. Metallurgie des Zirkons. Под ред. Б. Ластмена и Ф. Креза. Пер. с англ. М.: ИИЛ, 1959. – 419 с.

15. Pomerance H., *Physical Review*, **88**, 412 (1952).
16. Блюменталь У. Б. Химия циркония. Пер. с англ. М.: ИИЛ, 1963. – 345 с.
17. Van Arkel A.E., de Boer J. H., амер. патент 1671213, May 29, 1928.
18. Alnutt D. B., Scheer C. L., *Transactions of The Electrochemical Society*, **88**, 195–205 (1945).
19. Gonser V. W., *Metal Progress*, **55**, 193 (1949).
20. Сажин Н.П. Развитие в СССР металлургии редких металлов и полупроводниковых материалов. М., 1967. – 136 с.
21. Архів ДХМЗ. Объяснительная записка к годовому отчету по основной деятельности за 1956 год. Ждановское цирконовое рудоуправление. – Инв. № 38. – Донское, 1957. – 155 с.
22. Архів ДХМЗ. Годовой отчет и объяснительная записка к годовому отчету за 1957 год по основной деятельности. Донецкий ХМЗ. – Инв. № 39. – Донское, 1958. – 197 с.
23. Архів ДХМЗ. Пояснительная записка к годовому отчету за 1958 год по основной деятельности ДХМЗ. Донецкий ХМЗ. – Инв. № 40. – Донское, 1959. – 245 с.
24. Беренгард А.С., Вакс А.Ш. Освоение технологии получения тетраоксида циркония, восстановление циркония магнием, рафинирование и плавка циркония: Отчет о НИР / Гиредмет. – № 17–172. – Инв. № ИРМ 0545. – М. – п. Донское, 1958–1959. – 147 с.
25. Архів ДХМЗ. Пояснительная записка к годовому отчету за 1959 год по основной деятельности. – инв. № 347. – ДХМЗ, п. Донское. – 1960. – 128 с.
26. Архів ДХМЗ. Пояснительная записка к годовому отчету за 1960 год по основной деятельности; инв. № 398. – ДХМЗ. – п. Донское. – 1961. – 129 с.
27. Архів ДХМЗ. Объяснительная записка к годовому отчету по основной деятельности за 1961 год; инв. № 43. – Донецкий ХМЗ. – п. Донское. – 1962. – 186 с.
28. Архів ДХМЗ. Объяснительная записка к годовому отчету по основной деятельности за 1962 год; инв. № 44. – Донецкий ХМЗ. – п. Донское. – 1963. – 185 с.
29. Архів ДХМЗ. Объяснительная записка к годовому отчету по основной деятельности за 1963 год; инв. № 45. – Донецкий ХМЗ. – п. Донское. – 1964. – 186 с.

30. Архів ДХМЗ. Об'яснительная записка к годовому отчету по основной деятельности за 1964 год; инв. № 93. – Донецкий ХМЗ. – п. Донское. – 1965. – 194 с.
31. Винаров И.В., Гринберг А.Н. Украинский химический журнал, **29**,1013 (1963).
32. Винаров И.В., и др. Украинский химический журнал, **30**, 758 (1964).
33. Шека И.А., Войтович Б.А. Журнал неорганической химии, **3**, 1973 (1958).
34. Шека И.А., Карлышева К.Ф. Химия гафния: Монография. – Киев: Наукова думка, 1973. – 456 с.
35. Архів ДХМЗ. Закрытые формы отчетности и пояснительная записка к годовому отчету по основной деятельности Донецкого химико–металлургического завода за 1966 год; инв. № 109. – Донецкий ХМЗ. – п. Донское. – 1967. – 187 с.
36. Мазурівське рідкіснометалічне родовище: Монографія / Шпильовий Л.В., Білецький В.С., Чернієнко Н. М., Стрекозов С.М. / За редакцією Білецького В.С. – Львів: Видавництво ПП «Новий Світ–2000», 2023. – 283 с.

Володимир Білецький

*доктор технічних наук, професор,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ ГРАНУЛЯРНОГО ГАЗУ ДО СИПКИХ СЕРЕДОВИЩ

Volodymyr Biletskyi

*doctor of technical sciences, professor,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*

THE PROBLEM OF APPLICATION OF THE GRANULAR GAS MODEL TO FLUID MEDIA

Вступ. Поштовхом до розвитку концепцій «гранулярного газу», «гранулярної рідини», «гранулярної температури» було порівняння Альберта Айнштейна молекули у розчині і твердої часточки суспензії: «...молекула у розчині відрізняється від твердої часточки у суспензії лише своїми розмірами» [1]. Розроблений рядом авторів математичний апарат опису сипких середовищ як «гранулярного газу» чи «гранулярної рідини» досить часто застосовується успішно [2]. Але чіткого і загальноприйнятого механізму ідентифікації, вибору сипких середовищ, які найбільш надаються до опису на основі «гранулярного газу», «гранулярної рідини» до сьогодні немає. Огляд і аналіз численних робіт з опису сипких середовищ на основі вказаних моделей справляє враження, що вони застосовуються умовно або «за прецедентом» до будь-яких сипучих об'єктів [3-8].

Мета цієї статті — привернення уваги наукового загалу до проблеми формулювання необхідних умов застосування моделей гранулярного газу та гранулярної рідини до сипких середовищ.

Ключові слова: сипке середовище, «гранулярний газ», «гранулярна рідина», «гранулярна температура».

Виклад основного матеріалу. У [9] виділяють наступні властивості гранулярних газів:

- (1) Середня довжина вільного пробігу зерен у потоці може бути макроскопічною і порівнянною з розмірами системи.
- (2) Типові грануляційні потоки є надзвуковими.
- (3) Швидкості зсуву зазвичай «великі».

(4) Поля напружень залежать від масштабу і величини деформуючих сил.

(5) Гранульовані гази є метастабільними (стан фази, з якого можна перейти в інший стан, подолавши енергетичний бар'єр) або нестационарними (властивість системи змінювати свої характеристики з часом) системами для існування яких у зваженому стані, як правило, необхідна «підкачка» енергії ззовні. Це забезпечує компенсацію втрат енергії при взаємодії частинок, гравітаційну взаємодію тощо.

Вибір і обґрунтування сипких середовищ, які найбільш надаються до опису на основі концепції «гранулярного газу» пропонується здійснювати поетапно.

Етап I. За вказаними вище властивостями (1)-(5) гранулярних газів *попередньо* обираються і аналізуються об'єкти, які можуть бути «гранулярними газами». Наприклад:

- псевдозріджений шар зернистого матеріалу, що отримується продуванням газу через несучу перфоровану поверхню, ежектування,
- пневмотранспорт і вдування вугільного пилу крупністю 0-100 мкм при його спалюванні на ТЕС у факелі,
- ежектування і транспортування сипучого матеріалу (звичай рудоносного піску) у струминних млинах,
- зернисте середовище планетарних кілець (система плоских концентричних утворень з пилу і льоду, що обертається навколо планети в екваторіальній площині. Кільця виявлені у всіх газових гігантів Сонячної системи).

Якщо за властивостями (1)-(5) об'єкт, що аналізується, схожий на гранулярний газ і його тверда фаза не є занадто крихкою чи пухкою (що спричинить швидку якісну зміну такого гранулярного об'єкта в процесі застосування) переходять до Етапу II.

Етап II. Застосування Теорії подібності для підтвердження подібності об'єктів «*натуральний газ – «передбачуваний гранулярний газ, обраний на етапі I»*».

Як відомо, в основі теорії подібності лежать три теореми, які формулюються таким чином [10, 11]:

I теорема. Якщо фізичні процеси подібні один одному, однойменні критерії подібності цих процесів мають однакову величину.

II теорема. Рівняння, які описують фізичні процеси, можуть бути представлені у вигляді функціонального зв'язку між критеріями подібності.

III теорема. Для того щоб фізичні процеси були подібні один одному, необхідно і достатньо, щоб ці процеси були якісно однакові, а їхні однойменні визначальні критерії – чисельно однакові.

Основна проблема на цьому етапі – правильний вибір критерію подібності. При цьому можлива і модифікація відомого критерію, а також розробка нового критерію подібності, який може бути застосований до гранулярних середовищ.

У першому наближенні оберемо критерій Струхала або Число Струхала (Sh або St) — характеристичне число та критерій подібності нестационарних течій рідин та газів². Число Струхала є безрозмірною величиною і характеризує подібність перебігу гідродинамічних явищ у часі в нестационарних течіях [12].

Критерій Струхала $Sh = u\tau/\ell$ (або критерій гомохронності $Ho = u\tau/\ell$) може розглядатися за наявності ритмічної зміни процесу з періодом τ , як відношення цього періоду до відрізка часу, протягом якого елемент середовища, що рухається зі швидкістю u , пройде відстань, що дорівнює характерному розміру ℓ . У нашому випадку приймемо: ℓ – середня довжина вільного пробігу об'єктів (зерен у гранулярному газі, молекул у натуральному газі), τ – період між зіткненнями об'єктів.

Якщо Число Струхала для реального газу і досліджуваного об'єкту (передбачуваного в Етапі I гранулярного газу) чисельно однакове, вважаємо гіпотезу їх подібності підтвердженою.

Після підтвердження подібності натурального газу і гранулярного сипкого середовища можна обґрунтовано вивчати його властивості як «гранулярного газу», застосовувати напрацьований математичний апарат, зокрема, для визначення «гранулярної температури» для побудови кінетичних та гідродинамічних теорій даного зернистого середовища, його моделювання.

²Strouhal, V. (1878) "Ueber eine besondere Art der Tonerregung" (On an unusual sort of sound excitation), *Annalen der Physik und Chemie*, 3rd series, **5** (10) : 216–251.

Отже, аналіз досліджуваних сипких об'єктів і реального газу на основі *Теорії подібності*, дозволяє науково обґрунтувати можливість/неможливість їх вивчення із застосуванням концепції «гранулярного газу».

ЛІТЕРАТУРА

1. Einstein, Albert (1905). "Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen" URL: http://myweb.rz.uni-augsburg.de/~eckern/adp/history/einstein-papers/1905_17_549-560.pdf
2. Isaac Goldhirsch. Introduction to granular temperature. // Powder Technology Volume 182, Issue 2, 22 February 2008, Pages 130-136. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0032591007006109>
3. Povall, T. M., Govender, I., McBride, A. T. (2021). Dense granular flows in rotating drums: a computational investigation of constitutive equations. Powder Technology, 393, 238-249. doi: <https://doi.org/10.1016/j.powtec.2021.07.051>
4. Jaeger, H. M., Nagel, S. R., Behringer, R. P. (1996). Granular solids, liquids, and gases. Reviews of modern physics, 68(4), 1259. doi: <https://doi.org/10.1103/RevModPhys.68.1259>
5. Forterre, Y., Pouliquen, O. (2008). Flows of dense granular media. Annu. Rev. Fluid Mech., 40, 1-24. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.fluid.40.111406.102142>
6. Jiang, Y., Liu, M. (2009). Granular solid hydrodynamics. Granular Matter, 11, 139-156. doi: <https://doi.org/10.1007/s10035-009-0137-3>
7. Campbell, C. S. (1990). Rapid granular flows. Annual Review of Fluid Mechanics, 22(1), 57-90. doi: <https://10.1146/annurev.fluid.22.1.57>
8. Campbell, C. S. (2006). Granular material flows – An overview. Powder Technology, 162(3), 208-229. doi: <https://doi.org/10.1016/j.powtec.2005.12.008>
9. Isaac Goldhirsch. Granular Gases: Probing the Boundaries of Hydrodynamics // Part of the book series: Lecture Notes in Physics (LNP, volume 564). https://link.springer.com/chapter/10.1007/3-540-44506-4_4
10. Emori, Richard I.; Schuring, Dieterich J. (2016). Scale models in engineering : fundamentals and applications (2nd ed.). Elsevier.
11. Білецький В.С., Смирнов В.О., Сергєєв П.В. Моделювання процесів переробки корисних копалин: Посібник / НТУ «Харківський політехнічний інститут», Львів: «Новий Світ- 2000», 2020. – 399 с.
12. White, Frank M. (1999). Fluid Mechanics (4th ed.). McGraw Hill. ISBN 978-0-07-116848-9.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До розгляду приймаються статті обсягом до 2 друк. арк. (80000 знаків з пробілами).

Мова видання – українська. Окремі матеріали редакція вважає за можливе вміщати іншими мовами – англійською, польською, російською та ін.

Стаття повинна мати УДК, прізвище та ім'я (ініціали) автора, його науковий чи інший статус.

Рекомендуємо таку структуру статті: назва статті, анотація та ключові слова (укр. та англ. мовою), постановка проблеми, стан вивчення проблеми, мета та завдання статті, виклад основного матеріалу, висновки, література та джерела (оформлюється за чинними стандартами).

Наукове видання

**ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА (т. 52)**

Редакція текстів – авторська

Підп. до друку 05.04.2024. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк цифровий. Ум. друк. арк.
12. Обл.-вид. арк. 10. Наклад 100 прим. Зам. 10-03.